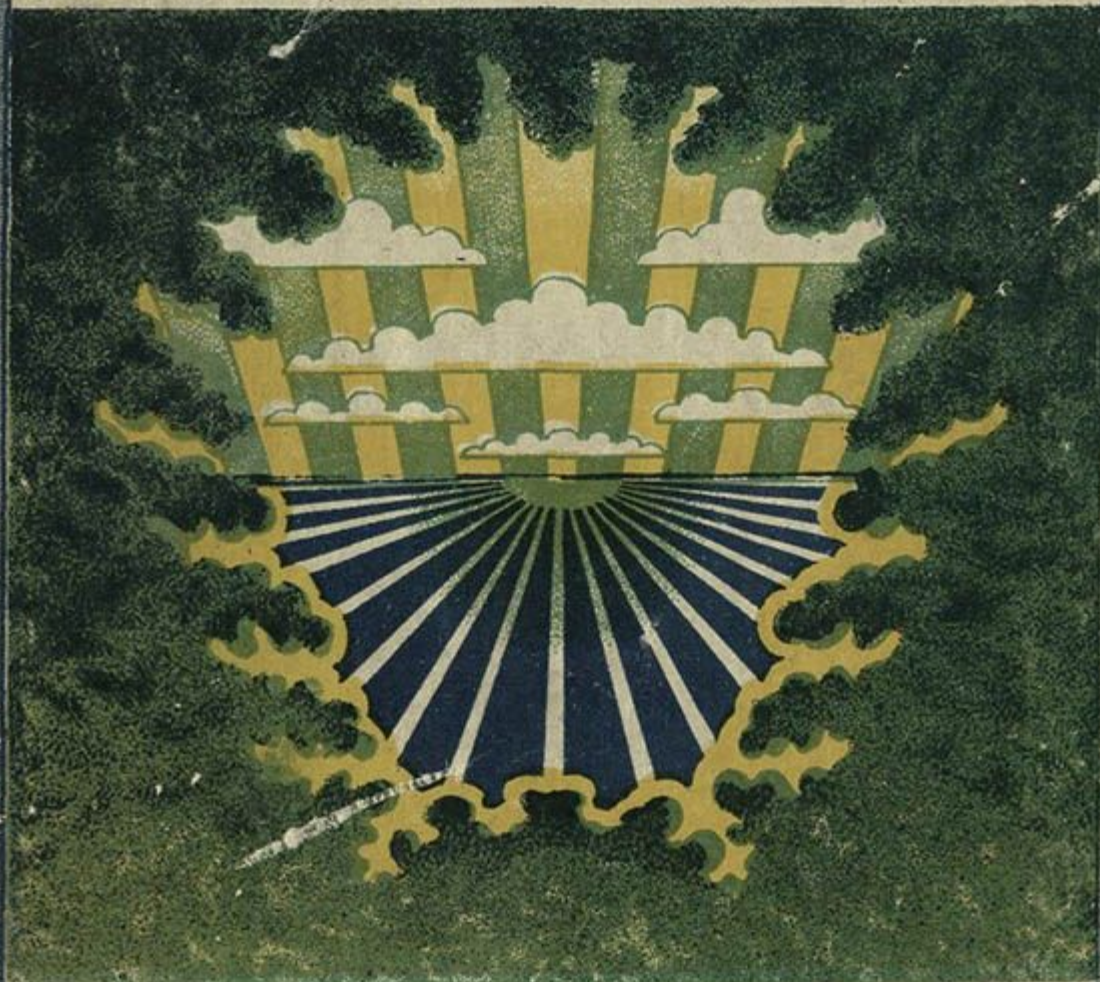

Ба 44144

М. НІКАНОВІЧ

ЗЛАК

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
МЕСЕК - 1926

⁸
Б 47444

~~_____~~

~~_____~~

М. НІКАНОВІЧ

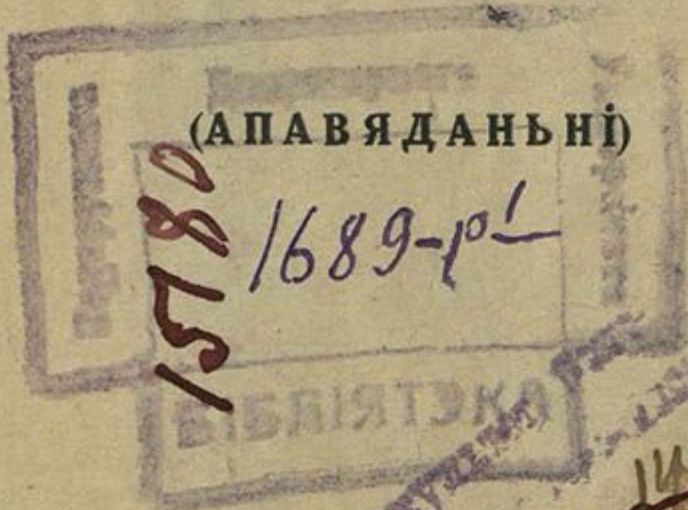

З О Л А К

(АПАВЯДАНЬНІ)

15780

1689-101

Менская філіяла
Дзяржаўнае Таварыства
Бібліятэкаў і Чытальніцтваў Рэспублікі Беларусь

~~14540~~

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
М Е Н С К—1926

Бел. адзел
1994 г.

⁸
Б 47444

2187

ЖАЛОН

(ЯЗЫК)

Беларусь
1991

25.11.2009

БДВ № 58.

Галоўлітбел № 15064.

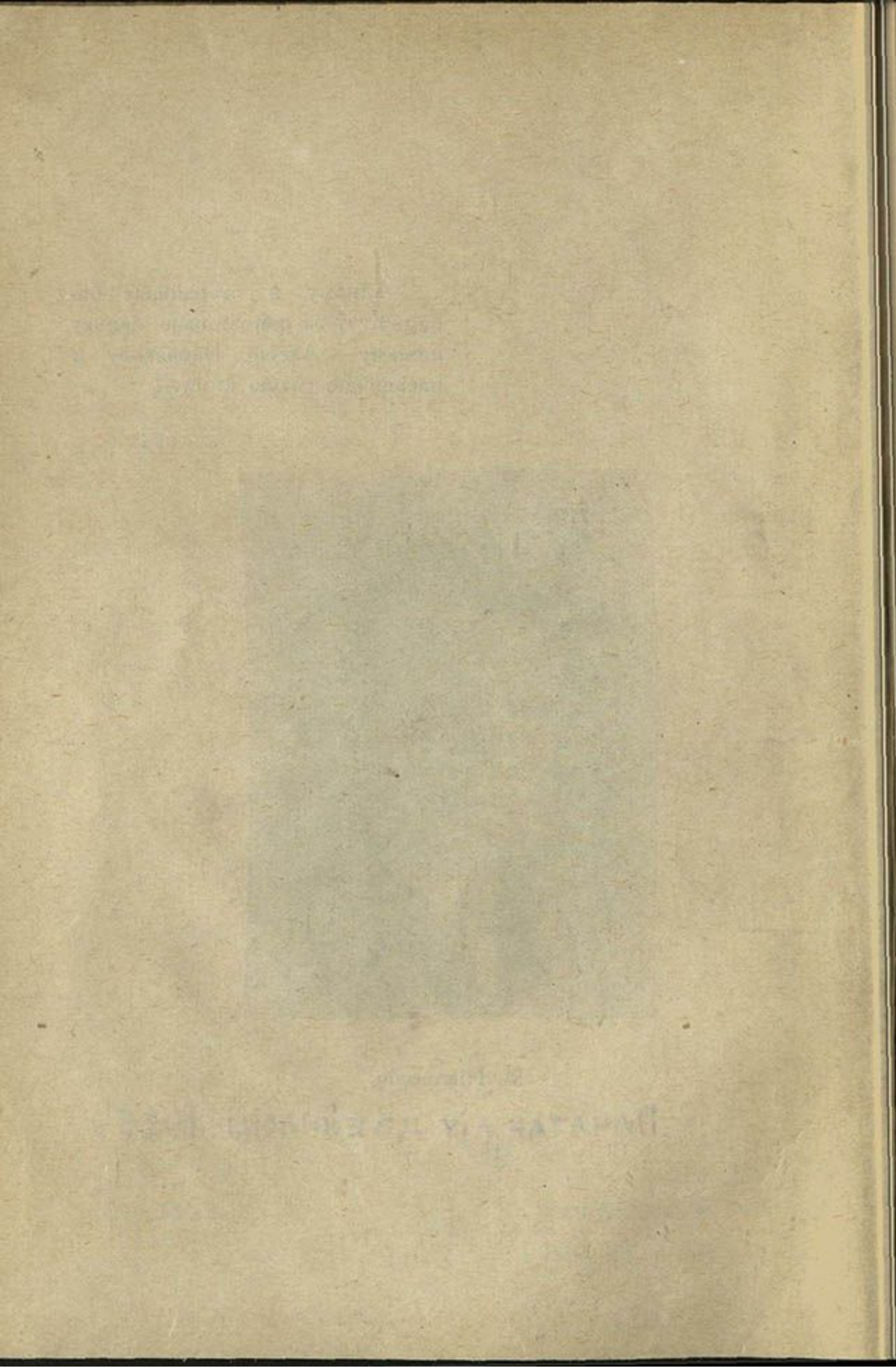
1-я дзярж. друк. Зак № 250. У ліку 4.000 экз.

Адному з старэйшых ба-
рацьбітоў за рэволюцыю, бацьку
нашаму — Алесю Чарвякову я
пасьвячаю гэтую кнігу.

М. Нікановіч.

ПАЧАТАК ЛІТ. ДЗЕЙНАСЦІ: 1925 г.

АДПЛАЦІЎ

I

Трапечацца чорная сажа ночы і адхіляецца за кусты, ублытаная водблескам вогнішча. Раскошныя кусты папараці прыкрылі сваімі парасонамі кучу начлежнікаў, а дрэвы-сасоньнік пахмурны і сярдзіты абступіў грамаду і ківае сваімі каравымі лапамі-сукамі, злуе...

— Гэй!.. Мікола, сукоў падлажы... Дагарае!..

Мікола, абросшы чорнымі жорсткімі, як чарот, валасамі, з „зладзейскімі“ вачыма павярнуўся набок, падцягнуў адной рукою нагавіцы, пазяхнуў, аж сківіцы трэснулі і кінуў у вагонь кучу „пеўнікаў“ — сучкоў-смялякоў.

Мятнуўся агонь, спахмурнеў, а потым выскачыў гадзючымі языкамі і затрымцеў на тварах...

Перамяшаліся лапці з галовамі. Сярод узьнятых тарчком кален галава кудлатая паднялася з падпушымі, заспанымі вачыма... Вусны к носу закасаліся...

— Ты-ы-а!.. Тых... Падла!.. Пусьціў!.. Хоць тапор вешай!..

— Пусьціў, кажаш?..

— Гы-гы-гы...

— Га-га-га!..

Кудлатая галава перавярнула сваю асобу ў другі бок і ў расстаўленыя калені суседа ўпёрла свае боты рудыя...

Воддаль вогнішча за сьвежа зробленым плотам цяжка ўздыхала і глядзела за плот разумнымі вачыма, жуючы жвачку, карова... За ёй другая, трэцяя, чацьвертая.

Ня спалася начлежнікам і баязьлівая, працягла-густая гамонка кралася па-за кустоўю...

— І чорт яго ведае, што за жыццё сібернае выдалася... Гаруй, кармі сваёй крывёю камароў ды аваднёў, пухні з голаду і сырасьці сярод балота гэтага... А ўсё яны!—чарвяком запоўзаў Мікола, пыхнуў дымам самасейным угору і лёг на пуза... І згадаць было трудна, ці вочы гарэлі ад агня, ці агонь ад яго вачэй...

— Дармо!..—працадзіў Мікола і цвыркнуў скрозь зубы ў прысак:—дармо!.. Мы іх маць іх гэтае... пакажам ім гэтае...

— Што дармо?.. Што дармо?.. Сягоньня перажыць немагчыма, а назаўтрае і ня думай!.. Скацінка вось гаруе бедная... Каровы малака ані думаюць... Коні—вунь толькі рэбры...

Хапіла за сэрца ўсіх і закоўзаліся па траве. Лес сердаваў і шкаматаў верхавінамі, дым сольлю ўеўся ў ваччу.

Потым падняўся адзін на локаць, вытыркнуў шапку аблавухую з-пад папараці, усьміхнуўся сьмехам гіронічным, аглядзеў усіх...

— Ну што?! Вы-ж казалі раней, што палякі добра! Вы казалі, што цяпер пойдзе жыцьцё, усяго будзе, дзяшоўка адчыніцца, зямлі дадуць... Ці-ж вы хацелі бальшавікоў?! Добра цяпер, га?..

Ня ўсьпеў кончыць дзяцюк, як падняўся тлум і гом, кожны стараўся перакрычаць, перагаварыць другога, кожны стараўся выказаць свае думкі, стараўся ўпэўніць усіх у сваіх пачуцьцях, імкненьнях, кожнаму як-бы здавалася: калі ён ня выкажа таго, што ёсьць на сэрцы, дык з прыходам бальшавікоў (а што яны прыдуць, у гэтым быў кожны селянін пэвен) ня мае права сесьці побач з імі за жыцьцёвым сталом...

— Хто гаварыў?.. Каб таму язык адсох!.. Каб сьвету заўтра ня ўбачыў!..

— Што ты маніш?! Хіба ад шляхты гэта чуў!..

— Ідзі ты к... разам з тваімі палякамі!.. Зладзеі!..

— Кравапіўцы!..

— Гы-ы-ы-х!.. Т-ттваю маць!..

І лаянка прарвалася. Брудная, ядраная, перасыпаная нясутрыманаю злосьцю, распранулася помста... Ня сутрымаць іх. Гэта прарвалася за ўвесь час сутрыманае, нявыказанае. Ніхто не жадаў сунімацца, ды ніхто і не сунімаў, бо кожны гаварыў.

Стух агонь. Тлелі галавешкі канцамі недагаранымі. Раз-по-разу ўскліпваў хваравіта-пераломаны агонь, асьвячаў на момант разьюшаную грамаду з фантастычнымі рухамі і тапіўся ў прыгаршчах ночы...

Раптам нехта з грамады:

— Браткі!.. Гараць Ямны!..

— Ну?!

Раўнула грамада, хаця водбліск пажару распаўзаўся і над начлежнікамі па верхавінах хвой.

— Гараць!..

Усхапіліся некаторыя і пабеглі шукаць ямчэйшага месца, каб убачыць пажар, хаця за лесам нічога ўбачыць было немагчыма. Пастух Яначка палез на хвою.

— Ну, відаць?.. Хто гарыць?..

— Чорт яго ведае, хто... Не разабраць... На Зьмітра Званцовіча паказуе... О-ё-ёй! Як сьвечка гарыць!..—сядзеў Яначка на хвой і перадаваў свае ўражаньні, у той час калі на яго ўжо ніхто не зьвяртаў увагі.

Рвуцца дамоў, кідаюцца па палянцы, галаву згубіўшы. Сэрца есца пякучай крыўдай, чэмерам...

— Палякі запалілі! Яны!..

— Гы-ы-ы-х-х!.. Сволачы!

— М-м-м-г-г-г-х!..

Заскрыгталі зубы. Нехта кулаком каравым рэзнуў каля вогнішча, ды па канцы галавешкі... Заскакала тая, рассыпаючы вугольлі-зоры...

Змоўклі. Вульканам у кожнага крыўда закіпела. Крыўда на таго, хто злодзеям увабраўся ў ціхае сямейнае шчасьце ціхіх і добрых вяскоўцаў і скамячыў яго ды кінуў пад ногі, на таго, хто за пакорлівасьць, за гатоўнасьць на ўсё, што скажуць—пажарам, бізуном, здзекамі і сьмерцю плацяць, крыўда на іх, чужых, зьвяроў-людзей, паноў, якія ў чужой ім хаце гаспадара парабкам сабе зрабілі...

Змоўклі. Сабака завыла, заскігітала каля выгарадзі...

— Сьціхні, каб цябе воўк еў!.. Сьціхні, ато як рэзну!..

Змоўкла і сабака, толькі вецер крапчэў, гуляў у дрэвах ды трапаў закамянелыя твары сялян. Стухла пажарышча.

— Неяк няёмка!.. Падкладзі смолі і падзьмухні...

— Няхай тлее... Весялей...

Нехта нагроб рукамі ўпацёмку „пеўнікаў“ і сухога сучча і ўскінуў на прысак. Потым прыгнуўся і, надзьмуўшы вусны, заросшыя рэдкай рудой шчацінай, заплюшчыў вочы і пачаў старанна дуць пад сучча, прыціскаючы зверху рукою, каб ямчэй прыстала яно да вугольля...

Зноў заскакаў агоньчык, падыхнуў дымок.

Сабака, якая падышла к агню, раптам натапырылася і з лемантам кінулася ў гушчарнік к сьцежцы, якую ведалі толькі сяляне.

— Хто-б гэта быў?!

— Палякі сюды ня зойдуць, бо тут гэтае... Свае, мусіць...

— Э вёскі. Пэўна з навінамі...

На ўсякі выпадак усе адхінуліся ад агня і шмыганулі пад папараць, каб ямчэй было драпануць у гушчар.

Сабака змоўкла. Нехта йшоў у лапцёх.

Там-сям залатаная шэрая сьвітка, перахвачаная пастронкам, кудзельныя нагавіцы—мокры да кален. З-пад шапкі, якая падобна была на вялізны стары

разьедзены жукамі баравік, бегалі спуджана вочы, запаленыя нэрвовым бляскам, сымпатычны твар з правільнымі рысамі быў бляды і яшчэ чорная барада, украінскія вусы з сівізнаю, рабілі гэты твар яшчэ бялейшым..

— Браткі! Гэта Зьмітрок!..

— Зьмітрок прышоў... Ну, як дома?..

— Палякі выехалі ўжо, ці...

— Хто гарэў?..

Закідалі начлежнікі Зьмітрака пытаннямі. Адарваныя ад ходу жыцця, выгнанцы, яны радаваліся кожнаму сьвежаму чалавеку.

Зьмітрок падышоў к агню і сеў. Палажыў сваю бараду на пастаўленыя калені, абхапіў іх рукамі і ўтаропіўся распаленымі вачыма цераз агонь у пацёмкі...

Усе адчулі, што нешта здарылася дрэннае. І маўчалі, як-бы адчуваючы кожны за сабой невядомую, але цяжкую перад Зьмітраком віну...

— Ну, Зьмітрок, хто гарэў, мо' мая...

— Кажы, ня муч нас!..

— Я, браткі, згарэў... Усё полымем пашло... Палякі падпалілі... Выбралі-ж ткі мяне аднаго з усёй вёскі... Казалі, каб паказаў, дзе ўсе мужчыны з коньмі... Я адмовіўся... і за гэта...

Гаварыў аднатонна надтрэснутым голасам і не пазіраў нікому ў вочы. Жудасьцю веяла ад яго слоў. Ён здавалася, што Зьмітрок зараз павінен зьмяніць сваё няёмкае палажэньне, павінен зьмяніць інтонацыю голасу, і тады нешта здарыцца надзвычайнае...

— Палыснула ўсё дабро, вякамі нажытае... Скатавалі мяне... Жабраком пусьцілі...

Сьцішыўся на момант Зьмітрок, а потым:

— Браткі!.. Ды яшчэ-ж і сын мой згарэў... у полымі... у хаце... ня ўсьпеў...

Скруха працяла начлежнікаў. Кінуў Зьмітрок на ўсіх вачыма, усхліпнуў падзіцячаму, закрыў каравымі, чорнымі ад працы далонямі вочы і, седзячы, заківаўся ўбакі. А потым прарвалась жальба: загаласіў-захныкаў чалавек...

Усім няёмка зрабілася, нібы бачаць яны перад сабою нябожчыка, у сьмерці якога яны ўсе вінаваты..

Сьціх шолам лесу і пагнуў свае здаравенныя рукі, каб уцешыць, аблашчыць гэтага чалавека, людзьмі скрыўджанага. Лес, здаецца, гаварыў:

— Суніміся!.. Ня трэба!.. Мы зможам так адплаціць за сваю крыўду, што ш-ш-ш-у-у-г-а-а-а!...—зноў зашумеў, засердаваў лес.

— Стой, Зьмітрок!.. Ня плач!.. Ты-ж ня баба...— загаварыў прыдушана Мікола.—Мы ім, брат, яшчэ гэты... Мала ня будзе!..

— Ціха, Зьміцер... Абы толькі вышлі яны... З кожнага рыла возьмем, цябе адбудуем, цябе не забудзем ніколі!.. А вось ім, сабакам сіберным гэтым, адплацім!.. Аж забарабаниць усё...

— Ядрыт-тваю макаўку, мы такое вяселье справім, што іга!..

— Адплацім!..

— Крывёй!.. Іх-жа крывёй ды іх і напоім...

Кривавы водблеск агоньчыка асьвяціў зноў твары сялян. На іх ляжала пячатка нявымоўнае злосьці, распачы.

За плячыма недзе стракацеў кулямёт...

II

Шарэе...

Сонца чырвоны касьнік па сінім полі пусьціла, шчэбетам абуджаецца лес маркотны. Спахмурнеў нешта за ноч, мусіць, наслухаўся падзей нечалавечых, жудасных.

Абудзіліся хлопцы, зноў к агню прыхінуліся: раніцай ядрана, хочацца пагрэцца. Сьпіць Зьміцер, а нэрвова ўздрыгвае, калоціцца целама азьябшым.

— Не!.. Даволі!.. Я сягонья прыпільную!.. Я ім, сукіным сынам...

— Каму гэта?..

— Ды гэтым...—і Мікола, шырока расставіўшы каля агня ногі і адварнуўшы ўбок галаву, гаварыў сьпяшаўся, пагладжваючы сваю сьвітку і нагавіцы, каб часамі не паджуралі:—Мордзе панскай!.. Сабаку аршаўскаму...

— Так, так!.. Гы-гы-гы-ге!.. Так... ты ім узмыль!..

— І ўзымлю!.. Даволі ўжо...

Каровы вышлі з-за загарадзі і разбрыліся па палянцы. Заірзаў недзе ў пушчы конь.

— На астраўку коні?..

— Угм...м...

Адазваўся, ні на кога ня гледзячы, Васіль—малады хлапец, які быў нібы загадчыкам над коньмі... Ён ля-

жаў дагары, кусаў зубамі травіну і нешта напружна-важка думаў.

— Ведаеш што, дзядзька Мікола, праўду ка'аш... Даволі пакутваць тут у балоце! Нагараваліся ўжо досыць! Ды і яны нас усё роўна за сялян, за людзей ня лічаць... Партызаны... Бач, шукаюць ды баяцца сюды паткнуцца к нам... Бальшавіка баяцца... А нам чаго зяваць?! Бальшавікі тут-жа вось за намі... з вярсту мо', а калі трохі далей...

— З табой удвох мы нічога ня зробім!

— Дык усе мы!.. Усе мы такія, як ты да я...

— А Зьмітрок?..

— Праўду кажаш!..

Паўставалі ўсе, абмыліся ў крыніцы, прыгатаваліся сьнедаць: хто сала пячэ на ражончыку, хто малако ўчарашняе пракіслае з „духам“ бэрляе ложкай чорнай...

І раптам тры дзяўчыны на сьцежцы з бору паказаліся. Убачыўшы начлежнікаў, бягом к агню пусціліся. Здрыганулася сэрца ў кожнага, кожны ведаў, што нясуць яны нярадасную навіну... Падняўшы галовы і кінуўшы сьнеданьне, усе чакалі, што скажуць дзяўчаты...

Зьмітрок—той не чакаў нічога. Ён ведаў, што для яго навін няма. Гаспадаркі няма. Толькі ў сэрцы помста адна была, яна запаўняла розум, усю істоту Зьмітрака. Гэта займала Зьмітрака.

...Лес калаціўся водгульлем стрэлу. Спачатку адзіночкі.

Кулямёт.

Бомба ўзарвецца.

А потым засакатала, заскрыгітала ўсё, заварылася...

Жудасьць працяла сэрца кожнага, устрапянуліся міжвольна, а разам, запаўняючы ўсё, хвалявалася, рвалася наверх, на волю, на прастор радасьць нявыказаная...

— Пагоняць палякаў-паноў!..

— Бальшавікі прыдуць!..

І ў трывозе, з радасьцю перамешанай, чакалі.

— Дзядзячкі даражэнькія!.. Паньы ўсіх дома катуюць... Старых кабет бізунамі сьцягаюць... Насту Рыгораву зусім прыбілі,—яна нешта агрызацца стала з імі... Дзяўчат ловяць...—гвалцяць...

Апавядаюць дзяўчаты, а ў саміх сьлёзы самі сабой па вышыванай сарочцы коцяцца... Уняцца няма як. Паразяўлялі раты мужчыны, у вачох страх залунаў, а потым аганькі злосьці парасыпаліся.

— ...Катуюць... Кажуць, каб вялі іх, дзе ўсе вы, дзе хлопцы нашы... дзе коні... Пагражаюць, што вёску спаляць...

— А злосныя, злосныя, як ваўкі...

— Ох, гора наша, гора!.. Усё роўна там усіх пазабіваюць...

Галасілі ўжо дзяўчаты.

Сьціхлі мужчыны. Гэткая ціша—страшна; яна бывае перад жудаснай навальніцай.

— Мужчыны!.. Дык што-ж гэта будзе? Што-ж мы, бабы?..

— Як гэта можа быць, каб які чорт баб нашых катаваў...

— Дзяцей забіваў!.. Ды гэты...

— Рук мы ня маем?! Зломачкі?..

— Бяры, хто што мае, ды, можа, і туды! Абараняцца!..

Заблішчэлі вочы. Заблішчэлі ў руках сякеры. Разьюшыліся мужчыны.

— Ці мы—ці яны!!!

Раўнулі ўсе, як адзін. І лес сполах узяў, затрымцеў, зашаптаўся на ўсе лады; гамоніць, дзівіцца аб новым жыцці новых людзей. А сонца шчодрым праменьнем сваім цалуе, песьціць твары іх, сьмяецца золатам на сякерах сялянскіх. У Міколы ў аднэй руцэ сякера, у другой—паядынка.

Хто яго ведае—ці то сякерай, ці то стрэльбай уладаць?..

А страляніна разносіцца па лесе. Ніхто не запрыкмеціў, як Яначка, засопшыся, прылапацеў да сялян.

— Хлопцы!..—не зважаючы на тое, што кожны мужчына тут яму ў бацькі гадзіцца, крыкнуў Яначка. Ня было калі разьбірацца ў старшынстве.—Палякі ў лесе... Сваімі вачыма бачыў... Бягуць... Па адным..

Замітусіліся ў грамадзе, нібы спужаліся. А потым...

— Гэй, хлопцы, нечага чакаць, калі так!.. За мной!.. Абводзячы ўсіх запалёнымі вачыма, стаўшы ва ўвесь рост, гукнуў Зьмітрок, патрасаючы ў руцэ сякераю.

Ужо ніхто ня думаў ні аб чым. Перад вачыма стаялі толькі яны, агідныя, страшныя... Гэтым напоўнена была ўся галава кожнага.

Помста!..

Махнулі ў гушчарняк у кірунку к дому. Адны дзяўчаты асталіся каля вогнішча. Ём ня было куды ісьці: дома страх, у лесе з-за кожнага дрэва глядзела сьмерць шклянымі вачыма.

Паселі. Прыслухоўваюцца к калатніне, к надзвычайным гукам лесу...

А Зьмітрок, у вагульным раскінутым ланцугу, стаяў за вялікай, аб'ехаўшай да зямлі сваім суччам, елкай з сякерай нападзатове.

Чакаў ненавісных гасьцей.

А з няпрывычкі рука трымцела, сэрца то цішэй, то мацней калоціцца:

— Цюк... цюк... цюк...

Здаецца, калышуща грудзі з сьвіткай. Кожын нясны шолах здаецца крокам паляцкім...

А за лесам, там, у сваёй вёсцы, кулямёт сакоча. Сьціх потым. Сыплюцца ўжо рэдкія стрэлы ў беспарадку.

— Хрусь! Хрусь!

Ломіцца сухое сучча. Бяжыць нехта, сапе.

Яшчэ мацней застукала сэрца ў Зьмітрака, крапчэй, сьціснула рука сякеру.

Трэба трымаць яе добра—яна ня здрадзіць, яна адплоціць!

Зірнуў, прыгнуўшыся, Зьмітрок скрозь лахматае сучча елкі і... спазнаў яго... пана.

Тыя-ж сьвярдзёлкам упіваючыся вочы, той-жа рабы, брудны твар, мундзір і „ожэл“... Спознаў яго Зьмітрок. Гэта той, што прыходзіў к яму, той, што першы бізуном так балюча рэзнуў па галаве, той, што першы запалку сунуў у страху саламяную... Трэба-ж гэтак сустрэцца! Бяжыць проста на яго; у руцэ карабін.

Спачатку замуціліся вочы Зьмітрака і ў галаве шумам баравым загуло, а потым і ня помніць добра Зьмітрок, як ён сякеру чамусь перавярнуў: абухом зажадалася рэзнуць... Крыві спужаўся—ня йначай!

Ужо раўнуецца паляк з Зьмітраком, крануў лапы елкі... Не запрыкмеціў пан.

— Р-р-р-а-з!..

Навотмаш пальнуў Зьмітрок у самы лоб панскі. Ні слова ня рэкнуў ён і грузна адваліўся назад... Пастаяў крыху Зьмітрок, апусьціўшы тапор. Сэрца як ня вырвацца хоча. З няпрывычкі. А потым прысеў на каленцы і, адхінуўшы сучча, глянуў. Паляк, раскінуўшы рукі, ляжаў ужо мёртвы.

Падпоўз. Вырваў сілай з халадзеючай рукі карабін, зняў патронташ. Як устаў, дык нагой кавярнуў убок, перакаціў ніц...

— Сабаку і сьмерць сабачча! Вот, маць твая дыхала, атрымаў!.. Гэта за дабро, за скарб мой!..

І адварнуўся. Зноў стаў на сваё месца: нельга сыходзіць, каб не папсаваць справы.

Агледзеў карабін. Набіт, як сьлед.

— Але што лепей цяпер: карабін ці сякера?!— мільганула думка ў галаве.— Не! Карабінам потым,

ня варта даваць стрэлу—не пабягуць тады сюды палякі... Труссы гэтакія! А трэба, каб усе хлопцы нажылі карабіны. Тады карабіны пусьцім у ход.

І, перакінуўшы за плечы карабін, усыпаўшы ў кішэні сьвіткі патроны, Зьмітрок зноў стаяў з сякерай на варце...

Але падумаў.

— Які-ж ка мне дурань прыбяжыць, калі перада мной ужо адзін ляжыць?!

Схапіўшы за ногі, ёмка і скоро Зьмітрок адва-лок у гушчарняк забітага ворага.

Сусед па варце, Мікола, ціха кінуў:

— Маладзец, Зьмітрок! Палажыў аднаго?!

— Палажыў!..

Неўзабаве часта ўжо пачалі хрустаць рэшта мужчын уцякаючых ворагаў. Зьмітрок стаяў і дрыжэў ад радасьці...

Па ланцузе пачуліся стрэлы. Нечага было трымаць сякеру; яна ўжо мала, ато і зусім ня дасьць карысьці. Трэба брацца за карабін. І Зьмітрок заткнуў ззаду за пастронак сваю сякеру. З-за сьпіны яго дастаў, агледзеў.

— Ня міну ніводнага!

І трэба было верыць, бо ў імперыялістычную вайну Зьмітрок быў адмысловы стралок, а цяпер трэба яшчэ лепш падцягнуцца: цяпер Зьмітрок добра ведае, каго ён бароніць, стоячы ў гэты час з карабінам у руках за елкай.

Часьцей стрэлы каціліся ў лесе. У вёсцы—ціш ужо

Асалапеўшы і пакідаўшы карабіны, бягуць яны—
ворагі Зьмітрака і ўсіх такіх, як Зьмітрок, лапцюж-
нікаў.

Чорт ведае, як біць іх бязбройных, але Зьміт-
рок не такі...

— Адплата!..

І цэлка браў іх на мушку. Скаціў каля дзiesiąтка.
...І заціхла...

— Хлопцы!.. За мной!..—раўнуў на ўвесь лес
Зьмітрок і сам здзівіўся сваёй харобрасьці. Усе
рынуліся ўпярод, к вёсцы.

Дзе лес радзее, у гаі, яшчэ заляглі яны, ад-
стрэльвацца пачалі, але дарэмна. Ужо не страляў,
а прыкладам біў іх галовы Зьмітрок...

Зьнішчылі...

Вось і вёска на ўзгорку глядзіць уніз к лесу.
Але што гэта?..

...Яскрава-чырвоны з залочанымі літарамі сьцяг
палошчацца ў паветры на вуліцы, палошчацца ў ды-
ямэнтных праменьнях сонца... Людзі нейкія на конях,
непадобныя да палякаў... Мітусяцца шапкі чырвоныя...

А воддаль бягуць з пералеску сяляне, бягуць і
крычаць:

— Гу-у-у-р-а-а-а!..

— Бальшавікі!.. Бальшавікі!..

Зьмікіціў Зьмітрок. Нявымоўнай, нязьмернай
радасьцю сэрца працялося, у нутро, здаецца,
новая, маладая, шматжыцьцёвая сіла ўлілася... Азір-
нуўся на сваіх сяброў—яны такія-ж.

— Браточкі! Гэта-ж яны... Дарагія... Бальшавікі!.. Браточкі!..

І раптоўна, схапіўшы ў абоймы Міколу, стаў цалаваць яго.

На вачох у Міколы сьлёзы забуялі. Але гэта былі сьлёзы радасьці...

— Кгхе!.. Братка, праўда, сьвята сягоньня... Вялікдзень хяровы перад сягонешнім... Я, брат, пайду бабе скажу, каб яна гэты...

І ўцёр каравымі пальцамі вочы Мікола.

Васіль, той, падняўшы рукою карабін, заскакаў каля грамады.

Ня ведаюць, як дашлі сяляне ў сваю вёску. Але помняць добра і век не забудуць, як чырвонаармейцы, абступіўшы вакол усёй узброенай чарады, з радасным сьмехам казалі:

— Во якія партызаны!..

— Во якія бальшавікі!..

— Маладцы сяляне, вы нам дапамаглі... Мы чулі, як вы іх там лушчылі... Падзяка вам чырвонаармейская!..

І захапіліся радасьцю ўсе, ап'янелі... Цалаваліся сяляне з чырвонаармейцамі, з сьлязьмі і сьмехам на вуснах...

А чырвонаармейцы, як родныя браты, цалавалі чорных ад дыму і гразі, каравых сялян-партызан, усьміхаліся.

Як даведаўся камандзір аб падзеях усіх, што паны зрабілі з Зьмітраком і як ён ім адплаціў за гэта, падышоў к яму і з шчырым сэрцам руку паціснуў, за плечы ўзяў, трасянуў яе...

— Баявая табе, бацька, удзячнасьць! Ты варт насіць каштоўнае імя грамадзяніна Савецкай Рэспублікі. Эх, больш-бы такіх!..

А Зьмітрок толькі плакаў ад радасьці: сэрца слабее...

І здалося:

Што сьвята зьявілася сягоньня вялікае, надзвычайнае, шчасьлівае, што сонца засьмяялася сьмехам агніста-залатым, ярчэй засьвяціла, што птушкі запелі, лес зашаптаў інач, верхавінамі заскакаў, што вуліца пашырэла, вёска вадой крынічнай умылася, ахарошылася, што людзі радасьцю нязьведанай напоўніліся, памыўшыся, абчысьціўшыся жывой вадой вызваленьня ад прыгону ненавіснага...

Але-ж ці здалося?..

Гэта праўда была.

„ВЫ... ЗЬВЯРЫ!..“

I

Кароткая, цёплая ліпнёвая ночка калоціцца і дрыжыць. Цягучая цемень ночы заткала месячык у небе, і толькі зоры, як палахлівыя вочы яшчаркі, моргалі жвава-спуджана...

Вёска патанула ў глыбокай цемені: нідзе ні агоньчыка... ніхто не закурыць.

А воддаль за вёскай, ня чуваць начлежнікаў на сенажаці, ня чуваць паобразгіванья пут і званочкаў на конях, ня чуто нават песьні дзявочае пры гаю над ракою... Ціхутка ўсюды, нібы вымерла вёска і хутары...

Толькі там, на ўсходзе, дзе сонца павінна ўзьняцца і ажывіць усё навокала, там, у дрыжачай, канаючай і нямой цемені, раз-по-разу, час-ад-часу:

— Та-та-та-та-та...

— Вуў-ў!.. У-ў-ух!..

Глуха і каротка расьсякае паветра прыкры, нібы ўдар вялізарнай даўбешкай у ваграмадны чан, зык. Рэха рассыпаецца... Моўчкі прыслухоўваюцца сяляне к гэтаму прыкраму зыку, хоць і прывыклі ўжо, але сэрца здрыгаецца нема і глуха...

— Ці доўга?! Ці доўга гэтак будзе?.. Калі яно мінецца?..

Ціха, нібы сам сабе, шэпча старэнькі дзядок на палатках. Усё маўчыць... Ды гэта толькі здаецца! Кожная жывая істота пільна прыслухоўваецца, маўчыць ды ўздыхае: цяжка, пакутна... Ня сьпіць гэтак сама і Марыля з сваімі дробнымі дзеткамі, прыслухоўваецца, прачувае: ці не зафыркае за сьцяной, пад павецьцю іх „Гнедка“, ці ня вернецца, вось зараз, увойдзе ў хату, яе Сяргей...

І толькі, як водгульле яе думак, зусім недзе блізка:

— Бух!.. У-у-ух!..

— Бух!.. У-у-ух!..

Глуха калацілася паветра ад стрэлаў гармат, і з ім калаціліся-дрыжэлі вокны-шыбы, і хатка дрыгацела, як калыска...

— Божа мой, божа!..—шаптала засьмяглымі вуснамі, у душнай хаціне, Марыля,—прасьвятая багародзіца!.. выратуй і захавай там яго!..

І нямаведама дзеля чаго яна моцна парыва-прыгарнула да сваіх грудзей яшчэ зусім малое дзіцянё... Потым цалавала доўга, засмагла ў вочы, шчокі, губы...

Мазольнаю і жорсткаю ад працы рукою яна гладзіла галоўкі дзетак.

— Дзеткі вы мае!.. Любыя!.. Птушачкі маленькія. Сьпіце, нічога ня ведаеце... Можа ваш татка даўно ўжо загінуў!?

І ціхія, гарачыя сьлёзы, як боб, ліліся з вачэй маладзіцы.

Устала перад яе вачыма: два польскія салдаты ўчора прыбеглі к ім на двор... Сяргей ведаў ужо зачым—трэба падводы... А конік іх тут, на дварэ. Ня было калі, ня ўправіўся Сяргей завесьці каня на пушчу-балота з сваімі суседзямі; апазьніўся. Усё роўна ўбачаць, возьмуць, не аддадуць...

Праўда, заставілі яго „Гнедчыка“ дрывамі, крыху схавалі ад людскога вока, але Сяргей у хаце то бялее, то чырванее, як украўшы што... Марыля падмеціла:

— Сяргейка... даражэнькі!.. Ня зьбівайся ў гутарцы... Ня бойся!..

Маўчыць Сяргей, патупіў сваю нечасана-калматыю галаву, сядзіць, нібы замёр...

Уваходзяць у хату яны. Ляскаюць затворамі, а ў Сяргея і Марылі душы няма, дзеткі ціханька ўсхліпваюць на печы...

— Ты, господаж?—груба зьвярнуўся адзін з белых.

— ...Я!..—ледзь чутна, як перад сьмерцю, адзваўся Сяргей.

— Запшэнгай коня!.. Зараз!..—гукнуў паляк.

— Паночку, даражэнькі,—моліцца Сяргей,—няма ў мяне каня!.. Вот далібог няма!..

Пры гэтых словах застукаў Сяргей кулаком у грудзі.

— А-а-а, пся крэў!..—запішчэў адзін з палякоў,—дык ты бэндзеш яшчэ маніць?! А фурманка на дварэ чыя?..

Зблытанай гамонкай накінуўся паляк. Асалапеў Сяргей... Ні гаспадар, ні гаспадыня не дагадаліся схваць дзе-небудзь—як схавалі каня—хамут і калёсы...

Загаласіла Марыля, пацурэлі сьлёзы, як вось і цяпер, кінулася яна жолнежам цалаваць рукі, прасіць, маліць...

— Паночкі!.. вы нас загубіце!.. Асіроціце!.. Не бярэце каня... Зьлітуйцеся!..

Сьмяюцца ганебнай і агіднай усьмешкай палякі, нешта гавораць: страшкое, жудаснае... Задрыжэла Марыля, кінулася ў ногі, абхапіла брудныя паляцкія боты... Моліць...

Дзеткі пазлазілі з печы, тхімкаюць каля мацеры, большая дачушка заліваецца сьлязамі...

— Паночкі,—галасіла Марыля, валяючыся ў нагах паляка,—паночкі, бярэце, што хочаце... бярэце, астаўце толькі нам каня!.. Не бярэце яго!..

І бруднаму, чорнаму, як свой уласны бот, паляку нібы стала шкада беднай жанчыны, узяло сумленьне, і... ён злосна адпіхнуў яе ад сябе тым самым ботам, што яна яго нядаўна сьлязьмі аблівала...

— Ідзь вон... дурная кабета!..

Страшна павёў зіркамі пан.

Марыля, мусіць, век будзе помніць гэты д'яблаўскі погляд... Устала Марыля, сьцяла зубы, адварнулася... Сэрца аблілося кроўю, пацямнела ў ваччу...

— Сяргейка!..—ледзь чутна прамовіла Марыля,—ідзі... запрагай!..

І, апусьціўшы чорныя, запрацаваныя, заскарузлыя рукі, насунуўшы на вочы казырэц, пашоў Сяргей запрагаць.

Сабрала Марыля торбачку, выправіла Сяргея ў невядомую дарогу, дзе на кожным кроку: зьдзекі, пабоі, сьмерць...

І паехаў Сяргей пад гарматныя стрэлы, пад кулі, пад агонь...

А тут дома: жонка, дзяцей трое, маленькіх, слабенькіх, нібы тыя птушачкі... На хлапца надзея,—а той малы.

... Нібы прачнулася Марыля, схапінулася і гладзіць сваёй шорсткаю рукою шаўковыя галоўкі, мочыць іх гарачымі сьлязамі...

— Мама!..—прачнулася меншая дзяўчынка,—мамачка!.. Чаго ты плачаш?.. Дзе тата?..

— Сьпі, дачушка, сьпі!..

Накрыла напоўголыя плечы пасьцілкай.

— Тата зараз вернецца... Прыдзе!.. Ён на дварэ... Гнедку даглядае!.. Сьпі...

— Гнедку даглядае?.. спрасонку перапытала Волька.

— Але... Сьпеце!..

А сэрца нешта пакутліва стукае, калоціцца, чуе нядобрае, бяду... А тут, як з-пад зямлі, моцна-глуха:

— Бух!.. Бух!..

— У-ух!.. У-ух!..

Стогне абшар.

— Та-та-та-та-та...

Стракоча гдзесьці блізка, за сьцяною...

Закусіла вусны Марыля, слухае, чакае...

— Дзеткі мае дарагія!.. Што будзе?! Што будзе?

У трывозе Марыля дачакалася раніцы.

Як толькі золак заіграў на ўсходзе,—Марыля ўжо ўстала і пачала ўвіхацца каля печы. Трывога начная

прапала, мінула; з усходу нічога ня чуто: ніводнага стрэлу...

Падпаліла ў печы... Узялася за даёнку, хацела пайсьці карову падаіць. Вышла на двор: аж тут успомніла, што каровы вясковыя і яе ў пушчы..

Па прывычцы пашла.

Зірнула на вёску: вёска што мёртвая, ні з аднаго коміну дым, як бывала, толькі ў аднэй яе...

А па дарозе, як цёмная хмара, ідуць жолнежы, чуваць нейкая няскладная польская песня...

Сьціхла.

Нешта вязуць даўгое, пражорлівае, буславы насы...

— Гарматы!..

Здагадалася Марыля.

Ї страшна нечага стала, мляўкасьць па цэле прабегла. Увашла ў хату, сьнеданьне пачала гатаваць, а на сэрцы—кошкі скрабуць...

Цераз гадзіну чуе, затопаў нехта на дварэ, гамонка... Спачатку ўзрадавалася кабета.

— Суседзі прышлі!..—думае сабе, стоячы пры печы, а потым зусім перамяніўся настрой!..—А што, калі ня суседзі, а што калі гэта:—яны!..

Чакае напружна з тупой незразумеласьцю. Так яно й ёсьць. Неўзабаве ўвалілася ў хату аж сем палякаў, у касках, страшныя і дзікія.

— Дзе гаспадар?..—запытаў адзін.

— Паехаў учора ў падводы. Няма і сягонья!..—задыхаючыся, як ад доўгага бегу, гаварыла-шаптала

Марыля, трымаючы на руках дзіцянё, якое нядаўна толькі прачнулася.—Ах, божа, божа!!!

— Схаваўся недзе, а не ў падводах!.. Сука!..— гукнуў на ўсю хату некі абшэрпаны, руды панскі найміт.

— Яй богу, у падводах! Няхай вось суседзі скажуць!.. Стараста ня дасьць маніць!.. Прысягнулася кабета.

— Ну, дык дай масла, як і млека!..—звярнуўся да яе адзін з адвіслай губой, як у каня, паляк.

— Пойдзем у камору... Што маю, тое і дам!

Трохі ўзрадавалася кабета і павяла іх у камору. Адала ім усё масла, яйкі, наліла кожнаму баклажку малака.

Апошняе, дзецям не аставіла...

Пашлі... Прышла ў хату. Большая дзяўчынка, Волька, падбегла к мацеры і ціха, шопатам:

— Мамачка!.. Той страшкі... астаўся ў хаце, як вы пашлі ў каморку, і кажух наш панёс...

Зірнула на сьцяну Марыля.—Праўда! Няма кажуха: як вадой змыўся.

— Хай яму бог аддасьць!..—заламала рукі Марыля.—Каб ён на сьмерць яго надзеў, каб першая куля ня мінула яго, куды ён пойдзе!.. Каб хаця вярнуўся Сяргей!..

А Сяргея ня чуваць і ня відаць... Ходзіць па двары Марыля, бядуе-гаруе, дзеткі за ёй цягаюцца, плачуць...

Ня чуе нават Марыля, як страляніна шалёная даносіцца далёка з-за вёскі... Як у вялізным катле жалезны боб варыцца: глуха і нема клякоча... І сонца ня відаць, схавалася за нейкі сівы туман, змрокі вісели над зямлёю...

— Няўжо ня прыедзе і сягоньня? Што-ж гэта будзе?..—ламала сабе рукі маладзіца, а цемень зноў атуляла вёску, нібы засьцілала неба, паволі-памалу вялікім дзіравым полагам, і цераз гэтыя дзіркі сьвяцілася праўдзівае, залатое неба...

II

Уклала дзетак сваіх, прыспала. Сама ня сьпіць. Ды як-жа спаць, калі страляніна не дае спаць...

Устала з ложку, паправіла свае валасы, закруціла іх у вялізны жмут, падышла к акну... Ноч, як учора: душная, цёплая... Маўчыць усё навокала, ня чутна гамонкі людзкой. Зірнула Марыля далей, туды, к лесу: нібы маланка, у цямноце па небе рэжуцца даўгія агнявыя пісягі і спадаюць на зямлю, у гэты час падымаецца грук і агонь...

Усё поле полымем шугае. Што дальш---то гучней і гучней, бліжэй і бліжэй пасоўваецца нешта вялізнае, страшное, сьмяротнае... І толькі Марыля магла даць гэтаму зьявішчу адно слова, такое-ж самае страшкое:

— Вайна!..

Набліжаецца поўнач, але яе і пазнаць няма як; раней, дык хоць прапяе певень, а цяпер іх няма—палякі на ўсёй вёсцы ўсіх палавілі...

Нутром сваім Марыля адчувала сярэдзіну ночы. Але ў чаканьні, ды яшчэ ноччу, гадзіна—годам здаецца...

А тут чакаеш дарагога чалавека: хутчэй-бы прыехаў, пагаманіць з ім, паглядзець на яго. Марыля цяпер не магла сказаць, што любіць свайго Сяргея як калісьці, у моладасьці; цяпер было зусім нешта іншае: яна адчувала, што Сяргей—гэта адна душа з ёй, адно сэрца, адно цела, адна кроў...

— І чаму яго так доўга няма?.. Вось здурэў, што не адвёў каня ў пушчу разам з Кастусём!.. Але-ж ужо пара быць дома!.. Павінны пусьціць, езьдзіў-жа ў падводы ня раз, а гэтага ня было ніколі...

Думала-гаманіла сама з сабою, падыходзячы то к аднаму, то к другому акну, Марыля..

Яна ўжо бачыла, як Сяргей едзе дамоў. На дварэ, увойдзе ў хату і ляжа ў цёплы ложак побач з ёй...

І пільней прыслухоўваецца Марыля ў акне. І думка ў момант рэжа мазгі Марылі, думка шпаркая, як маланка ад стрэлаў, страшкая:

— А мо'... забілі?!

Схамянулася Марыля, нібы яе ў гэтай цёмнай хаце дакрануўся халоднымі і касматымі рукамі нехта...

— Ня можа быць гэтага!.. Няпраўда!..

А там гурчыць і лопаецца.

Гадзіны бягуць. Раптам заклукаталі калёсы на дварэ, затупаў конік. Марыля, як ашалелая, кінулася к акну, углядаецца... Чалавек прыехаў пад павець, астанавіўся, асьцярожна пачаў выпрагаць каня. Толькі

цяпер Марыля пазнала па голасу, што прыехаў Сяргей...

Яна кінулася на двор, радасная, вясёлая. Забылася на ўсё...

— Гэта ты, Сяргей?!—З апаскай, ціха запытала яна.

— Я!.. Нікога няма ў нас?..—гэтак-жа ціха прашаптаў Сяргей.

— Не, няма!.. А што?..

— Ды нічога... Я так пытаю! Давай паставім каня зноў за дровы... Няма як перавесці ў пушчу; па дарозе бяз унімку ідуць палякі...

Гаворачы так, яны, даўшы каню аўса і сена, пачалі закладаць яго дрывамі... Закладалі і азіраліся па бакох, усё роўна, як робячы страшное, зладзейскае дзела. Ночка-ж маўчала і туліла гаспадара з конікам пад сваё цёмнае пакрывала... Схавалі.

— Зьвязём у старынку калёсы! Зноў прычэпяцца, як тады!..—шапнула Марыля.

— Але!.. папірай ззаду!..

І, узлажыўшы хамут з дугою на калёсы, Сяргей упрогся і пацягнуў у гай, што недалечка стаяў ад хутара Сяргея, а там, уцягнуўшы іх у саджалку, прыкрыў яшчэ суччом. Хамут схаваў пад выварацьцю...

— Ну, цяпер чорт галаву зломіць, а ня знойдзе нічога!..—радаваўся Сяргей.—Пойдзем, Марыля, дамоў!..

— Пойдзем!.. Хату кінулі пусткай. Як-жа пусьцілі цябе, Сяргей?..

— Якое пусьцілі!.. Уцёк!..

— Уцёк?!

— Чаго ты дзівішся?.. Каб ня ўцёк — нямаведама, калі быў-бы дома...

Ідучы, Марыля апавядала яму ўсё: як прышлі ў хату палякі, як яна аддала ўсё масла і малако, ды яшчэ ўкралі кажух...

— Во, сволачы!.. Быць ня можа — некалі выплацяць яны мне яго!.. Заскрыгітаў ад злосьці зубамі Сяргей.

— Як гэта яны табе выплацяць?.. — не зразумела Марыля.

— А гэта мая справа!..

Марыля падумала, што калі-небудзь Сяргею паны аддадуць у замен новы кажух ці выплацяць грашыма і пры гэтай думцы супакоілася.

— Ведаеш, што? — зьвярнуўся Сяргей да яе, — дай чаго-небудзь паесьці... Здаецца, сабаку зьеў-бы!.. Ня палячы агню, Сяргей павячэраў і лёг спаць, а за акном што дальш, то больш раўлі гарматы, стракаталі кулямёты, стаяў цягучы, нямы гуд...

Хоць адразу заснуць было немагчыма, але, слухаючы ўвесь час гэты гуд, уся сям'я паснула, як пабітая...

III

Шарэць стала, калі Сяргей неяк устаў... Нешта ня спалася ўсю ноч, роілася, здавалася: палякі не ваююць, а толькі гуляюць у нейкую дзіўную гульню: цераз груд вінтовак наперацяжкі ўзяліся яны з бальшавікамі... А пасья, у палякоў клыкі расьці пачалі, вочы кроўю наліліся, і ў кожнага бальшавіка, якога перацягваюць на свой бок, клыкамі ўпіваюцца, кроў смокчуць смагла, а ў саміх кішкі пруюць праз бакі...

Лопуюцца, як вадыры. А тут музыка грае ўвесь час, нейкая няскладная, дзікая; гучней за ўсё грыміць бубен...

Ад гэтага грукату бубна і прачнуўся Сяргей.

Грымяць гарматы.

Сяргей вышаў на двор.

Блізіцца фронт. Бачыць—едуць палякі назад...

Узрадаваўся, сэрца закалацілася, убег у хату...

— Марыля!.. Марылечка, уставай!..—будзіў яе Сяргей...—Уставай Марыля і пойдзем у склеп!..

— Што?.. Куды?..—спрасонку не разумела так.

— Палякі адыходзяць, вось што!.. Зараз бальшавікі прыдуць. Часам страляніна будзе... Пойдзем, схаваемся і перабудзем гэты час!..

І схапіўшы на рукі яшчэ сонную дзяўчынку, Сяргей кінуўся ў склеп, а за ім жонка, з хлопчыкам і дзяўчынкай...

У склепе коўдры разаслалі, палажылі падушкі. Хоць цёмна і сыра, але неяк прыцішней і сьмялей ды лягчэй на сэрцы—уся сямейка разам.

А наверху пекла вайны скоро павінна пракаціцца праз вёску, бо палякі адыходзілі, як папала...

— Сяргей?!—запытала Марыля ў яго.—Як-жа гэта мы пакінулі ўсё адчыненае?.. Пэўна павыцягваюць і апошняе... А то яшчэ, чаго добрага, і падпаляць!

— Э-э-э!.. Чорт яго бяры! Нажывем неяк, абы самі былі жывы і здаровы! Не бядуй, усё нажывем!..

— Нажывем, то нажывем,—не згаджалася Марыля,—але шкода, што столькі поту пралілі і працы

прылажылі, і так марне ўсё загіне... Ты тут сядзі з дзецьмі, а я вылезу... Пагляджу. Запру. Неяк цішэй ужо стала!..

— Эт, сядзі і ня кратайся.

— Не, ты сам падумай: усё расчынена—бяры і нясі... Невядома, як яшчэ і конь...

Пры слове конь Сяргея неяк тарганула. Сапраўды, конь такая рэч, што цяперашнім сьветам, вельмі трэба даражыць.

— Ну, дык ты сядзі, а я вылезу!..—шапнуў Сяргей.

— Я лепш, Сяргейка!..

— Эт!.. Сядзі вот!..

І, ухапіўшыся за зруб рукамі, Сяргей ёмка выскачыў з склепу.

Як і трэба было чакаць, палякі адыходзілі купкамі. Ехалі, ішлі... Толькі нязначная частка затрымоўвала фронт, каб пасьпець вывезьці як сваё, гэтак і зрабаванае...

У той час, як Сяргей вылез і ішоў ужо ў хату, каб заперці і зачыніць тое-сёе, кучка польскіх жаўнераў ішла каля яго двара і запымеціла Сяргея...

Зараз-жа зьвярнула на двор. Сяргей, кінуўшы погляд бокам, заўважыў няпрошаных гасьцей, і сэрца ёкнула ад нядобрага прадчуцьця...

— Што ты?! Бальшавікоў чакаеш?—зьявнуліся да яго некалькі з грамады на польскай і беларускай мовах.

— Не... паночкі!..—спуджаным поглядам абвёў усю грамаду Сяргей.

— Так сабе хаджу...

— А-а-а!.. Хлоп!.. Так?! Дзе твой конь?..

Сяргей і зусім асалапеў. Адняло мову, язык не варочаецца, хоча сказаць—ня можа...

— Значыць ведаюць... Няма чаго таіць... А то, азьвярэўшы, застрэляць...

Закруцілася віхром у Сяргеевых мазгох, але раптам пранеслася.

— Скрыць... адмовіцца... што будзе, то будзе!..

— Няма, паночки, у мяне каня!..

— Як няма, пся крэў?! Гавары дзе конь, а то застрэлю! Станавіся к сыцяне!..

— Пойдзем паглядзім у хляве!—гукнуў адзін.

У Сяргея адлягло на сэрцы, можа ня знойдуць... адчэняцца, павераць...

А ў галаве цвікам сядзела думка:

— Нічога, трэба паказаць!.. Будзе дрэнна!..

І нібы ставячы перад сабою і імі моцную, цвёрдую і глухую сыцяну—Сяргей надзеяўся на бога і ўвесь час, ходзячы за імі, шаптаў:

— Збаў мяне, божа!.. Збаў мяне, божа!..

Нічога не знашлі ў хлявах, ішлі назад. Трэба ісьці каля дроў, дзе закідан конік... І цяпер Сяргей часцей і гучней зашаптаў:

— Збаў мяне, божа!.. Збаў мяне, божа!..

А Гнедчык, мусіць, пачуў тупат каля яго і, хто яго ведае, ці ён жадаў яды, ці вады, але глуха, як з-пад зямлі:

— Гы-гы-і-і-і-гі-гі-гі!..

Палякі супуціліся, а ў Сяргея галава пашла кругом, пацямнела ў ваччу, заскакалі чорныя матылі ды зьмяніліся сінімі і зялёнымі кругамі... Задрыжэлі ногі, нібы цераз меру выпіўшы...

— Прапаў!..—ледзь чутна толькі прамовіў Сяргей і змоўк, апусьціўшы нізка галаву...

— А-а-а!.. Дык ты хаваць і маніць!..—падбег да яго адзін з белагвардзейцаў.—Ты гэтак?!

І Сяргей з усяго, што было, помніць толькі, як падняўся над ім прыклад вінтоўкі, а потым, ад першага ўдару па галаве—ня помніць зусім што было...

Ачухаўся—глядзіць, жонка галосіць над ім, мокрай анучынай абцірае нешта няёмка-навісшае над вачыма, што не дае добра глядзець...

Памацаў—баліць.

— Дзе я?.. Што са мною?..—запытаўся ўсё яшчэ лежачы Сяргей.

— А мой ты Сяргейка!.. Рабуюць палякі вунь... Коніка вывелі...

— Як гэта?! Як гэта можна?!

І папрабаваў устаць, але адваліўся. Моцна рвануўся другі раз і ўстаў.

А ўстаўшы, пашоў, як п'яны, ня ў хату, дзе гулялі легіянеры, а ў хлеў... Ідзе, хістаецца.

— Сяргейка, куды ты?..—запытала жонка.

— У хату, паглядзець...

— Дык ня туды... Хадзі ка мне. На, абатры гэтай хустачкай кроў...

Сяргей узяў, абцёр... Чорная, сьпёкшаяся кроў сачылася з галавы, нешта не павярнуць плячукамі. Усюды баліць. Хочацца піць.

Пры ганку стаяў прывязаны яго Гнедчык. Сяргей падышоў да яго, лэпнуў па шыі рукою:

— Эх!.. Гнедчык Гнедчык!... Прадаў ты сябе і мяне!..

Заматаў галавою конік і тупа ўтаропіўся ў адну кропку, адставіўшы ніжнюю лупу.

— Запрагай каня, хам!..

Кінуўся к Сяргею зноў, выскачыўшы з хаты, паляк.

— Скарэй!..

— Няма ні калёс, ні хамута!..—хваравіта адазваўся Сяргей.

— Ідзі вазьмі ў суседа!..

— Хто-ж мне дасьць?..

-- Пойдзем з табою, д'ябал!..

Страляніна то ўнімалася, то павялічвалася. Па дарозе, якая цягнулася ад хугара Сяргея за чвэрць вярсты, палякі адыходзілі даўгой шэра-зямлістай істужкай. Гарматы ўжо ня гурчэлі.

Марыля глядзела навокала сябе нічога неразумючымі вачыма, нібы ўглядалася, але як-бы нічога ня бачыць...

Дзеткі трымаліся каля яе і час-ад-часу ўсхліпвалі ад моцнага, раней, плачу.

Пацягнуўся Сяргей за панам, хістаючыся ў бакі. На вёсцы нудна-жаласьліва выў сабака.

Стаіць на адным месцы Марыля, трымціць, ка-лоціцца...

А паны варочаюць кублы, куфры ў хаце, растра-саюць усё, выбіраюць што падабнейшае, пакуюць...

Бачыць Марыля, як, напружаючы ўсю сваю сілу, цягне Сяргей калёсы; паляк упёрся адной рукою ў білу, нібы памагае... А кроў плыве ў Сяргея па шчаце, камяком чорным у вусе запяклася...

— Марыля!.. Хадзі, галаву мне завяжы!..—звяр-нуўся ён да жонкі.

Тая падышла, як не сваімі рукамі, павязку нала-жыла, адышлася ад яго, глядзіць, нібы дзівуецца ці любуецца. Маўчыць.

Паволі пачаў запрагаць Сяргей свайго коніка. Трасуцца рукі, дрыжаць калені, а ззаду паляк стаіць з вінтоўкаю.

Запрог Сяргей, а ў гэты час палякі пачалі вы-носіць мяшкі з хаты.

Тут толькі, у гэты момант вярнулася памяць да Марылі...

Кінулася яна к першаму, несшаму мех з адзежай і з салам, учапілася каршуном за яго:

— Што вы робіце?..—не сваім голасам закрыча-ла Марыля.—Вы людзі ці не?! Як мы жыць будзем?!

— Вон, сволач!..—астанавіўся перад ёю паляк з мяшком.—Адыйдзі ад мяне, праклятая бальшавічка, а то застрэлю!..

— Страляй!.. Страляй!.. Толькі разам з дзеткамі, каб ня мучыліся ў лапах ваших!..—ня ўнімалася Марыля, і вочы яе гарэлі, як вуглі; на шчаках з'яві-ліся дзэве хваравітыя плямы...

Супуціўся паляк, стаў, глядзіць. У гэты момант рэшта палякаў наймітаў выносіла хто што хацеў; бо толькі ў Сяргея астаўся ўвесь дамашні скарб, а суседзі ўсё сваё вывезлі ў пушчу.

Сяргей коніка ўжо запрог і асалапелым поглядам абводзіць усіх, нібы нічога не разумеючы. Марыля кінулася к чарадзе ..

— Адыдзі, кабета!..— гаркнуў на яе даўгавязы, аспаваты паляк.—Большавіком астаўляеш?..

— Сабе есьці ня будзе чаго!.. Дзеткі з голаду паўміраюць! Зладзеі вы!!

— А-а-а?! Дык ты так, пся крэў?!

І, кінуўшы мех, ён падбег і прыкладам стрэльбы сьцьёбнуў ёй у грудзі...

— А-й-й-й!.. Людзі, ратуйце!..—пасьпела толькі крыкнуць няшчасная кабета і, як сноп, павалілася каля парогу сваёй хаты.

Цяжка застагнала. Дзеткі кінуліся к ёй, папрысядалі на калені, заглядаюць з пужлівай цікавасьцю ў твар...

А Марыля, нібы палатно, бялюсенькая ляжыць на мураўцы, вочы зачынены, густыя даўгія павекі закрылі блакітныя вочы... Як позьняя, вячэрняя адвітальная коска сонца, што запазьнілася на небе ў ружовых воблачках, з носу цячэ паволі вузкая істужка крыві, сьцякае па шчацэ ў траву і фарбуе яе чырванью кветкі...

— Што вы зрабілі?! Што вы зра-бі-лі?..—з жудасьцю ў голасе запытаў Сяргей.

— Мала ты яе б'еш!.. Вось што!..—адазваўся адзін з белых.

— Сука!.. Варта ёй!..

Сяргей міжвольна пабег у хату, прынёс вады, пырснуў у твар Марылі, і яна як-бы ажыла, ачу-няла... Падняла свае дзіцяча-наіўныя вочы, абвяла ўсіх, не спазнала...

— Чаму мне гэтак трудна... Сяргейка?..—ледзьве прагаварыла Марыля.

— Любая мая!.. Нічога!.. Устань!..—з сьлязьмі на вачох, дрыжачым ад хваляваньня голасам адазваўся Сяргей.

— Памажы!

Падклаўшы рукі пад сьпіну, Сяргей памог устаць Марылі. Паднялася яна, абапёрлася аб сьцяну... Глядзіць шырока адчыненымі вачыма перад сабою... Дыша глыбока, цяжка...

А палякі ўжо усклалі ўсё на воз, некалькі села на верх і чакалі Сяргея.

На фронце нешта сьціхла зусім, а па дарозе, відаць, цягнуліся палякі... Адыходзілі...

— Ну, гаспадар, ідзі выяжджай!..—крыкнуў адзін з возу.

— Досьць бабіцца!..—гукнуў другі.

— Хай першая куля вас ня міне!..—з сілай прагаварыла Марыля.

— Дык табе мала?! заенчыла некалькі палякоў і рынуліся к Марылі...

Зьбялела толькі яна... стаіць, рукі апусьціла...

Сяргей папробаваў абараняць. Адзін паляк кулаком па твары ўдарыў, другі адхінуў у грудзі, і Сяргей паваліўся.

Бачыў толькі, як двое рыжых, у сівых мундзірах, паднялі свае вінтоўкі... Сяргей заплюшчыў вочы...

— Гах!.. Гах!..

Пачуў тупы і глухі зык. Адчыніў вочы: Марыля зноў ляжыць на мураўцы. Раскінула рукі, растрапаліся даўгія шаўковыя валасы... Адзін яшчэ паляк ботам пад бок яе ўдарыў.

Застагнала нема-глуха Марыля, падняла вочы, акінула ўсіх і ледзь чутна, але відаць з вялікай сілай прамовіла:

— Вы... зьвяры!..

Сяргей сабраў усе сілы і кінуўся к ёй, стаў на калені, падняў галаву яе, глядзіць... Плача...

А ў яе, ня толькі з носа, а і з рота пацякла ўжо шырокая істужка чырвонай, як макаў цвет, гарачай крыві... І гэта кроў цячэ па пальцах Сяргея, шчакоча іх, аблівае цела халодным потам...

Дзеткі навокала стаяць, вядуць на розныя галасы...

Палякі зьбянтэжыліся, здурэлі, гамоняць паміж сабою, паказваюць на фронт і дарогу. Нешта гамоняць к Сяргею, ды той ня чуе, не разумее...

А потым схапілі ўдвох Сяргея за каўнер, адцягнулі ад Марылі, прыцягнулі к возу, далі раз па мордзе. Падпіхнулі на воз яго і... Сяргей, уціраючы

буйныя, як пацеркі, сьлёзы, паехаў са свайго двара
нямаведама куды...

Азірнуўся назад: ляжыць Марыля, а дзеткі поў-
заюць у яе па грудзёх...

І Сяргей ня стрымаўся—заплакаў.

IV

Яшчэ далёка паўдня, а гаспадарка Сяргея і ся-
мейка яго раскідалася і разьяцелася, нібы выбіў-
шыся пух з падушкі, якую распаролі на дварэ ў
Сяргея палякі. І што, здаецца, зрабіў каму дрэннае
Сяргей?.. Малому дзіцяці за сваё жыццё вока не
запарушыў; калі што было і крыўдна яму,—жонка
Марыля, добрая душой, заўжды перасьцерагала, пра-
сіла яго:

— Сяргейка!.. Кінь сварыцца з суседзьмі. Уваж!
Няхай лепш табе крыўда будзе, чымсь каму яе
зробіш...

І слухаў Сяргей сваёй жонкі, слухаў, бо ведаў,
што кажа яна заўсёды разумна, стала. І любіў яе
больш усяго на сьвеце.

Шэсьць год толькі жывуць разам, душа ў душу,
дзеляць паміж сабою гора і радасьць папалам.

Тады яна была прыгожаю, на ўсю вёску, дзяў-
чынай. Белая, поўная, як-то кажуць, кроў з малаком,
блакітна-нябесныя вочы сьвяціліся і тады яшчэ даб-
ратой і шчасьцем. Глядзіш у іх і, здаецца, бачыш
ую чыстату яе душы, сумленьня...

Тады ёй было ня больш 18 год і ў гэту пару
яна пакахала Сяргея, гэтак сама маладога хлалца...

Любіліся, пабраліся. Жылі шчасьліва вась да гэ- тага дня. Дзетак прычакалі—цешыліся...

Гаспадарку добра глядзелі абое, нажывалі, дума- лі—калі прыгодзіцца. А цяпер—чорт лысы спажыў!

Ці думала калі Марыля, што гэтак можа зда- рыцца?.. У жыцьці ніколі ня думаеш, што здарыцца ўперадзе—ня ведаеш!..

І ляжыць на травіцы Марыля, раз-по-разу дыша: рэдка, цяжка... Дзеці каля яе: большая дзяўчынка рушнік з хаты прынесла, выцірае гарачую кроў, а яна непаслухмяная сочыцца й пеніцца...

Ужо і вечарэе. Ня відаць нікога і, здаецца, за- мёрла ўсё.

— Тах!.. Тах!.. Та-та-та!.. Тах!..—панесла з канца вёскі, і некалькі конных палякаў, перагнуўшыся це- раз сёдлы, памчаліся на захад...

А неўзабаве—яны. Родныя і дарагія збавіцелі... Босыя, у дзіравых рубашках, з вінтоўкамі на аборач- ках, чорныя, запыленыя, загарэлыя—яны былі дарагі кожнаму, надзвычайна мілы...

— Бальшавікі прышлі!.. Бальшавікі прышлі!.. — кры- чаў малы хлапец, вылезшы з склепу. Павылазілі ўсе сяляне, дзе толькі хто сядзеў. І ўсе былі, як той малы хлапец—радаваліся.

І, здаецца, пашло сонейка сьвяціць зусім іначай, ярчэй, усё памылася чыстай крынічнай вадой вызва- леньня, усьміхаецца, вітае ўсё, вітаецца... Як у казцы, усё ў момант зьявілася на вуліцы: масла, малако, мяса...

Частуюць чырвонаармейцаў сяляне, як дарагіх, родных і нябывалых гасьцей, па ўсёй вёсцы дым коціцца: пякуць, смажаць... Нібы вялізнае сьвята. Кожын з сялян ня ідзе, падбегам сьпяшаецца, куды трэба, дзяцюкі скачуць, як малыя дзеці, дзяўчаты, дык тыя нават песьні завялі...

А бальшавікі не астанаўліваюцца доўга, гоняць уперод ды ўперод. Полк за палком ідзе, як хмары...

— Вот гонім!.. Нідзе ня толькі што пабіцца, але і ўбачыць няма як!.. Нямаведама, што там такі за паляк?..—жартуюць чырвонаармейцы.

Пагналі жывёлу з лесу, а яна бягом дамоў сьпяшаецца: намучылася такі доўгі час ад камароў і аваднёў у лесе.

Прышла і Марыліна карова з цялушкай дамоў, падышла да гаспадыні, што ляжыць, не скрануўшыся, і стаіць, мукае... Мусіць, і жывёла адчувае, што дзеецца нешта нядобрае...

Зашоў Яўмен к Сяргею за патрэбай, бачыць—ляжыць суседка на дварэ, кроў запяклася каля роту... Здагадаўся, мусіць, што гэта значыць, кінуўся на вёску, сабраў людзей.

Прышлі, адхаялі.

Адчыніла вочы Марыля, агледзела ўсіх, не спазнала, мусіць...

— Вы... яшчэ тут?...—прашаптала яна.

— Марыля, хто цябе?.. Дзе твой Сяргей?.. пыталі ў яе суседзі.

— А-а-а?! Гэта... вы... Палякі... мяне не забілі!..

Зьвяры!..—пераводзячы дух, шаптала Марыля.—Сяргей... паехаў з імі... Вады!..

Падалі вады. Яна смагла напілася. Яе паднялі і асьцярожна занеслі ў хату. Толькі цяпер убачылі суседзі, што палякі забралі ўвесь скарб Сяргея, перавярнулі ўсё ўверх дном.

Убачыла гэта і Марыля. Не магла глядзець—зачыніла вочы.

— Што?.. Трудненька табе, Марылька?.. Га?..—запытала, нахінуўшыся к ёй, суседка.

— Ох, як трудненька!.. Не дажыву я да заўтрашняга!..—кідаючыся па падушцы, шаптала Марыля.—Сястрыца?!

— Што, Марылька?..—запытала тая, думаючы, што Марыля нешта папросіць.

— Няма на сьвеце... бога!..—прастагнала хутчэй, чымся сказала.—Няма... Колькі я... яму малілася... прасіла... Выдумка адна!..

Зжахнулася суседка і ўсе, што стаялі каля яе... Ня верылі, думалі, што блузьніць...

У гэты час камісар з палка, які астанавіўся на начоўку, прачуў пра такое здарэньне. Прышоў паглядзець.

— Што ты кажаш Марыля?! Не грашы! суніміся...—забарабаніла над вухам хворай кабеціна.

— Не... няма!.. Не кажэце!..—стагнала хвора.

— І сапраўды няма ні бога, ні чорта!—раздаўся ў гэты час голас камісара.—Вось вам само жыцьцё паказвае і вучыць... Але аб гэтым будзем гаварыць

пасья, цяпер жа стаяць нельга! Бярэце хворую і вязеце ў суседнюю вёску, там астаназіўся і начуе наш доктар. Ён, калі можна памагчы, дык паможа. Ня трацьце часу!.. Бачыце, хворай што дальш, то горш.

А Марылі горшала. І дзеці ўжо ня плачуць, зашыліся на печ і сядзяць, як спуджаныя птушкі!..

— Бяжы, Костусь, запражы свайго каня!.. У цябе добры конь,—звярнуўся нехта да Костуса, ужо пажылага і добрага селяніна.

— Зараз прыеду!..

І Костусь зьнік за дзвярыма.

Прыехаў Костусь; палажылі асьцярожна пад енкі і стогны Марылю і гэтак сама асьцярожна і памаленьку павезьлі яе ў другую вёску.

Ужо заходзіла сонца і шырокім чырвоным палотнішчам хварбаваўся ўвесь край неба, і маленькія воблачкі, якія віселі над небасхілам, гарэлі крыва-вымі плямамі.

Толькі для Марылі гэта было ўсё роўна, ёй няміла было нічога.

Асталася з дзецьмі ў хаце Сяргея некая родная яму баба. Прыбрала параскіданае ўсё па хаце палякамі, злажыла, прывяла ў парадак.

Пашла на доражань, падаіла карову, працадзіла ў гладыш, наліла дзеткам есьці. Меншыя ўзяліся есьці, ядуць смачна, скоро, прагаладаліся за дзень, а большая—Волька сербанула некалькі разоў і палажыла лыжку.

— Чаму-ж ты не ясі, Волечка?..—запытала баба ў Волькі.

— Ня буду есьці. Няхай і яны кінуць, досыць!..— з сур'ёзнай мінай-адказала бабе Волька.—Няхай малако маме астанецца.

— А маё ты дзіцятка!..—пашкадавала баба:—разумее бедненькая, гаротная!..

І сухой, жорсткаю рукою бабка жаласьліва пагладзіла яе галоўку. Кінулі есьці і меншыя, пашлі спаць.

— Бабка!..—гукнула Волька ўжо з-пад посьцілкі.

— Чаго дачушка?..

— Калі прыедзе мама, тады мяне пабудзецца! Я месца сваё ёй дам!..

— Добра, добра, зязюлька!..—прашамкала баба і міжвольна падумала:—Якая маленькая, а разумненькая. Бог ведае, што будзе з мамай?.. А што-ж тагды з вамі?

І бабулька, сабіраючы са стала лыжкі і пасуду, качала толькі галавою і цяжка нешта ўздыхала.

V

А Сяргей больш пяхтуром пасоўваецца ўсё далей і далей. Вось ужо і Менск.

Паехалі, не астанавіліся; па дарозе нагнаў некалькі сялян, што гэтак сама папалі ў падводы. Ubачыў, прывітаўся здалёку, і лягчэй на сэрцы зрабілася, усё-ж-ткі свае людзі, суседзі, а ў такой дарозе, здаецца, сусед—бліжэй, як бацька і матка...

Абрэзаўся і абмуляўся Гнедчык, ісьці ня хоча, галавою матае.

— А што?.. Каб цябе воўк!..—злаваўся ў душы Сяргей.—Не хацеў стаяць дома, дык цяпер вось пакутуй са мною разам. Трэба-ж аказвацца, воўка-рэзіна!

А бедны конік, нібы адчуваючы сваю віну, цягнуў, як ня вылазіў з скуры, вялізны воз свайго, а цяпер чужога добра.

Пякло ўвесь час неміласэрна сонца, у лесе стала страшэнная заездзь: авадні, камары і сьляпні насіліся роем і гулі, як чмялі. Ліўся цурком пот. Не давалі палякі супачынку: пахарчуюцца і далей—нават рэдка калі адпрагалі коняй.

А тут ззаду, здаецца, недалёка за плячыма:

— Та-та-та-та...

Стракоча кулямёт, нібы гарохам жалезным, поўнай жменяй нехта кідае аб вялізную бляху. Нясуцца бяз унімку палякі, кідаючы ўсё на сваім шляху.

Спусьцілася сонца за лес, пацягнула халадком пасья сьпякоты, аздаравілася паветра.

За вёскай, на канюшынішчы астанавіўся абоз на начоўку... Распрэгли коняй, далі канюшыны. Сабраліся к Сяргею суседзі, сядзяць, ядуць, ціха гутараць.

— Блізка ўжо Баранавічы. Вот едзем, дык едзем!—жаліўся ціха ў цемені стары барадаты селянін з сівай бародкай і разумнымі блакітнымі вачыма.

— Дармо! Хоць дом наш свабодзен!..—дадаў другі.

— Там, ужо мусіць даўно, бальшавікі.

Пры гэтых словах сэрца Сяргея заняла, зашчы- мела. Успомніў сваю Марылю; гаспадарку тут на возе вязе к палякам, выбраўся зусім з дому.

— А што з ёй?.. Дзеткі?.. Бедныя!..—думаў, ніз- ка зьвесіўшы галаву, Сяргей, седзячы каля свайго возу, адкінуўшыся к калясу.

Узад і ўперад, каля вазоў усяго абозу пахаджваў з вінтоўкаю паляк. У момант, як ён блізка падыхо- дзіў—у кожным такім гуртку заціхала гаворка.

— Тарас!..—шапнуў на вуха Сяргей, аднаму з сялян.

— Што?—гэтак-жа ціха адазваўся той.

Страляніна на фронце яшчэ ня ўнімалася, і то на тым, то на другім вучастку ішла калатніна, а коні здавалася, спакойна хрумкалі сырую канюшыну.

— Браце дарагі!.. Уцячэм! Жонка можа памірае мая... Палякі забілі. Сэрца нешта ные... Што там робіцца?!

— А коні?..—запыталі другія двое.

— Воўк іх еж!.. Нажывем, браточкі. А як-жа бяз нас гаспадарка будзе?!—ціха шапацеў, як вецер лісь- цем, гаманіў Сяргей.

— Ды чулі вы, што казаў паручнік?—зъварнуўся да ўсіх Зьміцер, малады хлапец.

— Ну што?

— Казаў, калі хто будзе ўцякаць, дык застрэляць. І ўсе паедзем у Польшчу і ў Варшаву на работы...

— Эт!.. Глупства пароў, як і ты цяпер!.. Хто гэ- та захоча прыгон рабіць?..—засердаваў Тарас.

— Насамдзеле, трэба думаць, каб як з коньмі ўцячы... Але калі?..

— З сягонешняга вечару трэба старацца. Трымацца ўсе разам у кучы. Блізка адзін каля аднаго...— шаптаў нэрвова Сяргей і апасьліва пазіраў у бок, дзе хадзіў паляк-вартаўнік.

І думка цьвіком засела ў галаве ўсіх падводчыкаў. Клаліся спаць ды і хацелася ўжо адпачыць пасья цэлага дня бязупыннай пякоткі пад сонцам і чаканьня нечага зусім надзвычайнага.

Удалі чорным вароньнім крылом чарнеўся вялізны лес.

Рабілася ядрана, халаднавата. Неба сіняе блішчэла на зямлю палахлівымі зоркамі, і гэта ўжо давала ведаць, што заўтра будзе пагода—як дым.

Прыкрыліся сьвіткамі, падклалі пад галовы канюшыны, прышчураліся бліжэй адзін к аднаму і задрамалі.

— Уставай!.. Прэндзэй, псякрэў! працяў паветра пісклівы зык; усе папрачыналіся, праціраюць вочы.

— Запшэнгай коня!..

А самі бегаюць, як апараныя.

Здагадаліся хлопцы, што слабіць у іх ужо гайка. Запрагаюць.

— Ну!..—думае сабе, запрагаючы, Сяргей:—нешта сёньня будзе. Уцяком!—рашыў ён, і аж павесялеў ад гэткае думкі.

Сонца пачало выплываць з-за лесу, зашчабяталі птушкі, заскрыпелі і пацягнуліся цераз туманную пялёнку адзін за другім цяжкія вазы...

Уперадзе бегла лёгкая параконная панская кала-машка, а ў ёй, угнуўшы пружыны, гойдаўся, раска-пусьціўшыся, польскі пан.

Праяжджалі па дарозе вёскі і нідзе ня ўбачылі ніводнага чалавека, ні скаціны. Нібы вымерла ўсё ад страшэннай хваробы.

Стаяць насыцеж расчыненыя хаты, бы пусткі, і, бачачы гэта, у Сяргея балела сэрца і душа: ён ба-чыў у гэтых хатах сваю разбураную і зьнішчаную гаспадарку, і ад гэтага яшчэ больш нешта ныла і балела ў сярэдзіне.

Бярэцца пад поўдзень. Сонца смаліць, як у печы. Душна і млосна. Уехалі ў лес. Хоць на полі ціха, здавалася, а ў гушчы сасоньнік сваімі верхавінамі нешта шапацеў таёмнае, незразумелае...

Перасьцерагаў, гразіўся.

Але ехаць увесь час прыходзілася, і галава, аха-ладзеўшы, пачала варочаць мазгамі, думаць, зна-ходзіць выйсьце з свайго дрэннага становішча.

— Тарас!..—адварнуўся з свайго возу назад Сяргей.

— Чаго?

— Курыць у цябе ёсьць?..

— Ёсьць!..

І, кінуўшы лейцы, Сяргей саскочыў з возу і па-чакаў Тараса... Той гэтак сама зьлез і пашоў разам. Усе палякі нешта былі каля паручніка, толькі адзін, мізэрны, цягнуўся ззаду, за вазамі...

— Тарас!?.—аглянуўшыся навокала, пачаў Сяргей:—Самае лепшае месца ўцячы... Глядзі брат!..

— Добра!..

Мужчыны закурылі, зацягнуліся.

Падазвалі ўсіх сваіх і перадалі пастанову. Усе згадзіліся.

У гэты час увесь абоз астанавіўся, і паручнік, зьлезшы з свае каламашкі, паволі, важным поступам абышоў усе падводы. Астанавіўся каля мужчын, рэшту падазваў к сабе. Усе падышлі.

— От што, мужчынкі!..—звярнуўся ён да ўсёй грамады падводчыкаў-сялян:—калі каму надаела ехаць—можаце ісьці дамоў! Коні вашы астануцца ў мяне. Можа мы на іх паедзем аж у Варшаву. А я вам дам пшэпустку і ідзеце з богам! А то аставайцеся са мною, прыехаўшы на месца, дам усім работу, і будзеце пакуль што жыць, пакуль бальшавікоў мы не адгонім назад! А маладых я нікога ня пушчу дамоў. Абмундзірую і адпраўлю ў армію.

Усе стаялі і маўчалі. Моладзь закалацілася.

— Ну дык хто пойдзе дамоў?—звярнуўся ізноў паручнік. З усёй грамады вышла толькі пяць чалавек.

Паручнік напісаў агульна для ўсіх пропуск, даў табакі, хлеба і селядцоў і адправіў.

Заплакалі некаторыя, разьвіталіся і пашлі. Сум агарнуў увесь абоз. Паехалі далей.

Раптам загарэўся лес; агонь з хуткасьцю маланкі

пералятаў з аднаго месца на другое, абхопліваючы вялізны кавалак бору.

Дым, чорны, як сажа, вялізарнымі клубкамі віўся ўгору і расплываўся туманам.

Трашчэла ўсё навокала і ламалася.

У гэты час атрад палякоў абагнаў абоз, з лесу пачалі лопаць скрозь параскіданыя патроны, дзе-ні-дзе гучна рваліся снарады...

Падымалася паніка.

— Пара!..—падумаў Сяргей і, падміргнуўшы Тарасу, чакаў толькі найлепшага выніку, каб павярнуць у лес і знікнуць.

Падыхнула дымам і апавіло ўсе фурманкі цёмнай пялёнкай.

У лесе пачкамі пачалі рвацца патроны.

Выгібаючыся ў бакі, вузкая, як калёсам прайсьці, бегла лясная дарожка ўбок з бальшака.

Тарас адразу, праз дым яе ўбачыў і раптам павярнуў свайго каня, а за ім Сяргей...

За Сяргеем кінулася рэшта падводчыкаў. Запрымецілі палякі, давай страляць залпам.

Тарас з возам зачапіўся і стаў. Ня было куды дзявацца, трэба рэзаць гужы і на конях уцякаць. У Сяргея якраз з сабой ня было нажа і ён узяўся хутчэй адпрагаць. У гэты час некалькі мужчын, хто з канём, а хто без каня, уцякалі ў лес, пад градам куль.

— Уцякай, Сяргей, заб'юць!..—кінуў нехта.

— Зараз!..

Але ў гэты момант палячок, што ішоў ззаду ва-зоў, падбег к Сяргею і нацэліўся на яго карабінам.

Памярьцвелі ногі, па скуры мароз працяў, а потым і ня помніць Сяргей, як рынуўся к паляку таму і шмаргануў з яго рук карабін.

Стрэліў—скаціўся „ожэлак“ у гушчыню травы.

— Хлопцы, сюды!..—ня помнячы сябе, крыкнуў Сяргей. Ён выскачыўшы на дарогу, ён набягу вы-стрэліў. Схапіўшыся за грудзі, пад калёсы зьяцеў другі паляк.

Раз-по-разу страляў у кучу палякоў Сяргей, а тыя, зьбіўшыся спуджанымі авечкамі, ня ведалі, што рабіць. Некаторы даў некалькі стрэлаў.

Чыркнула па шапцы Сяргея, зьяцела яна, па-цякло па шчацэ, зноў, як тады, гарачае, шчакатлівае.

— Эх!.. ввашу маць!.. Дык гэта так?!

Ён, перавярнуўшы карабін, бо патронаў ужо ня было, Сяргей рынуўся ў натоўп палякаў...

Як зьвер. крышыў направа і налева, дабіраючыся да паручніка.

Кові астанавіліся, бо наперадзе страшэнна ло-палі патроны.

Асалапела-спуджаным поглядам, як бык, глядзеў паручнік, у руках трымцеў браўнінг, з расчыненага роту цякла сьліна...

— Гах!..

Апусьціў карабін Сяргей на твар паручніка. Ба-

чыў толькі, як нос раскроіўся панскі, зубы выскаліліся, а потым чырванью крыві залілося...

А потым раптам, нечакана, нутро Сяргея калёным шылам пранізалася, і гэтыя пякельныя дроцікі па ўсім целе разышліся. Абцугамі за сэрца сашчаміла, адняло розум...

Выпрастаўся Сяргей, узмахнуў рукамі... і зваліўся, як сноп.

І толькі ў апошні раз, калі рэзнуў паручніка, з непамернай злосьцю кінуў:

— За Марылю!.. За зьдзекі над намі!..

Суседзі з лесу бачылі ўсё гэта, але пасабіць не маглі нічым: кожны уцякаў, як мага.

Завярнулі палякі зноў на большак вазы з астаўшыміся коньмі, завярнулі і Сяргеева коніка... Рэштку вазоў падпалілі і паехалі далёш.

Вярнуліся суседзі назад. Што лепшае паздымалі на свае вазы, а далёш агонь ня даў.

А воддаль, на большаку, дагары, пазіраючы ў бяздоньне сіняга неба, ляжыць, раскідаўшы рукі, няжывы Сяргей.

У грудзі куля папала.

— От, не павязло чалавеку!.. Кончылі яны ня толькі гаспадарку, але і гаспадароў!.. Як там дзеці?..

Зьняўшы шапку, стаяў нярухома перад нябожчыкам Тарас. А потым вырвалася:

— Герой!.. Дзецям ня сорамна будзе за цябе!.. змог адплаціць пану!..

Узялі суседзі Сяргея і палажылі пад бярозай, пры большаку, можа хто пахавае, бо вёска далёка, і.

уціраючы сьлязу, пашлі і паехалі мужчыны лесам у сваю родную вёску, свабодную і шчасьлівую, толькі адзін Сяргей ня ўбачыў волі, шчасьця і зямлі...

VI

Прывезьлі Марылю ў вёску, трудна везьці было, кідалася бедная, прасілася, енчыла...

Нашлі доктара.

Ня глядзячы на позьнюю пару, ён устаў і ўважліва выслухаў хворую, аглядзеў кругом, нічога не сказаў, толькі галавою пакруціў...

Распытаўся пра здарэньне: як магла, апавядала яму Марыля, а рэшту дадалі суседзі...

Падзівіўся доктар з зьверства палякаў і, нібы сам сабе, дадаў:

— Праўдзівыя яны зьвяры!..

Даў выпіць ёй нейкага зелья. А Марылі ўсё горай і горай рабілася; пад канец мучыцца пачала, пакутаваць...

— Хто яе тут родны?..—зьвярнуўся доктар да мужчын і кабеты.

— Ды родных нікога ў яе няма! Але я—сваяк яе!..—адазваўся адзін.

— Хадзеце сюды!..

Адазваў яго ў другую хату.

— Жыва яна ўсё роўна ня будзе. Зараз памрэ. Толькі, калі хачаце, я дам ёй падскурнага—памрэ без пакуты...

— Панок, даражэнькі!.. Рабеце, як знаеце, за труды вашы заплацім, чым толькі хачаце.

— Папершае—я не панок, а падругое—я нічога не вазьму, хоць і давалі-б!..

— Па прывычцы, ведаеце!..

Тымчасам доктар запусьціў морфія. Хворай стала лягчэй, яна ўжо не стагнала, а весела глядзела на ўсіх шырока расплюшчанымі вачыма. А усё-ж ткі прадчуваньне сьмерці яе не пакідала.

— Сяргей дома?.. Чаму яго тут, каля мяне, няма?..—запыталася яна.

— У падводах яшчэ!..

— У падводах?!—нібы здзівілася Марыля.

— А дзеці здаровы?..

— Здаровы!..—адказала суседка і адхіснулася ад Марылі.

Белым налётам твар маладзіцы ахінаўся, вочы заскакалі, усё-ж ткі, хоць і цераз сілу:

— Мае вы дзетачкі... як жыць вы будзеце?! Адны... Скажэце... Сяргею.. няхай... ня крыўдзіць... дзяцей... і люб...

І не даказала слова Марыля. Канаць пачала.

Цёмнаю ноччу, ціхаю, асьцярожнаю, прывезьлі ў сваю гаспадарку Марылю. Унесьлі ў хату і палажылі на другі ложкак...

Ляжыць гаротніца на ложку, ужо нябожчыца, а зірнуць—сьпіць.

Прыгожая, бялява-дзівосная, носік толькі сьмерць завастрыла, павекі свабодна зачынены, а на вуснах—мяккая ўсьмешка лягла...

Сабралася баб болей. Ужо і ночка канчаецца,

зараз золак заіграе над зямлёю, раніца-залочаніца распастрэ над зямелькаю ўладаньне.

Паднялася гамонка ў хаце, падлажылі ў печы, прыставілі вады, каб памыць Марылю... Гаспадарыць, як хто ведае.

У гэты час, ці то ад беспарадку, ці мо' ад сьляпога прадчуваньня сьмерці роднага, раптам усхапілася Волька з ложку.

— Мама прыехала! Мама!..—зазьвінеў яе галасок, нібы званочак у полі.

— Сьпі, Волечка!..

Падышлі да яе бабы і засланілі сабой Марылю-нябожчыцу.

— Мама зараз прыедзе!.. Сьпі...

— Яна раніцай прыедзе!..

— Не!.. А вунь ужо ляжыць на ложку!..

І, адпіхнуўшы старых, яна саскочыла і борзьдзенька падбегла да мацеры:

— Мама!.. Мама!..—ціха будзіла Волька і ўзялася за халодную, як лёд, руку мацеры.—Мамачка, ты сьпіш?!

Наіўнасьць дзіцяці перад грубой чарнатою жыцьця была настолькі трагічна, што няможна было стрымацца ад плачу.

— Мамка?!—ня ўнімалася Волька, не разумеючы, што перад ёю нябожчыца.—Можа ты есьці хочаш?.. Можа малака прынесьці табе?.. Я аставіла табе?.. Мамачка?.. Чаму-ж ты ня кажаш нічога?!

Костусь падышоў да яе.

— Волечка!.. Не чапай мамы. Няхай сьпіць!..

А ў самога сьвяза сьвяза выганяе.

Заплакала і Волька тады, сэрцам бядачка зразумела. Наўзрыд галосіць.

А раница тэ вясёлкавы шлях у бяздонным небе цёпламу, радаснаму дню...

·VII

Сьвятошні дзень.

Аб сьмерці Марылі вестка далёка па вёсцы і па хутарох пракацілася. Кожны бедаваў і шкадаваў, бо любілі ўсе ад старога да малага як Марылю, так і Сяргея.

Ужо памылі яе, увабралі, прыхарошылі, нібы да шлюбу справадзіць-выпраўляць, надзелі лепшыя сукні, вянок дзявочы...

Ляжыць на лаве, у хату сонечны слуп жытнёвых праменьняў уліваецца, купае ўсё, адбіваецца ўсюды; дзеткі Марылі неадлучна стаяць каля мацеры, большая крыніцай разьліваецца...

А двое нічога—вядома, малыя, не разумеюць.

Паглядзіш з боку: красуня-дзяўчына ўхарошылася, адпачывае, а каля яе, нібы кветкі, параскіданы дзеці...

Але кветкі адарваныя, назаўсёды, навек... Яны ніколі не пачуюць добрага, ласкавага слова, пяшчоты, любасьці не адчуюць, ня ўбачаць увек...

— Хаваць няма як!..—гамоніць у чарадзе Костусь.

— Невядома, дзе Сяргей. Павінен-жа вярнуцца...

— Будзем бачыць!..—адазвалася некалькі.

— А цяпер давайце ўсе-ж ткі рабіць труну!..

І пашла няпрыемная пад павецьцю работа.

Бабы вараць жалобны „абед“, як водзіцца ўсюды па вёсках.

Дзянёк прыгожы ўдаўся, любата толькі. Ня чуваць ужо гарматных стрэлаў; чорт ведае куды загналі чырвонаармейцы палякаў...

Радасьць з сьвятам буе ў кожнага на сэрцы.

Вярнуліся конна падводчыкі з панскага палону, пачулі, што памёрла Марыля,—аж за галаву хапіліся...

— Уся гаспадарка з сямейкай! Дзе-ж гэта відана?.

А Тарас нічога ня ведаў і, прыехаўшы дамоў перш за ўсіх, думаў з жонкай сваёй пагаманіць, як гэта лепш падыйсьці да Марылі, апавядаць бяз блі пра страшное гора і, не знашоўшы яе дома, пашоў памаленьку на хутар Сяргея.

Прышоў на двор, стаў і асалапеў, нібы абухом па галаве трэснулі: дамавіну робяць...

— Каму гэта?..—запытаў устрывожаны Тарас.

— А-а-а?! Тарас вярнуўся!..—гукнулі некалькі.

— А дзе Сяргей?.. Разам з табой?..

— Каму дамавіна, пытаю?..—стаяў на сваём Тарас.

— А не кажы лепш!.. Марылі!..

— М-а-а-ры-л-і-і-і!?. Што-ж гэта робіцца?!—схапіўся за галаву Тарас.

— Чаго ты?!

— Сяргея палякі забілі!..—лёдзь чутна прамовіў Тарас і сеў панура на калодку.

Усе маўчалі, нібы штосьці важнае думалі, раша-

лі... А потым здаровы, пажылы Казімір падняў свае бровы і глуха, як каго баючыся, працадзіў:

— Праўду большавікі кажуць: няма бога!.. Каб быў, ён-бы ніколі так не зрабіў!..

Зноў ніхто нічога не адказаў.

А Тарас, пасядзеўшы на калодцы, пашоў у хату. Жонка яго ўгледзела, узрадавалася, нешта пытае, а ён хмурны, як лес у буру, пашоў проста к нябожчыцы, прыкланіў калені. Потым узяў на рукі, як пярэну, Вольку, доўга глядзеў на яе...

— Сіроткі вы бедненькія!.. Птушкі раскіданага гнязда!.. Але я рад, і майце гонар вы, дзетачкі, што бацька ваш герой!.. Ён заплаціў нягоднаму пану, а вы зусім з ім расквітуецца!..

Якое ўжо моцнае сэрца ў Тараса, а і то не стрымала навалы жаласьці, заплакаў.

Даведаўшыся аб сьмерці Сяргея, загаласілі бабы, а дзеці глядзелі на ўсё гэта шырока-расплюшчанымі вачыма.

Здавалася, што ўсё гэта прыкра, недарэчна...

Пахавалі Марылю. Зусім пуста ў хаце зрабілася, дзеці плачуць, людзі ня ведаюць, што рабіць.

— Я забяру дзяцей і буду іх гадаваць з бабай, аднак сваіх ня маем!..—адазваўся на жалобным ста-ле добры і сумлены Тарас.

Параіліся мужчыны, пагаманілі і пастанавілі: аддаць гэтых дзяцей Тарасу пад апеку, а калі захоча, няхай, як сваіх родных дзяцей, запіша, значыцца, на сябе.

Няскора прывыклі дзеці да Тараса і яго жонкі, але цераз год ужо ўсе звалі яго—татам, а яе—мамай...

А Тарас з жонкай, як сваіх дзяцей, любілі іх і гадавалі.

VIII

Прашло з таго часу шмат год.

Аб бандыцкай навалі палякаў на свабодную Беларусь ужо крыху забыліся... Разышліся чорныя хмары; узяліся за творчую працу...

У нова-адчыненай школе сягоньня была нейкая ўрачыстасьць.

Ды й як ня радавацца?..

На сьцяне, знадворку, красавалася вялікая афіша, якая крычала аб спэтаклі...

У школе шумліва. Падрыхтоўка. Народу паўнютка.

— Мусіць і сягоньня Волька будзе выходзіць?!

— Ды павінна!.. Без яе-ж тут нічога-б ня было!..

— От дзе здольнасьць, га-а?..

У кутку вялі гамонку барадачы.

А ў папярэдніх шэрагах лавак к сцэне гарачылася і хвалявалася моладзь, тут таксама ішла заўзятая гамонка. І калі прыслухаешся бліжэй, дык то з непамерным каханьнем, то з пашанай, то з зайздрасьцю гамоняць усё.

— Волька!

Пасьля сыгналаў паднялася заслона.

Урачыстае пасяджэньне.

Сягонья комсамольская ячэйка прымае к сабе ў сям'ю Вольку, дачку героя Сяргея...

Выходзіць яна.

Ніхто і ніколі не сказаў-бы, што тое ваўчанё, тая Волька, якая мора сьлёз выліла ў той, навек памятны для яе, дзень, цяпер стаіць перад сотнямі вачэй красуняй-дзяўчынай, высокай, зграбнай, бы маладая вішня ў поўнай красе, з распушчанымі шаўкова-русымі валасамі, з васільковымі вачыма, з сьнегавай бялізнай твару з крамяна-пульхнымі грудзямі...

Гэта Волька мяккім прыемным голасам кажа:

— Я маю гонар, маю шчасьце сягонья ўзяць моцна сьцяг Ленінскага комсамолу. Я змагу, бо я чую сілу ў сябе, змагу яго абараніць, хаця-б гэта каштавала мне і сьмерці.

Я сягонья другая—і ня сьлёзы з журбою выведуць нас на лепшы шлях, а жыцьцёвая барацьба, вера ў самага сябе, у жыватворчую крыніцу мас!.. Досыць верыць і аддаваць сябе сьляпому нябеснаму богу!

Я так гавару, бо маю на тое права—я—дачка бацькі-героя, які лёг ад панскай рукі!..

Не дагаварыла Волька, як моладзь на руках яе закалыхала...

А ў грамадзе чуецца:

— Калі Волька ў комсамол, дык і мы!..

— Што-ж мы горшыя, ці што?..

І пасыпаліся заявы ў бюро ячэйкі.

А Тарас, які сядзеў у кутку і чуў усё гэта, уздрыгіваў вусам і шаптаў сам сабе.

— Так, Волечка!.. Справядліва, дзіцятка маё!..
Плаці пану тым-жа, чым ён табе!.. Добра!..

А неўзабаве Волька грала на сцэне.

— Сягонья яна прыгажэй, як усе разы!.. шап-
талася моладзь.

Чаму ня быць Вольцы прыгажэйшай—яна сягонья
комсамолка, яна сягонья выпаўніць да канца помс-
ту свайго бацькі-героя!..

А музыка калаціла тэатр.

У ХВАЛЯХ ЖЫЦЬЦЯ

I

...І хто яго ведае, як гэта трапілася?

Заўсёды так у жыцці: з маленькага няпрыкметнага вырастае вунь якая граміла, з аднаго ненарокам кінутага погляду раджаецца глыбока гдзесьці ў сярэдзіне толькі іскра нейкай зацікаўленасьці, якая потым гарыць каханьнем...

А то і зразу.

Зразу ўсхліпвае і абхапляе ўсю істоту палкае і засмаглае каханьне, каханьне, якое нічым утушыць немагчыма...

Так і ў Анелькі—дагэтуль жылі, можна сказаць, суседзьмі былі, часта сустракаліся, але ніколі гэтага ня было, як сягоньня...

Яшчэ з паўдня Анелька ведала, што вечарынка на хутары будзе, і захацела схадзіць туды, час правесьці, а то ўжо дома надакучыла швэндацца без адпачынку каля гаспадаркі.

— Хоць прайдуся, весялей будзе!..

І здаволена Анелька ўсьміхнулася ўсьмешкай малядой, сакавітай... Вусны пацалункаў просяць.

Задумаецца крыху, а потым, страпянецца птушкай злоўленай і зноў пачне ўвіхацца каля гаспадаркі спрытна, жвава.

З. М. Нікановіч. Золак.

— Хутчэй-бы спарадкаваць усё... Кончыць!

Як і заўсёды, Анелька на вечарынцы вясёлай была, гуляла, песьні цела з другімі дзяўчатамі, розныя гульні выдумляла. Пазайздросьціць толькі яе вясёласьці; здаецца, пазычыў-бы хоць на гадзіну яе гарэзьлівасьці, бурнай, нясутрыманай радасьці...

Ды як-жа гэта?... Немагчыма?!

Ох магчыма! Трэба толькі сыйсьціся з ёй, зірнуць у яе васількова-льняныя вочы, падставіць сваё сэрца пад гульлівы дождж яе заразна-вясёлых слоў—як і не агледзішся, а ўжо сам захоплены вясёласьцю і радасьцю існаваньня...

Тады песьні плешчуцца...

А тут адчула Анелька, нібы промень якісь працяў яе, нешта зарупіла ўгледзецца ў вочы яго... Заўсёды бачыла, а сёньня ўгледзелася.

У разумна-карых Пятрусёвых ачох агонь палыхаў, у іх рвалася на волю сіла, жаданьні, пачуцьці нязьведаныя... Гэты прамяністы агонь абхапіў ужо яе, Анельку, і закружыў у дзівосным карагодзе думак і пачуцьцяў розных... Гэты погляд да сэрца дашоў і расплыўся шырока, напайняючы цяплом прыемным...

Глянула Анелька на Пятруся, ды ўжо ня так, як калісь і на другіх...

Погляд яе вочак гэтак сама для Пятруся абяцаў шмат.

А потым і рупіць стала. Куды не павернецца ён—там і вочы яе. І паказалася Анельцы, што ўсё ў яго прыгожа, усё яму да твару, спадабаліся рап-

там ёй і рухі яго, жартаўліва-вясёлыя словы, паходка. Толькі вочы яго колкія вельмі, глядзець у іх немагчыма

Але гэта цяпер—а там пройдзе!

Вышла на двор прахаладацца, за ёю Пятрусь. Падышоў да яе, за руку ўзяў...

— Анелька, пройдзем!?

— Ідзе!

Сказала Анелька і спужалася сваіх слоў, гэтак адкрыта, бяссорамна, першы раз...

Хадзілі доўга па сьцежцы, што вужакай круцілася каля хутару, ноч нямая туліла іх.

А потым дамоў яе правёў, гаварылі шмат аб чым, аб жыцьцёвым жартавалі. Але каб цяпер папытаў хто ў іх, аб чым была першая гутарка—напэўна не сказаў бы ніводзін.

Ляжала Анелька на ложку, песьцячы ў мяккай цёплай пасьцелі сваё маладое крамянае цела, хуталася валасамі доўгімі, пшанічна-льнянымі, а ў галаве думкі... Непакойна-ліпучыя, надаедлівыя, усё Пятрусёвы словы лагодна льлюцца, пераліваюцца, сьмех яго ў вушшу музыкай аддае...

А ў ачох Анелькі... ці ты іх самкі, ці рашчыні і глядзі ў бяздонь цемнаты—усё роўна ён мітусіцца... Сьмяецца, дражніць, у вабоймы схапіць жадае...

І назаўтра таксама. То работа пішчом лезе ў рукі, то кінуць-бы яе, стаць і думаць-марыць аб ачох карых на твары любым... аб Пятрусю.

— Няўжо... няўжо люблю?!

Спуджана-радасна кіне сабе Анелька, і ўсьміхнецца, а потым уздыхне і зноў за працу.

Бягуць дні. А на сэрцы ў Анелькі што робіцца—ня выказаць. І стала ўжо перад ёй у поўную шырату, што жыцьцё яе—гэта каханьне яго, Пятруся, шчасьце—абнімкі яго жартаўліва-недарэчныя, радасьць—пацалункі яго агністыя...

Стаяў млява-пагодны дзень, адзін з тых дзён, якія рэдка калі бываюць у пятроўку. Ветрык-сваволец дзяцёнкам качаўся па кустох, разьдзьмухаў высокую траву, някошаную, перабіраў і расьцярушваў пакосы і казытаў твар Анелькін.

Тады апусьціць граблі яна, упрэцца на іх і вочкамі блакітнымі ў лес цьмяны ўцячэ. А то кінецца ў валок пахучы, схопіць колькі можа, у абоймы сена сьвежага, камяком прыцісьне да грудзей сваіх пухлых, аж зубкі сашчэрыць і ў істOME адкінецца да гары, закінуўшы рукі за голаў...

У вадзін з такіх уздымаў Анелька, лежачы ў сене, марыла і навалу пачуцьця кінула:

— Люблю яго!.. Люблю, вот што!..

А ветрык-жартаўнік падхапіў ужо і мала таго, што ўсюды разьнёс ненарокам выказаную думку-мару дзяўчыны, а і да ушэй мацеры датарабаніў...

— Анелька?.. Каго-ж гэта ты любіш?.. Бацьку свайго?..

Кінула погляд яна на мацэру, чырваньню суніцы твар яе ахварбаваўся, вочкі пялёнкай сораму зацягнуліся, але бегаюць у іх агоньчыкі ўпэўненасьці выказанага і рашучасьць.

А ў мацеры ў куткох вуснаў сьмех гуляе. У вачох нешта, што і згадаць трудна. Пэўна, успомніла і яна свае годы маладыя, увабраныя ў вясноўскія кветкі каханья, а тут ужо і дачка...

— Я так сабе, мамка!.. От нешта ўспомнілася!..

І ўтупілася, урылася глыбока ў валок Анелька, сорамна неяк стала, што зманіла матцы.

— Успомнілася... Пятрусь успомніўся... Ой, глядзі, дзеўка!..

І хто яго ведае, што рабіць?.. Ні-то стыдацца трэба слоў гэтых, ні-то баяцца... Але Анелька паднялася і зноў пачала варочаць сена, хоць-бы ён не стаяў так у ваччу...

— Значыць, ужо бацькі ведаюць... Ведае маці, ну, пэўна, ведае і бацька. А ні разу не заікнуўся пра Пятруся... Але што там... Няхай ведаюць!..

І радасьць сэрца працяла.

Вечарэла. Сухое сена тлела араматам засохшых красак. З балота плыло крахтаньне і куваканьне жаб, траскуча дзёрся ў кустох дзяргач. Маці наперад пашла. Анелька нечага прыстала і ішла адна, любуючыся хараством вечару. Анелька, як здавалася ёй, піла ўвесь гэты арапат, усё здаровае паветра.

І жыць зажадалася жыцьцём шчасліва-непаруш-
ным, поўным радасьцяй нязьведаных...

Гэта магчыма, абы быў каля яе Пятрусь.

І раптам, ён. Загарэлы, з касой, граблямі на плячох, з весела-разудалай песьняй Пятрусь варочаўся дадому з сваёй пожні.

— Анелька, любая...

З радасьцю непадробленай, з усьмешкай шчаслівай падышоў да яе Пятрусь.

— Пятруська... Як-жа гэта?!

І абняла адной свабоднай рукой за Плечы Пятруся. Ёй жадалася зусім адкінуць граблі, і гэтыя загарэлыя дужыя рукі свае закінуць яму на шыю і сьціснуць да болю.

— Анелька, сядзь... Усё роўна работы не пераробіш, напрацавалася, відаць, і так дужа, можна адпачыць...—і сам, палажыўшы касу з граблямі, сеў пад арэшынай.—Пасядзім трохі, дамоў пасьпееш... Дымы і так ніколі пагаварыць ня можам...

— Праўда, Пятруська!

І міжвольна апусьцілася побач з Пятрусём Анелька. Радасна было, што з любым чалавекам адзін-наадзін сядзіць, не баіцца яго, але сполах бярэ, як хто падгледзіць іх ды бацьком тады перабрэша...

„Эт, чорт яго бяры!.. Што будзе, то будзе“... Усьміхаецца Пятрусь усьмешкай добрай, радаснай і Анельку захапляе гэта радасьць, яна туліцца бліжэй да яго, целама сваім уздрыгвае...

— Анелечка, я сёньня ўсё ўжо скажу. Даўно меціўся, а ўсё ня было як, не выпадала, а сягоньня і ня думаў нават. Паверыш, дарагая, нешта ты моцна і назаўсёды засела вось тут, у грудзёх маіх... Не даеш мне сну, думаць інакшыя думкі, апрача аб табе, спакою не даеш... Даўно хацеў сказаць, а вось не адважваўся ўсё...

Анелька, прынамсі, чакала гэтага, але пры першых яго словах сэрца яе неяк зашчымела, у вачох сьнег зацярушыўся...

— Выкінь, Пятрусёк, калі я вельмі табе спакою не даю... Я так, здаецца, ніколі не хачу табе зрабіць. Я хачу, каб ты вясёлы быў, заўсёды, каб...

— Калі-ж не магу!.. Ведаеш, Анелька, не магу!.. Ты гэта і сама добра ведаеш, толькі кажаш зусім другое... Ты мая павінна...

— Як твая?..—не здагадалася адразу Анелька.

— Мая!.. Значыць жонкай маёй павінна быць... Каб назаўсёды разам былі ды пілі з адной чаркі шчасьце сваё... Ну што, цяпер ведаеш, Анелька?

— Ведаю!..—ціха кінула яна і, схіліўшыся, пачала скубсьці траву каля сябе. А потым, як-бы ўздумаўшы:—Пятруська, дык я яшчэ маладая... Замуж не пайду, ды і бацькі не аддадуць.

— Аддадуць, Анелька! Мы-то калі што, дык і бацькоў мала пытаць будзем... Проста... Абы толькі любілі адзін аднаго... Ну, а як ты мяне?.. Анелька?

Ізноў змоўкла яна, толькі ўскліпнула вочкамі васьільковымі, абцярушанымі ценню даўгіх павек, ды па малочным тварыку чырвань зарніцы адбілася... Зірнула зноў у вочы яго і... раптам абхапіла рукамі шыю Пятрусёву.

—Пятрусёк, міленькі... Ды я люблю цябе... Люблю, як жыцьцё сваё, як сябе... Я без цябе не магу...

Вугальлем гарачым загарэўся Пятрусь, сьціснуў стан яе хрупка-крамяны... Вуснамі сваімі яе гарача-сакавітыя знашоў, упіўся ў іх... аж галава закруцілася...

Вечар прыпаў к цёплай зямлі і настаражыўся. А ветрык дрыжэў і сьцішка падслухваў гамонку ды жарты недарэчныя...

— Пятруська!.. Пят...—Кахаеш?

— Любая, кахаю!

— Любы! Пятруська!

І ночка засьцілала сваёй коўдрай іхныя цені.

II

Не адзін так вечар правялі Пятрусь з Анеляй, упіваючыся шчасьцем узаемнага каханьня. Ведалі добра пра іх каханьне і бацькі як Анелькі, так і Пятруся. Пятрусь толькі выжыдаў часу, каб як скруціць вяселье з Анелькай. Але не ўдалося. Чуткамі ўскалыхнулася вёска, што палякі-памешчыкі, якіх Савецкая ўлада выперла з іх маёнтку і пусьціла бадзяцца па Польшчы, гэтыя памешчыкі самі з жаўнерамі, на свае грошы нанятымі, ідуць сюды, ў мужычую старонку, каб зноў асесьціся тут.

— Ну, дзяла будуць самыя што ні наплёвыя, калі яны прыдуць!..

— Дадуць, колькі ня хочаш, у гэтую...

— Ого!.. Яны цяпер, як ваўкі галодныя...

Так гаварылі паміж сабою сяляне, сабраўшыся кучкамі ў сьвята.

Гаварылі шмат, дагадваліся, што будуць паны катаваць іх, зямлі не дадуць, а і тую адбяруць, якую атрымалі...

— От глядзі ты, за Савецкаю ўладаю ўжо нам палепшала. Зямлю з сенакосамі панскія падзялілі, куды свабадней стала...

— Не хваліся!.. Як прыдуць паны, дык назад адбяруць... Ня будуць глядзець табе ў зубы!

— Ці чорт ім?... А зрэшты ўсё можа быць!..

І ўжо спуджана прыслухоўваліся сяляне к прыкрым навінам.

Аднойчы камісар вайсковы з чырвонаармейцамі ў вёску заехаў і сход сабраў. Як заўсёды (а тут асабліва ў такі трывожны час), на сход прываліла ўся вёска; моладзь—тая наперадзе!..

— Дарагія таварышы! Паны, якіх мы прагналі адсюль, а іх маемасьць і зямлю вам, сялянам, аддалі, ізноў хочуць прыйсці сюды, каб запанаваць у сваіх маёнтках, жыць у багацьці і золаце, а вам даць: голад, зьдзекі за перажыты імі страх, бізуны і сьмерць за адабраную ў іх зямлю... Вось што для вас, сялян, гатуе польскі пан з наймітамі сваімі, якіх вядзе за сабою...

— Ня будзе гэтак!.. Маць яго дрындалы!.. Ня так!..

— Спухнуць яму, а не зямлю, на якой дзяды нашы крывавамі мазалямі хлеб калупалі!..

— Мы і без паноў пражывем... Бальшавік няхай...

— Даць гарту!.. Жалеза яму, а не зямлі... Адбіць трэба!..

Папала грамада на разухабістую... І прарвалася. Моладзь—тая гарой стала, адно даводзіць:

— Дык што-ж, і рукі палажыць?.. Абараняць!.. Абараняць!..

— Ну, дык як абаранаць?.. У шэрагі арміі трэба!— Кінуў думку сваю Пятрусь.—У дабравольцы!..

Загарэліся вочы ў камісара, чырвонаармейцы ўсміхаюцца радасна; новая сіла прыбывае...

— Адно толькі выйсьце ў нас, у дабравольцы хадзеце!..

Зноў раўнула і загула грамада галасамі рознымі, ззаду кулакі вясковыя кракталі.

— А бач, куды гне злодзей?! У дабравольцы!.. На які чорт!.. Жменькай гэтых бараноў фронту не затрымаеш...

— Чаму?.. Гы-хе-хе-хі... Затрымаюць... Аж за Бярозай...

Ціха, агідна шапталася паміж сабою самае заядлае кулаччо вясковае. Аж тут Антось пачуў,—самы пролетар вясковы,—злосьцю нясутрыманай працяўся к павукам гэтым, крыўда на іх ужо даўно гарэла ў сэрцы...

— Цыц!.. Вашу маць!.. Вось я вас, калі хочаш, затрымаю... Зараз будзеце, дзе трэба!

— Вон са сходу! Вон кулаччо праклятае! Кроў дапезная—ужо не на жарты ўсхадзілася бедната.

Як гадзюкі, адзін за другім, без аглядкі, выпайзлі з хаты кулакі.

— У дабравольцы... і ўсё тут!—рашуча гукнуў Пятрусь і запрапанаваў камісару сьпіс злажыць на моладзь, жадаючую ўвайсьці ў шэрагі Чырвонай арміі.

Уся моладзь вёскі запісалася, Пятрусь—першым. І толькі пасля таго, як ужо запіс прашоў і камісар, схваўшы сьпіс, абвясціў збор усіх дабравольцаў—тады Пятрусь успомніў аб Анелі.

— Як жа яе пакінуць?.. А каханьне маё?... Пакінуць любую, дарагую?!

Мітусіліся думкі, але грамадзянскі абавязак заглушаў усё, узяў верх над пачуцьцём...

Адна ночка сумесная, і Пятрусь раніцай, ледзь золак браўся, выбраўся з вёскі. Невядома, што ў іх было ноччу, якая размова, якое адвітаньне, а толькі, праважаючы Пятруся, Анелька з усьмешкай гаварыла яму:

— Любы мой, бі іх там, морду панскую, і хутчэй дамоў варочайся, бо ведай, што я чакаю цябе!..

— Добра, мілая! Пакуль ня зьнішчу іх—дамоў не вярнуся!

Адвіталіся шчыра, гарача. Ужо сонца запісягавала чырваньню па небе, а потым пацалункам сваім к траве роснай прыгнулася ды адбілася вясёлкаю ў пацерках-сьлёзках Анелькі...

Яму патачкі не хацела даць, а як пашоў, ну дык сутрымацца нельга... Шкода любага!..

А за чуткамі зараз і грукат гармат пачаў даносіцца. Як-бы гром то быў. Глухі, адрыўчаты... Штодзень—бліжэй пасоўваўся на вёску страх нечага

✓ вялізнага, агідна-сьмяротнага... Прыслухоўваліся ўсе сяляне да гукаў гэтых і трывожыліся...

— Няйначай, паляк тут будзе!

— Не!.. Здаецца, ужо грукат адкаціўся!..

— Як-бы!

А гром гармат усё падблізваўся. Зараз у вёсцы чырвонаармейцы пачалі браць харчы для арміі, адступалі некаторыя тылавыя часьці; ужо відаць было, што палякі могуць быць у вёсцы скоро.

А тут хлопцы некаторыя пачалі прыбгаць дамоў, кідаючы аружжа, дэзэртырамі зрабіліся... Хаваюцца па пунях ды лазьнях...

Сьціхла... І толькі ў адну прыгожую раніцу зусім недалечка ад вёскі засакаталі кулямёты, вінтавачныя стрэлы перамяшаліся...

Здагадаліся ўжо ўсе, што паны ўжо тут... Абіда і злосьць тачыла грудзі кожнаму селяніну, ды спгнаць яе ня было на кім, а тут сполах яшчэ...

— Эх, мне-б вінтоўку! Я-б ня пусьціў... Я-б гэты...

— Дык бяры! Дадуць!

— Эт, што гаварыць!

— Хавай коні!

І паімчаліся мужчыны з коньмі ў пушчу. Напружна чакалі.

А Анелька пасвойму думала.

— Дык як-жа ж гэта?! Няўжо Пятруська сядзіць дзе, злажыўшы рукі? Няўжо-ж прыдуць паны да нас? А Пятрусік дзе будзе?.. Пэўна, не астанецца тут, што-ж будзе тады?..

Вечарам, як сьцямнела ўжо, залапатаў конь пад вокнамі хаты Анелькі і стаў у варотах. Кінулася к акну яна, нібы сэрца падказала нешта, і ўбачыла вайсковага нейкага, чырвонаармейца, які ўжо ўводзіў каня на двор.

Ніхто ня вышаў на двор—усе думалі, што які-небудзь чырвонаармеец паесьці заехаў, а мо' і пераначаваць. Толькі ў Анелькі нешта сэрца трапятала, не сунімаючыся.

Увашоў у хату чорна-загарэлы, стройны, абвешаны аружжам...

— Добры вечар!

— Пятрусёк... Галубчык!.. Даражэнькі мой!— З радасьцю нясутрымана кінулася дзяўчына к Пятрусю і, ня гледзячы, што і бацькі тут, павісла ў яго на шыі. Цалаваліся.

У мацеры аж сьлёзы на ачох выступілі. Як роднага, як дарагога госьця прынялі, накармілі Пятруся.

— Сынok, ці надоўга к нам? Ці прыдуць паны сюды?.. Мо' вы іх адгоніце?—пытаў бацька ў Пятруся з трывогай у ваччу.

— Адступаем, але мы скоро вернемся!—упэўнена казаў Пятрусь.

— Дык ты, Пятрусік, едзеш з большавікамі?.. Не астаешся?..—спуджана папытала маці.

— Еду! Я сам большавік, а ня пан які-небудзь. Што-ж я буду дома тут—зьдзекі белагвардзейскія цярпець, бізуны атрымліваць?..

— Ну добра!.. А вось амаль усе нашы хлопцы дома, паўцякалі ад большавікоў... І ты-б, Пятрусік...

— Няхай уцякаюць. Злачынцы!!! Здраднікі! Вось каб яны не дэээртывавалі, хто ведае мо' мы й не дапусьцілі-б сюды паноў, а цяпер няхай пагартуюцца, пусьціўшы ў сваю хату злодзея. Але што я кажу?.. Пан—страшней злодзея... А вы мне нават і не гаварэце, каб я астаўся,—нічога з гэтага ня будзе! Я еду!

Затрымцела Анелька, пачуўшы рашучую пастанову Пятруся, к горлу падкацілася нешта, сьлёзы самі сабою...

— А калі-ж ты едзеш?—нясьмела праз сьлёзы папытала.

— Ужо! Цяпер... адставаць нельга, каб не папасьціся ў рукі белапаякам; наш полк зараз будзе ісьці, а я вось адпрасіўся... Заехаў паглядзець на вас і разьвітацца...

Пачаліся ўгаворы, каб Пятрусь аставаўся, перахаваўся ўвесь час, як будуць палякі, але нічога не памагло.

— Коўб, аружжа, дысцыпліна... Я гэтым страчу гонар чырвонаармейца, грамадзяніна Рэспублікі Савецкай... Дзіва, як вам магла прыйсьці такая думка?

Ніхто ўжо не перапыняў Пятруся.

— Так трэба!.. Добра робіць!—нарэшце вырвалася ў бацькі Анелькі.

— Папомніце вось маё слова, што гэтыя самыя дэээртывы будуць па лясох хавацца ад палякоў... Партызанамі будуць... Няхай вось толькі паспытаюць бізуна і шомпала панскага.

Сабралі ў дарогу Пятруся, як роднага сына. Ноччу выехаў ад Анелькі Пятрусь. Яна за вароты яго праводзіла. Рыпнулі весьніцы, затрымцела сэрца дзяўчыны.

Першы раз яна выпраўляла яго і чакала, што скоро вернецца, а цяпер... Хто яго ведае?.. З Пятрусём усё ехала: радасьць, шчасьце, ружовыя надзеі... астаецца: пан польскі, зьдзекі... І міжвольна заплакала дзяўчына, прыпала к грудзям Пятрусёвым.

— Анелька!.. Ня плач, я вярнуся скоро, і ўжо ніколі ад цябе не паеду... я абараню цябе, любая...

І ціснуў к сабе Пятрусь дзяўчыну, захопленую дзівосным трапятаньнем, песьціў, лашчыў цела яе крамянае, цалаваў твар у сьлязах...

III

... Прышлі яны.

Прышлі і прынеслі з сабою ў карабінах шомпалы, бізуны, каб пісягаваць сялянскія сьпіны, прыцягнулі дрот калючы, каб рваць ім мужыцкае мяса на кавалкі. Адбудаваці ня школы, больніцы, тэатры, а знашлі муры, у якіх будзе гніць жыўцом працаўнік за мазоль свой крывавай, не ваяваць ішлі яны, а расстрэльваць спакойнае, безабароннае сялянства. Сьмерць, зьдзекі, пакуту прынеслі з сабою паны... І зараз-жа ўсё гэта адчулі на сваім горбе сяляне, а Мікола, гаспадарны селянін, самы рупны, але і бедны, першы за ўсіх...

Вазіў ужо іх два дні па хутарох; зьбіралі спажыўнасьць для сябе, прымушалі стаяць на дварэ

па некалькі гадзін, пакуль „яснавьяльможныя“ дзевак лавілі.. І сердаваў Мікола, зьнесьці ня мог гэткае несправядлівасьці.

— Во, яны!.. Во засалілі ў ваччу, во табе палякі, каб ім гэтае...

Прыехаў дамоў. Ня ўсьпеў распрэгчы каня, як увалілася к яму на двор яшчэ пяць чалавек жолнежаў.

— Повруць назад коня!..

— Зачым?.. Куды?..

— Потшэбна!.. Звозіш нас у маэнтак пана Ваньковіча...

А ў маэнтку вечарынка шляхецкая была, і палякі на вечарынку сьпяшаліся, а да маэнтку вёрст з дзевяць, калі ня больш будзе.

Ускіпеў Мікола: ніколі-ж гэтага ня было, бальшавікі тыя так не рабілі, прасілі ўсё...

— Я цяпер толькі прыехаў!.. Два дні езьдзіў! Няхай хто другі едзе—стараستا няхай загадае...

— Э-э-э!? Дык ты гэтак?.. Бальшавікі, мусіць, навучылі, дык мы табе гэта выведзем...

І бацнуў адзін з палякоў па мордзе Міколу, аж у ваччу іскры пасыпаліся. Але дзябёл Мікола і ўтрымаўся, толькі вочы агнём нейкім загарэліся... Хацеў сунуць у зубы, каб у прыгаршчы не сабраў, але...

— Не паеду!.. Я цяпер, гэты...

Другі ззаду прыкладам карабіна садзянуў у плечы, але так здорава, што Мікола аж на біліну грудзьмі апёрся...

Заскрыгітаў зубамі толькі моцна, кулакі сьцяў.
Жонка на двор выбегла, дзеці... Тыя дык у плач.

— Жонка, торбу давай, а то ня еў... Галодзен,
як сабака...

Сказаў і больш ні слова. Падала жонка тор-
бачку з харчамі. Паехаў, павёз Мікола за блізкі
сьвет жолнежаў на вечарынку, а яны, сволачы, глу-
міліся над ім цэлую дарогу.

Што думаў Мікола дарогаю—невядома, бо маў-
чаў, як вады ў рот набраўшы. Але, як дамоў пры-
ехаў, цэлай плоймай лаянкі бруднай пасыпаўся...

— Стой, рассукіны сыны! Гэтак ня будзе. Ці-ж
гэта жыцьцё, каб на вечарынку вазіць... Тры дні.
Зьбілі яшчэ гэтак. Я ім яшчэ гэты...

Трэба было ведаць, што ў Міколы слова „гэты“,
якое заўсёды астанаўлівалася на недаказанай думцы,
шмат значыла.

Пэўна, Мікола меў ужо вялікую і нясутрыманую
помсту. Ды не адзін Мікола, а ўсё наогул сялян-
ства стагнала ад зьдзекаў, глуму над чалавекам
панскай навалы. А неўзабаве рабункі пачаліся.

Кожны дзень ня ў тым, так у другім канцы га-
ласілі бабы, дзеўкі. Мужчыны—тыя зубамі толькі
скрыгіталі ды кулакі камячылі.

Дзіка й жудасна.

І на душы ў Анелі агіда расла да гэтых напоў-
людзей-зьвяроў. Рэдка пачала выходзіць на вуліцу.

— Калі не за чым! Пятруся няма, а на палякаў
глядзець не магу. Я іх ненавіджу!..

А яшчэ горш за тое, што цераз іх Пятрусь ад яе адарваўся. Як толькі магла ня любіць душа, сэрца, усё пачуцьце чалавека-кравапіўцу— так адносілася Анеля да паноў.

Але ня так вышла.

Неяк ненарокам кінулася яна ў вочы аднаму жандару, які быў у гміне і часта ў вёску іх наведваўся. Ён ці то спалюбіў, але дзе там спалюбіў, калі ў яго на думцы ніколі не магло быць, каб панскі род— мужычку... Вот зажадалася каршуну беламу паглуціцца над дзяўчынай проста! У нядзелю заехаў жандар к бацьком Анелі. Вусы натапырыў, маслам вышмальцаваў, валасы гэтак сама, шэрымі, кацінымі вачыма-п'яўкамі ўпівэецца ў кожнага, ад чаго ў Анелькі аж сэрца халадзе.

— Вобыск у вас трэба зрабіць!—пагардна, пакручваючыся на вываксаваных крывых ботах, пішчэў жандар. На вуснах грала ўсьмешка здаволеная.— Зброя павінна быць у вас... Заява ёсьць...

Самлела спужаным поглядам абводзіў усіх бацька Анелькі, паглядаў на бліскучую жандарскую шаблю і, мусіць дакладна ня ведаў, чаго хоча ад яго гэты гадзюка-чалавек...

Ён рыўся ўсюды ён, хоць і ведаў, што нічога ня знойдзе, бо і заявы ніколі ніхто не падаваў...

А ў Анелі сэрца рвалася ад злосьці, крыўды і жалю нястрыманага.

— Пятруська... любенькі, даражэнькі!.. Каб ты ведаў гэта... Каб ты бачыў, як зьдзекуюцца тут

з нас?!—маланкай неслася ў галаве Анелькі. А потым, на двор вышла—уцярпець няможна аніяк...

Кінуў тады пароцца і жандар, вочкамі гадзючымі забегаў па хаце, шукаючы Анелі...

Маці частаваць пачала.

— Чорт яго бяры, абы ціха было!..—неслася ў яе думках.

А потым і нанач астаўся. Прыставаць пачаў да Анелі, ад жартаў дурных пачаў ужо залазіць глыбей. Бацькі—тыя толькі ўздыхалі ды маўчалі. Што-ж рабіць?—Іх воля, права...

Анелька плакаць ужо прабавала, а потым рашыла:

— Чорт, чаго мне сьлініць?.. Што я языка ці рук ня маю?..

І адрэзала яму катэгорычна.

Што дальш, то часьцей пачаў заяжджаць да Анелькі Вацлаў-жандар. Глуміцца ўжо пачаў над сумленьнем дзявочым, над яе характвам...

— Годзе!..—раз сказала рашуча Анелька і вочкі, васількі бліснулі агнём іншым.—Я Пятрусю верная і больш нікому!—

І вылаяла, збэсьціла ўвесь гонар паляцкі, пагарду жандарскую нагою растаптала, усіх іх—паноў з гражэю зьмяшала, бо і чорт яго вытрымае! Надта ўжо ў сэрцы накіпела.

Тады, вылупіўшы свае вочы, асалапеўшы, з расчыненым, як пастка, ротам, слухаў яе жандар. Веры, мусіць, не даваў, што гэтак беларуская, мужычая дзяўчына можа збэсьціць яго... костку белую, кроў ружовую...

— Почэкай-жа!.. То бэндзеш паментась, большэвічка!.. Псякрэў!

Загарэлася жарам Анелька, але нічога не сказала, толькі грудзі пульхныя яе ўздрыгнулі ды ўся затрымцела, а ў сэрцы помста гартавалася...

IV

Загратаваныя вокны вузка-даўгімі чорнымі нішамі сумна пазіраюць з грамілы камяніцы. Яна абведзена сыцяной мураванай, дротам калючым ублытана.

Аднастайна крокамі мераюць палякі вуліцу перад гэтым астрогам. Жудасна й нудна.

Час-ад-часу ў вокны ўсунецца твар, як крэйда, зьбялелы, паглядзіць і расплывецца дзесьці ў цемні каморы. Гэтым яшчэ нічога, што на верхнім паверху сядзяць, хоць сонца калі ўбачаць, сьвежае паветра, зьмешанае з ванючым пахам гарадзкіх палёў, уліваецца ў вокны. Тут добра.

Але сутарэньні...

Цемната з расьцярушаным удушшам, сырыя ліпкія сыцены, нямая глухата і жудасьць нейкая, страх невядомага—вось што пануе тут... І так, як сягонья, так і заўтра, заўтра, як учора.

Той, хто хаця раз ужо быў,—той напэўна, згодзіцца лепш памерці, чымсь другі раз папасьці ў паляцкія сутарэньні...

Мала гэтага.

Катаваньне бізунамі, шомпалам, засаджваньне пад ногці голкі, зашчэм пальцаў у дзьверы, сьціс-

каньне іх паміж патронаў, біцьцё калючым дротам па голым целе...

Ды хто гэтага ня ведае з гасьцей сутарэньня...

Перанесьці няможна. А Анелька ўжо шмат чаго перанесла!

У вадно з такіх сутарэньняў кінулі Анельку. Ужо два тыдні таму назад, а Анельцы здаліся гэтыя два тыдні—двума гадамі. Спачатку сполах браў, жудасьцю працінала, плакала доўга... А потым у цямноце здавацца пачало: то краскі розныя, то сонца залатое... А то Пятрусь, як жывы, стаіць перад ёю і маніць—дражніць постацьцю чырвонаармейскаю, здароўем, хараством сваім...

— Пятруська... любачка!..—крыкне на ўсё сутарэньне Анелька і рынецца з распасьцёртымі рукамі ў куток. А там ціш і цемень.

Дык упрэцца тады ў куток, сядзіць і калоціцца. Мокрыя, марозьлівыя сьцены ліпнуць к плячам.

І думкі тады снуюцца надаедлівыя. Устае ў ваччу мінулае...

... Прыехалі жандары, арыштавалі яе, кніжку бальшавіцкую, што Пятрусь у яе аставіў, забралі. Вочы—шыльлем праколваюць. І тады яшчэ гэты брудны, ненавісьць-Вацлаў, падышоў да яе, абняў і ціха, на вуха:

— Ну цо-ж, Анелька?.. Бэндзеш мне кохаць?.. Кеды так, то вшыстка зробімы...

І рванула, на глум такі, злосьць дажджом запыр-скала, і ня помніць добра цяпер, як з усёй сілы

хлыснула жандару па мордзе. Кроўю ён умыўся. Бацькі спалохаліся.

Адскочыўся, далоньню ўцёр кроў з носа, ды раўнуў на ўсю хату:

— Комуністка!.. Холера!..

Ї ўпіўся балюча жандарскі бізун у крамянае цела Анелькі. Крыкнула Анелька, вочкі сьлязьмі наліліся, зубкамі вусны закусіла... Сьцярпела.

Усю дарогу жандары насьміхаліся над ёю. Прыставалі. А тут...

... Бізун, зашчэм пальцаў у дзьверы, чатыры разы кроў з носа спусьцілі...

— Ах!..

Устрасянецца і адкіне прыкрыя думкі-ўспаміны. √ Ї каб замяніць чымсі прыгожым радасна-шчасьлівым, дык гэта—Пятрусь. Аб ім адным і запоўнена ўсё жыцьцё яе. Спачатку маўчала, думала толькі, а потым гаварыць сама з сабой пачала, нібы з Пятрусём гамоніць. Весялей так.

— Анелька, любая!.. Нацярпелася ты здзекаў панскіх?!

— Родненькі мой, Пятрусёк, шчасьце маё, я ўжо адпакутвала даволі, колькі нацярпелася зьнявагі без цябе...

— Анелька, дарагая!..

Ї гамонячы таксама з сабою, яна, лежачы на падлозе, тулілася к пуку саломы.

А цераз тыдзень Анелю зноў дапытвалі.

— Комуністка?..

Даваў пытаньні таўсты з цялячым выглядам старшы з жандармэрыі. Каля яго побач сядзеў і Вацлаў. Як убачыла яго Анелька, дык аж страпянулася—гэткая прыкрая сустрэча!

— Комуністка, пытаю?..

— ?!

— А вот кніжка, што знашлі ў цябе, чыя?..

Вацлаў ухмыльнуўся і, плюнуўшы неўзаметку на далонь, пацягнуў па сваіх валасох, ад чаго наперадзе „заліз карові“ зрабіў у той час, як ззаду стаялі ўсе валасы, як шчаціньне на хібу ў надворнага.

— Мая!..

— А дзе яе брала?..

— Бальшавікі, як праходзілі, дык бацьку курыць далі...

— Угмм!..

І шмат аб чым пыталі яе, але больш усё адмаўчывала. Прыкрым здавалася ёй гаварыць з зьвярмі-людзьмі. Яшчэ папакутвала Анелька, а потым нечакана выпусьцілі. Як вышла на волю, ня ведала, што рабіць: ці то радавацца сонцу залатому, што так шчодро рассыпае свае цёплыя коскі і так прыемна цалуе-песьціць твар яе зьбялелы, худы, ці кінуцца самой к кожнаму і ў абнімках цалаваць, цешачыся воляю...

У Анелькі на сэрцы было і тое, і гэта. І вось на вуліцы гораду ёй стрэўся паручнік, і замест таго, каб кінуцца к яму на шыю, яна абарвалася, стала, затрэслася...

Ненавісьць, варожасьць к гэтаму чалавеку, прадстаўніку панскай улады тут, на Беларусі, адразу полымем хліпнула ў душы Анелькі. І замест пацаланкаў, яна пастаяла, сьціснула кулакі, гнеўна бліснула вочкамі і пашла...

Паручнік гэтак сама кінуў на яе здзіўлена насьмешлівы пагляд і, не зважаючы ні на кога, пашыбаў далей...

А ў Анелькі ня толькі к яму аднаму варожасьць і помста радзілася ў глыбіні душы, а к усім ім, паном... Адным словам, забушавала і абхапіла ўсю істоту яе сьвядомая клясавая варожасьць.

Ліпнёвыя дні.

Ну, да ўжо аніяк сьцярпець немагчыма ўсіх гвалтаў і здзекаў, якія тварыў і творыць над сялянамі „ожэл бялы“! Стогне, пакутуе чалавек з рукамі ў мазалёх—дый і за чалавека яго ня маюць.

— Быдла!.. Хам!..—вось што можна пачуць ад паляка замест слова „селянін“.

Ды толькі нешта грукат гармат пачаў усё ясьней, усё бліжэй падкачвацца да вуха сялян. На Бярозу ўсе вочы свае заплаканыя ўперлі, чакаюць цуда. А палякі гойсаюць на конях, рабуюць, катуюць, бяруць фурманкі. Уся вёска ў пушчы, там і каровы, уся дробная скаціна, коні, адзежа і ўсё дабро... Нейкае новае жыццё ў пушчы раскрылася. Як у казках...

Вёска з старымі ды зусім малымі скорчылася ў сполаху, прыкрылася маўчанкаю. А па вуліцы брудна-шэрымі чарвямі паўзуць легіёны на фронт.

Праходзяць ночы трывожныя, дні змяняюцца...

— Я ім гэты!.. Я ім гэты!.. Братка, стрэльну, хоць аднаму!..

З палаючымі вачыма, на цыпачках па балоце хадзіў Мікола з самадзялковай стрэльбай, набітай кулямі...

— Стрэльні, Мікола!.. Падцікуй!

— Ой, глядзі, брат?!.. Як стрэльнуць, дык і сьвету ня ўбачыш!..

— Глупства!.. Яны цяпер ходзяць, як на рысорах...

— Нічога!.. Стрэльну!.. Бо ў іх ужо адна калошына гэты, а другая, во!..—і Мікола сагнуўся паказаць, як у паноў справа абстаіць з калошынамі. Абхапіў каля лапця штаны, аж зачырванеўся.—Я, брат, за сябе і за дзяўчыну гэту... за Анелю!.. Абое мы напакутваліся.

А фронт падыходзіў бліжэй і бліжэй. Анелька, ужо паспрабаваўшы раз панскай ласкі, баялася выходзіць з хаты і паказвацца на вочы палякам. Калі прыходзілі яны ў хату, яна лажылася на ложак і стагнала. Яе ніхто не чапаў.

— Чым-бы гэта мне большавіком дапамагчы?.. Няўжо-ж я буду так і сядзець, злажыўшы рукі, і не змагу адамсьціць ім, паном...

І доўга думала Анелька, як-бы гэта хутчэй дыямчэй адамсьціць, а каму—дык гэта жандару Вацлаву... Доўга думала Анелька і, урэшце, надумалася. Аж радасьць забуяла на сэрцы.

Ня гледзячы на блізасьць фронту, жандар Вацлаў часта прывяжджаў у вёску, дзе жыла Анелька. Прычын знаходзіў шмат: то катаваць сялян, то фурманкі браць, то харчы, а то і проста праехацца каля акна Анельчынага...

І, як на тое, сягоньня ён заехаў к Анельцы. Цялушку ўзяць намеціў; хоць лажыся і памірай, а яму яе аддай.

— Не раздабарывай!.. Потшэбно! Жолнежы бяз менса...

— Паночак, пашкадуі нас, бяры, што хочаш, толькі не чапай цялушкі!.. Няўжо ўпрасіць яснавельможнага няможна?

Надуў вусы, і гамонку зарвала. А ў гэты час бурліла-кіпела ў грудзёх Анелькі, толькі каменем запяклося, выказаць не жадалася...

Лепш сьцярпець пакуль што...

Ужо вечарэла. Вышаў на двор жандар каня дагледзець, ці то так чаго, за ім Анеля. Вочы агнём палаюць, рвуцца грудзі ў хвалях бурлівых... уздрыгвае часамі.

На фронце то там, то сям загвалтуе кулямёт і захліпнецца ў злосьці адчайнай. Вінтоўкі перагаманьваюцца. Дзесьці далёка на небасхіле агоньчыкі таемныя ўсхліпваюць...

— Вацлаў, ты не бяры ў нас каровы!..—ні-то прасіла, ні-то загадвала яму Анеля.

— Чаму?.. Калі-ж нам трэба!..

— Дык і нам трэба!.. Вацлаў?..

І, нібы з захапленнем, падышла к яму дзяўчына. Ня верылася жандару, што дзеўка перамянілася. Падышоў да яе і лэпнуў за грудзі. Усьміхнулася Анелька і слаба рукою адвяла яго руку. Захваляваўся жандар.

— Вацлаў, пройдзем куды?!

— Пойдзем!..

І, забыўшыся на ўсё, ён пашоў за ёю, за гумнішча к лесу. Узышлі на сенажаць.

— Куды-ж мы пойдзем?.. Тут...

— Не, Вацлаў, я не хачу!.. Пройдзем далей, усё роўна табе. Начаваць-жа ў нас будзеш!..

Ішоў Вацлаў. Увашлі ў лес. Ён, цёмны, пахмурны, марматаў нешта пад нос, сердаваў на гасьцей няпрошаных.

Яна калацілася ад халадку і ад рашучасьці яе ахапіўшай. У галаве віхрам думкі мітусіліся.

— А калі ня ўдасца?.. Калі...

І затрымцела ўсім цэлам Анелька. Вацлаў прыхінуў к сабе яе, абняў... У гэты час ён жадаў паказаць сябе храбрым жаўнерам.

— Вацлаў?!. А калі нас тут большавікі сустрэнуць часам?.. Што тады?..

Ні хвіліны не задумаўся Вацлаў і выцягнуў з кабуры браўнінг.

Бліснуў ім у паветры.

— Во што для іх... Ня бойся, любая!..

У гэты час у лесе за арэшнікам нешта зашамцела. Хруснула сухая галіна.

— А каб я гэта стрэльнула... а... Дай хоць раз у жыцці... Я баюся тут у лесе. Дай выстралю, мо' сьмялей будзе?..

— А чаму-ж не?.. На!.. Толькі залажы вась сюды пальчык і ціскані...

Жандар прыгатаваў рэвольвэр к стральбе яксьлед і перадаў у цямноце Анельцы. Калаціліся рукі ў яе... За кустамі нешта напружана з перахопамі сапло.

І раптам, нечакана, дрыжачаю рукою, у няпрытомнай рашучасьці навяла Анелька рэвольвэр у грудзі жандара і цісканула за спуск...

Коротка, суха і праразьліва працяў паветра стрэл. Бліскавіцай стрэлу асьвяціўся зьбялелы твар Анелькі з агністымі вачыма...

Усьлед за стрэлам пракаціўся нямы крык канючага чалавека і... усё сьціхла.

Апусьціла рэвольвэр дзяўчына, з-за кустоў высунулася нейчая чорная фігура. Ціха падкралася к распластанаму на зямлі жандару і пакратала яго...

— Кончыўся!.. Здох!.. Маладзец, Анелька.

Цяпер толькі апомнілася дзяўчына, што нарабіла, і сполах дурны прабраў яе. Памкнулася ўцякаць у глыб лесу, а потым стала... Сэрца тоўхае, аж грудзі ўрывае.

— Дзядзька Мікола?.. Дык што-ж будзе?..

Мікола соп, стоячы на каленях перад Вацлавам, здымаючы з яго апошнюю зброю. Заварушыўся, азірнуўся на Анелю.

— Добра!.. Нічога!.. Добра!.. Зараз убяром пад-
лу гэтую... Ось, памажы!..

Махінальна падышла яна, узяла за ногі—і цяж-
касьці не адчула. Мікола, як дзіцё якое, у пол аб-
хапіў яго і пацягнуў у гушчарнік. У Анелькі мі-
тульга ў ваччу, рукі ўздрыгваюць...

Каля вогнішча хлопцы і мужчыны старыя абсту-
пілі іх, пытаюць, гамоняць, дзівяцца...

А ў Анелькі думкі вірам заварачваюцца.

VI

З гэтага вечару для Анелькі пачынаецца новае
жыццё. Жыццё сярод пушчы беларускага паў-
станца.

Кражыстыя хвоі, карава-разложыстыя дубы і
ясені хавалі ад панскага вока грамаду людзей, якая
ўцякла сюды з вёсак, ня змогшы сьцярпець гвалтаў
і зьдзекаў панскіх над сабою. Гэтая кучаравая дабра-
душная моладзь знашла абаронцу сабе і сваіх
патоптаных правоў чалавека ў асобе размаітай зброі,
якой былі ўвешаны ўсе яны, партызаны.

І Анелька таксама. Здаецца, недарэчным было
да гэтых вочак-васількоў, да ільняных кудзеркаў,
што вянком апавілі твар яе белы, браўнінг пры
поясе, маленькая карабінка за плячыма, кулямётная
істужка цераз плячо...

Калі гэта відана было?..

Вось і жанчына, а любога хлапца за пояс заткне!
Ды чаму-ж?!

Анелька—атаман.

Але ад пастаяннага жыцця ў лесе, бяз сну, яды, заўсёды ў небясьпецы, налажыла сьлед і на яе. Вочкі запалі, тварык выцягнуўся, пахудзеў, але по-стаць-яе, вочкі-васількі і ўся яна ўяўляла з сябе чалавека, які за агульную справу, за ідэю камунізму не астановіцца ні перад чым, каб дайсьці да пастаўленай мэты.

Сярод гушчарніку пушчы, каля палаючага вогнішча, разьляглася ўся грамада паўстанцаў.

Хто пёк сала, хто варочаў у прыску бульбу, а хто, лежачы, напяваў сам сабе песню...

— Хлопцы?! Так заўтра значыць і гэты...

— Гэты!—насьмешліва кінуў з-за куста дзяцюк у легіянерскай форме, выставіўшы к агню босыя ногі, і зарагатаў вясёлым раскацістым сьмехам.

• — Да ты ня сьмейся, сукін сын... от паглядзім, як заўтра ты пасьмяешся, як схвацімся з імі... Вось адзеўся трохі, пад'еў, дык і сьмех бярэ... Але вось заўтра гэты...

— Ну, ну!.. гэты!—ізноў кінуў з-за куста і зноў заліўся сьмехам...

Мікола больш не гаварыў, махнуў рукою, што значыла: „Эт, блазнота! Гаварыць ня варта. Палезь за жукам“... і, адварнуўшыся ад вогнішча, пачаў аглядаць свой карабін.

Гэта бой наш астатні

За працоўны народ...

Ціха зацягнуў Васіль, хлапец з суседняй вёскі, у якога палякі бацьку расстралялі за, нібы, удзел у партызанскім руху.

Анелька ў кроках дзесяці сядзіць ад вогнішча, прыпёршыся к бярозе, і васільковымі вочкамі ўпілася ў цемень аксамітную, у якой мітусіліся ў водблесках вогнішча фантастычнымі плямамі дрэвы і карчы.

У галаве завіруха думак. Жыццё яе адменнае не на чыё непадобнае змаганьне з панамі...

Пяць дзён тут, а шмат ужо чаго зроблена. Колькі легіянераў лягло ад яе рукі?..

Лічыць прабавала, ды лік згубіла.

— Эх, шмат душ загубіла!.. Ды які чорт душ?.. Паноў убрала, каб не паскудзілі сьвету. Доўг толькі аддаю, а вось заўтра...

І задумалася зноў. Заўтра будуць адступаць палякі Ёсьць паведамленьне. Гэта ўжо не абозы...

— Мо' заўтра і Пятрусь...

І схаянулася Анелька, растала, разьлілася ў бурлівым каханьні. І зноў жанчынай, зноў Анелькай ранейшай стала.

— Для яго, Пятруся!.. Яму ў дапамогу, любаму, дарагому!..

Хруснула сухая галіна і пачуліся слабыя крокі з лесу па сьцежцы. Ведалі хлопцы, што ідзе свой чалавек, партызан, бо гэтай сьцежкі ніхто ня знойдзе, апрача сваіх. А ўсё-ж ткі ня верылася, і на ўсякі выпадак за зброю хапіліся...

Анелька броўкі нахмурыла, вочкамі бліснула. Гэта ў яе заўсёды так перад небясьпекаю.

З цемнаты выплыла двое, гэтак сама ўвешаныя аружжам, на поясе віселі гранаты.

— Вось, хлопцы, я прывёў к атаману дзяцюка суседняга атамана. Ён мае справу пільную, а я пайду на яго месца.

І, сказаўшы гэта, адзін з іх, вартаўнік, зноў шмыгануў у гушчар. Хлапец, што астаўся, церабіў рукою рэмень карабінкі і паглядаў на ўсіх добрымі шэрымі вачыма.

Нарэшце, адважыўся.

— Хто атаман у вас?..

— Хадзі, брат, сюды!..—клікнула да сябе яго Анелька.

Дзяцюк абышоў вогнішча і астанавіўся перад ёю. На твары ў яго адбілася надзвычайнае здзіўленьне: ён ніколі ня бачыў такога дзіва, каб атаманам была дзеўка. Мяўся ўсё трохі і абарачваўся на грамаду хлапцоў, што каля вогнішча і воддаль яго згрудзіліся...

— Садзіся каля мяне і гавары, якую ка мне маеш справу?..

Дзяцюк сеў.

— Хто паслаў?..

— Антось Корч! Стаім ад вас за чатыры вярсты, у Слатвінскай пушчы...

— Што чуваць?..

— Ды вось атаман наш да вас ліст прыслаў; казаў, каб было ўсё вельмі сакрэтна...

І хлапец, распрануўшы сьвітку, аднекуль дастаў замусьленую паперку, з якой выцягнуў маленькі конвэрцік. Анелька ўзяла яго і, падышоўшы к агню, уважліва, разы два перачытала. Ніхто з сваіх хлапцоў і ня цікавіўся, кожны знаў, што гэта сакрэт, і таму не даходзіў, а падругое—адчулі хлапцы ў гэтым заўтра пацеху...

Анелька адвяла дзяцюка ўбок і яшчэ доўга пыталася аб нечым, а потым запісвала пры агні ў сваю кніжачку.

Дзяцюк пашоў.

— Зьмяніць варту!.. На двух узмацніць і спаць. Заўтра прыдзецца ўставаць раней...

Потым Міколу адвяла ад вогнішча і доўга з ім аб нечым раілася. Мікола ўсё нешта станавіўся на дыбы, гарачыўся, а потым здаўся...

— Вось, хлопцы!.. Я сама пайду, мо' раніцай буду тут; калі-ж не зьяўлюся, дык вас у бойку павядзе Мікола... Яго слухайцеся, не прападзе ніводзін...

Сказала так Анелька і зьнікла. Лес толькі пакачаў галавою, падзівіўся сьмеласьці гэтай дзяўчыны, ды арэшнік з папарацьцю абнімалі яе сваім суччам, лапамі, ня пускалі ад сябе.

— От дзеўка, дык дзеўка. Чорта за пояс заткне!..

— Ого!.. Герой, а не дзяўчына!.. Галоўка варыць!..

— А дома была—здаецца, да гэтага ёй не дадумацца..

— А тут к сабе нікога не падпускае...

— Дураны! Пятрусь у яе... Чакае з Чырвонай арміі.

Сталі перакідацца партызаны думкамі. Мо' і доўга зацягнулася-б у іх гутарка, каб ня Мікола перапыніў.

— Хлопцы... Досыць... Спаць! Бо як не дасьпіш, дык заўтра ня тое...

Нудна ўсхліпвае вогнішча, некаторыя з хлапцоў ужо захраплі.

Ноч чорнавокая абнімала.

Далёка на балоце крычаў дзяцел.

А на ўсходзе кулямёт час-ад-часу аказваўся і сьціхаў надоўга.

Міколу ўсё нешта ня спалася.

VII

— Ну, але згадзецца, пане маёр, што гэта вар'яцкая дзяўчына з сваёй бандай робіць вар'яцкія наскокі на нашы асобы... Я ня ведаю...

— Тут і ведаць няма чаго!..—сярдзіта перабіў паручніка маёр.—Вы ня жолнежы польскай арміі, а бабы... І горш іх!.. Баба каб вас пабіла?! Ня дзіва, што нас большавікі паціскаюць?!

— Пане маёр, калі-ж зусім нечакана наляцелі... Гранатамі закідалі.

— Ну, а як дзеўку тую, сволач большавіцкую, вы, пан паручнік, бачылі?..

— Бачыў!.. Прыгожая, маладая зусім, уся абвешана аружжам...

— Ну, во!.. Вы бачылі і не маглі застрэліць яе?!

— Калі-ж ня ўсьпеў падумаць, як мне стрэльнулі, дык аж ледзь унёс ногі...

Гэткая гутарка адбывалася ў штабе палка, які спыніўся на начоўку ў вёсцы, дзе жыла Анелька. Штаб займаў добрую, вялікую сялянскую хату з вокнамі ў густы, прыгожы сад...

— Трэба напружыць усе сілы і абавязкова ўзяць яе... Гэта-ж чорт ведае, што будзе?.. Кожны дзень ды на дні па некалькі раз нападае і заўсёды з рук сходзіць...

— Слухаем, пане маёр!..

У штабе варылася, як у гаршчку. І хаця з надворнага выгляду, здавалася, усе былі спакойны і толькі заняты кожны сваёю справай, а між тым перад кожным стаяў у ваччу грозны і магутны атрад з дзяўчынай прыгожай на чале, які не даваў супакою паном.

А воддаль вёскі, у гаі, Анеля чакала на ўмоўным месцы Антося-атамана.

Аж чакаць абрыдла. Неяк няёмка рабілася адной у лесе. Хоць Анелька была і не з баязьлівых...

Ці то галінка здрыганецца ад соннай птушкі, ці зьвярок які прамкнецца, а здаецца чорт ведае што...

На ўсякі выпадак браўнінг выняла, перакідае ў руках, як цацку; а думкі ня ўнімаюцца, мятусяцца, бягуць...

— Ужо тут бальшавікі... Блізка... На гэтым участку і Пятрусь... Ідзе, любы, абараняць нас... Жыць, жыць тады разам...

— Сьсіў!.. — ціха, напружна пракраўся сьвіст, сьцішылася ўсё.

Анелька аж прылягла да зямлі і к кусту роснаму прытулілася.

— Сьсіў!!!—ужо выразней пачулася бліжэй.

— Сіў!—адазвалася Анелька і рванула крокаў пяць убок.

Сьмела на месца, дзе сьвіснула Анелька, вышла чарада хлапцоў, ціха ляпаючы аружжам.

— Здаецца, тут адазвалася. На гэтым месцы ўмаўляліся...—пачуўся прыемны голас Антося.

Анелька пазнала гэты голас. Ён знаёмы быў ёй яшчэ з малых гадоў. Антось часта приходзіў сюды гуляць.

— Анеля?!

— Я!..

— Чаму-ж нешта не адзываешся?..

— Ды трэба мець асьцярожнасьць... Усяк бывае... Могуць і палякі, пранюхаўшы, гэтак сама пазваць... Ня кожнаму вер!..

Хлапцы, чалавек 25, абступілі Анелю і з цікавасьцю разглядалі яе, абыходзілі з усіх бакоў. Ём было цікава, даўно ўжо яны чулі аб яе посьпехах і хацелі хоць раз угледзець гэту казачную дзяўчыну.

А Анелька сярод іх была, як дзіцётка. Перахвачаная ў паясьніцы, з рэвольвэрам, які абцягваў папружку, тонкая, зграбная—яна чаравала ўсіх.

— Ну, дык будзем умаўляцца!.. Час не чакае, калі будзем што рабіць, дык будзем!..—кінула Анеля хлапцам.

— Ага,— ачнуўся Антось,—хлопцы, ў кола!

Усе паселі і сьцішыліся.

— Ну, Анеля, ты, вядома, была ў сваёй вёсцы?! Колькі тут іх?..

— Дзьве кампаніі, тут і штаб. Раніцай чакаюць больш...

— Вот. Добра!.. Адтуль,—і Антось паказаў на ўсход,—маецца заданьне. У гэту ноч, раніцай, зрабіць тут на іх налёт. Як мага старацца зьнішчыць штаб; паперы, калі можна будзе, ці дазволіць магчымасьць,—забраць... Наступ іх затрымаць. Па магчымасьці перашкодзіць перакінуць на гэты вучастак сілы легіянераў. А на фронце ў гэты час бальшавікі паціснуць... Трэба зрабіць у паляцкіх шэрагах паніку... разумееш?..

Анеля думала і моўчкі скубла траву пад кустом.

— Заданьне вельмі сакрэтнае і патрабуе хутчэйшага выкананьня, ад гэтага будзе залежаць лёс наступу бальшавікоў. Заданьне падпісаў Пятрусь...

Уздрыгнула Анеля, затрымцела, як-бы вырвацца захацела з рук, трымаючых яе.. Вочкі-васількі загарэліся ў полымя, грудзі ходырам захадзілі... І каб было відна, дык кожны ўбачыў-бы, як твар яе паружавеў; але цямнота цярушылася.

— Выканаць! Пятрусь загадаў!..—мятнулася ў галаве Анелі, і голас яе рашучы прыхваляваўся:

— Памерці, але выканаць трэба!.. Сіл хопіць!.. Я першая!..

Згаварыліся аб нападзе якраз. Анеля з сабой узяла толькі двух хлапцоў і сама ўзяла на сябе самую цяжкую задачу: узарваць штаб, перастраляць усіх, галоўнае начальства ўзяць у палон, захапіць паперы вайсковыя...

Гэта патрабавала надзвычайнай адвагі, смеласьці і рашучасьці. Яшчэ там, дзе ўжо, папярэджаныя налётам і запуджаныя, палякі вельмі берагліся...

— Я выканаю!.. Памру, або зраблю! І ўжо зусім ціха, так, каб ня чулі ўсе, дадала:— ...Бо Пятрусь загадаў, бальшавік мой любы!..

Аднаго хлопца паслалі ў атрад Анелькі.

Лес усё чуў, але маўчаў, агорнуты дакучлівай дрэмай, а ветрык-буян усё падцікоўваўся, зазіраў у вочы кожнаму і, хаця абяцаў усім апавядаць, але дзе-ж ён перадасьць гэта паном?!

Бо і ён на іх!..

VIII

Недалёка ўжо і раніца.

Ад бязглуздай тасканіны сьпяць у польскім штабе. Вартаўнікі, апёршыся на карабіны, гэтак сама „кур пасуць“. Легіянеры тыя, дык добра, што месца ёсьць, на падушках у хатах і пунях сялянскіх разлягліся.

А нехта ня сьпіць.

Нехта,—трое іх,—як каты, крадуцца ў садзе к вокнам штабу. Назат дыханьне і тое затаілі...

— Хлопцы... як толькі я гранату-другую закіну... тады за мной. Не адставаць!.. Чулі?

— Чулі!..

Ужо і каля вокан. Слухаюць.

Там нешта сонна-злосна гамоняць, перамаўляюцца па тэлефоне.

— Няўжо Антось не абарваў дроту?..—мільганула ў Анелі.

— Альлё!.. Альлё?! Цо так марне сыхаць?! Альлё!..—гвалтаваў тэлефоністы ля апарату.

Відаць, дрот ужо быў абарваны!..

— Пара!..—пырснула думка ў Анелькі, і розум дрыготна-нэрвовай пялёнкай заслаўся. Ня помніць нічога. Рукі і сэрца закалаціліся.

— Р-р-р-аз!..

— Р-р-р-аа-э!

Адна за адной рэзнуліся ў пакой гранаты, і сонную ціш абудзіў страшэнны выбух. Пасыпаліся шыбы ў вокнах.

— За мной!..

І рынуліся ўсе тры праз разбітыя вокны ў пакой. Спачатку і разабраць нічога немагчыма было.

Кроў, мяса чырвонае, нешта белае...

Нейкім цудам зацалеўшая пад стольлю лямпа асьвятляла жудасны малюнак.

Стогны, праклёны, войканьні..

Анелька кінулася да сталоў і пачала выбіраць сярод папер больш каштоўныя. Уцалеўшы маёр абмацаў рэвольвэр і навіў яго на Анелю. І хто-б знаў,

што было-б, каб не запрыкмеціў небясьпекі адзін з хлапцоў і, падбегшы, не схапіў маёра за горла.

— Кідай рэвольвэр, гад!.. Кідай, кажу!—крыкнуў партызан.

— Я юш жуціл! Юш... юш...

І хроп маёр у дзябёлых руках партызана. Ня ўсьпела Анелька, як сьлед, сабраць усе паперы і карты, а на вуліцы засакатаў кулямёт...

— Хлопцы!.. Вяжы яго!.. Кабелем, ды наймацней. Партызаны пачалі скручваць маёра.

І раптам пасыпаліся стрэлы...

Афіцэрска кінулася к штабу і, уварваўшыся ў яго, пачало абстрэльваць партызан.

Анелька гранату шпургнула.

Ізноў гром.

На гэты раз імпэтам адкінула яе аж к ложку маёра. Яшчэ адзін стрэл, і партызан скаціўся к ёй, храпучы і кідаючыся ў прадсьмяротных сударгах...

Ачухалася трохі.

— Гу-р-р-а!..

— Бі, хлопцы, каршуноў гэтых!..

Пазнала Анелька голас Міколы, лягчэй стала. А часу губляць ня было як. Лежачы на падлозе, навяла браўнінг на маёра.

— Рукі ўгору!..

Маёр, трасучыся, седзячы ў адной бялізьне на ложку, падняў дрыжачыя рукі ўгору.

— Вяжы яго!..—крыкнула яна партызану.

Усхапілася, але ў ваччу іскры мітусяцца, млявасьць цела ўсё працінала...

А маёр ужо з зьвязанымі рукамі сядзеў на ложку.

— Вады-б дзе?..—кінула яна маёру.

— Во!..—і паказаў галавой ня пляшкі, якія ў розным выглядзе стаялі на другім стале.

Падашла, выпіла нейкі лікёр. Адразу адчула, што сіл падбавілася... Падбездэрылася.

— За мной!.. Але стой!.. Я адна!.. Пільнуй гэту скаціну...

Ї выскачыла праз напоўжывыя трупы на двор.

Антось, залёгшы з сваімі хлопцамі ў вясковых агародах, за хатамі, толькі чакаў сыгналу, каб рынуцца мясіць ненавісную шляхту.

Па канцох вуліц сталі Анельчыны партызаны, Мікола падвёў атрад аж к самому штабу і зноў-ткі чакаў...

Як толькі выбух гармат абудзіў сонную ціш, Антось і Мікола з сваімі хлапцамі паляцелі на палякаў.

— Бі, браткі, бі!.. У палон ня браць!..

— Сьмерць крывапійцам!..

— За комуну!..

То там, то сям выкрыквалі ў адчайнай злосьці партызаны і хвасталі палякаў. Пробаваў аказацца кулямёт, але сам Мікола зьняў яго.

Пачуліся стрэлы па канцох вуліц. Гэта хлопцы лавілі ўдекачоў.

Анелька выскачыла з штабу на вуліцу ў той час, калі партызаны дабівалі рэшту палякаў.

— Мікола!.. Сюды!..—крыкнула яна, саскочыўшы з ганку.

Як плюнуць, яе акружыла грамада хлапцоў.

— Ну, што?.. Як?..

— Дабіваем!..

— Васіль?..

— Я!..

— Ідзі ў штаб, сюды!.. Будзеце там удвох пільнаваць маёра. А дзе яны?..

— Вунь, кучкай рэжуцца!..

— За мной!..

І бягом, з карабінкай напaгaтoвe, урэзалася ў шэрагі бeлaпaлякaў. Біла прыкладам карабінкі, бо страляць было немагчыма. Каля яе Мікола.

— Анелька, ты іх гэты!..

І дзіва...

Як толькі грамада палякаў пачула гэтае слова, кінула адбівацца і падняла „рэнцы да гуры“...

— Ня беце!.. Здаёмся!.. Здаёмся!

— Назад!..—падала каманду сваім Анелька.

Два атрады партызан сабіраліся ўжо каля штабу. Антось падыходзіў з сваімі хлапцамі.

Усе радавалісь, што так лёгка зьнішчылі ўсё...

— Анелька!.. Дай руку!.. Дзякуй табе!

— Дзякуй і табе!..

Два атаманы, лясныя героі, сярод натоўпу партызанаў дзякавалі адзін другога за выкананае заданьне.

— А!.. Яшчэ ня ўсё!.. Ёсць начальства ў штабе!..— уздумала Анелька.—Хлопцы, сабраць карабіны польскія, кулямёты і ўсё аружжа. Паставіць варту!.. Мікола, выканай! Антось і пяць хлапцоў—у штаб!

Замітусіліся партызаны.

Гэтым часам выглянулі аднекуль і сяляне. Радаваліся, як дзеці малыя. Цалавалі хлапцоў. Памаглі аружжа сабраць.

А гэтым часам Анелька рабавала штаб. Маёр аж лопаўся ад злосьці, бачачы, як самыя важныя дакуманты пераходзяць у рукі Анелькі.

— Ды гэта ты, сука бальшавіцкая?..

— Я, бальшавіцкая!.. — з сьмехам кінула Анелька. Выбрала з папер, што трэба было.

Рэшту папернага хламу загадала хлапцам вынесці на двор.

Кучу наклалі.

— Палі іх!..

Полымем усхліпнула праца панская. Сяляне моўчкі глядзелі на Анелю і самі з сабою толькі шапталіся...

— Во, разанула белых, дык разанула!..

— От, маладзец!..

— Вот табе й дзяўчына!..

А Анелька рабіла ўжо суд над маёрам.

— Тут-жа яго расстраляць!.. Каб нідзе не пакідаць за сабой адродзьдзе панскае...

Ужо хлопцы вывелі яго на вуліцу. Сама Анелька страляць нарыхтавалася.

Зразумеў маёр і пакаціўся пад ногі Анелі.

— Дзяўчына!.. Паненка яснавяльможная, ня бі!.. Што хочаш з мяне бяры.. у палон бярэце, але толькі не расстрэльвайце!.. Пашкадуйце!.. Агідна-надаедліва галасіў „харобры“ ваяка польскі. Ён зажа-

далася Анельцы адкінуць нагой ад сябе яго, каб ня скуголіў, сэрца ня нудзіў, не псаваў настрой...

— Устань!.. Страляць ня будзем!.. Ты нам будзеш яшчэ патрэбен!.. сказала Анеля і адварнулася к Антосю. Парай слоў з ім перакінулася.

А сялян усё прыбывала.

Пачало брацца на дзень.

IX

— Во што, маёр...—звярнулася да зьвязанага пана Анелька, седзячы на яго ложку.—Ты павінен зараз-жа, пакуль ня позна, даць офіцьяльнае паведамленьне ў тыл, што на гэтым вучастку адступленьне ваших часьцей, што цяпер большавікі аграмаднай сілай фронт прарвалі...

— Не павераць!. Якраз на гэтым вучастку нашы галоўныя сілы і тэхніка...

— Нічога ня значыць!.. Пішы...

Васіль, ведаючы польскую мову, падышоў да маёра, разьвязаў яму рукі і даў паперу з ручкай. Пад кантролем Васіля маёр напісаў рапарт.

Маёру ізноў зьвязалі рукі.

Васіль, пераапануўшыся ў легіянерскую форму, з пакетам махнуў у тыл.

Распытаўшыся ў маёра аб сілах на фронце, Анелька, падняўшыся, кінула, гуляючы вочкамі.

— Маёр, ты павінен ехаць з намі і паставіць нас на слабейшае месца ваших часьцей...

— О!.. Гэта немагчыма!.. Я ніколі ня здраджу Рэчы Пасполітай!..

— Ну, дык да сьцяны яго!..

Ізноў завьў маёр і ўжо абяцаў выконваць усе загады Анелькі.

А хлопцы тымчасам выпаралі аднекуль яшчэ двух афіцэраў ды штук пяць злавілі легіянераў з данясеньнем з фронту.

Пісалі, што на фронце вось-вось чакаюць наступу большавікоў і просяць дапамогі...

— Ну, дык мы вось ідзем!..—узрадаваўся Антось.

— Антось, зьбірай хлапцоў і выбіраймася..

Выстраіліся арлы маладыя, гатовыя ізноў рыхнуцца ў апошнюю і рашучую бойку.

— Братачкі?! Дык як-жа вы нас пакідаеце?!

— Нас усё роўна закатуюць гэтыя палякі!..

— І мы з вамі!..

Заварушыліся сяляне.

— Бяры, хто хоча і можа, аружжа і з намі!..

Большая палавіна сялян, разабраўшы карабіны, улілася ў партызанскую грамаду.

— Упярод!..

Гэтым часам на фронце засакаталі кулямёты, заірзалі вінтоўкі...

Відаць было, што рашучы момант надыходзіў.

Партызаны сьпяшаліся.

— Маёр, дзе фронт слабей?..

— Вось на гэтым вучастку...—паказаў галавой маёр.

Каго можна было здымаць—партызаны здымалі, абрывалі дрот і неўзаметку прабраліся к аколам.

Расставілі кулямёты, нарыхтаваліся. Ланцугом падышлі, гранаты напрыгатове.

— Раз... Два... Тры!..

Працяла цэп каманда, і гранаты засыпалі акопы паляцкія.

Стрэл па большавікох абарваўся. Заціхлі.

Другая порцыя гранат.

— Г-у-р-р-а!..— уздрыгануў паветра магутны крык сотні галасоў.

Партызаны бачылі, як з зямлі, з-за купін шэрых, падымаліся яны і несьліся на паляцкія акопы...

— Большавікі, родныя, любыя!..— з радасным хваляваньнем, падняўшы ад зямлі галаву, шаптала Анелька, і вочкамі шукала сярод іх знаёмую постаць каханага Пятруся—тут недзе ён, любы!..

Палякі... Але якія там палякі?!

Астача адна, паднялася і рынулася назад да партызан. Падпусьцілі бліжэй і разанулі іх...

Соты можа ўцалеў...

Але што гэта?..

Чаго чырвонаармейцы ізноў суняліся, лажацца?..

Мы—партызаны, свае.

Ды яны-ж і ведаюць!..

Анелька чырвоны сьцяг выкінула перад сабою.

— Та-та-та-та!!!

Засакатаў ззаду кулямёт паляцкі, абсыпалі дэжджом сьвінцовым...

Зьмяшаліся шэрагі чырвонаармейцаў і партызан. І вось цяпер толькі, пад агнём, зусім недалёчка, каля пнюшка, Анелька ўбачыла яго...

Здаецца... Апранут добра, наган, карта... На рукаве квадраты...

Павярнуўся бокам, захацеў, мусіць, глянуць на партызан.

Поглядамі сышліся...

— Анелечка?!..

— Пятрусёк, любы!..

Ї замёрла Анеля, рукі з карабінкай задрыжэлі, зброя к зямлі яе прыціснула.

У вачох—муць...

Падпоўз к ёй, абняў, пацалаваў. Сьлёзы ў обоіх пасыпаліся. Хто яго ведае чаго?.. Ці то ад доўгага чаканьня адзін аднаго, суму-нуды па любым, ці то з радасьці нявымоўнай...

Але, пэўна, з апошняга!

— Дык гэта ты, мая Анелька?.. Ты—гэра паноў, наш прыцель і неацанёны памоцнік, гэта ты, Анелечка?!

— Я, міленькі!.. Я за комуна!..

— Мы чулі пра цябе!.. Я гардзіўся, што мая... што гэта мая Анелька—атаман!..

Ізноў загарэлай дужай рукою абняў Пятрусь Анелю, моцна прыціснуў і цалаваў яе, цалаваў, як калісь...

— Ну, любая, цяпер разам будзем!.. Адзін ад аднаго—не адыходзіцца!..

А палякі, здавалася, упіліся стралянінай і як-бы за „ўмарлых“ сваіх сягоньня паноў помсту гналі. Адбіць жадалі.

— Пятрусёк!.. Я маёра прывяла сюды...

— Дзе ён?..

— Во ляжыць!..

— Прыстаў к яму аднаго свайго партызана і няхай пільнуе, а як часамі адступаць будзем—кулю няхай дасьць яму...

— Пара...

І толькі сабраўся Пятрусь, каб перадаць па шэрагу чырвонаармейцаў у атаку, як Анелька падхапілася з крыкам.

Рынулася ўпярод... За ёю партызаны і Антоць...

— За комуну!..

— Сьмерць паном!..

Чырвонаармейцы навывперадкі.

Гэта ня бой быў, а нейкая радасная гульня.

Усе дзівіліся з Анелькі. А Пятрусь любавався ззаду ёю, яе постацьцю, хараством жаночым... Наперад забег.

Уручную...

Чырвонаармейцы з партызанамі, азьвярэўшы, калолі і крышылі белых, як капусту. Тыя здаваліся цэлымі пачкамі.

Бачыла Анеля, бо воч з Пятруся ня спускала, як ён схваціўся з польскім паручнікам... Кінулася на дапамогу, але не дасьлела дабегчы, як ёмкім зваротам саблі палажыў паручнік Пятруся...

Іскры ў ваччу Анелькі. На хаду браўнінг з кабуры і... скаціўся паручнік. Падбегшы, яшчэ разы два ў труп халадзеючы выстраліла.

Прыпала к Пятрусю.

Цераз усю галаву, цераз вуха і шчаку раскроіў пан польскі Пятрусю яе любаму...

Вочы зачынены. Рукі пахаладзелі...

Адчула Анелька, што згубіла ў жыцці самае дарагое, любе, што ўжо замяніць ніхто ня зможа...

І сьлёзы пырснулі.

— Пятрусёк?! Няўжо-ж цябе ня будзе ўжо ніколі?! Няўжо ніколі не пацалуеш, не абнімеш свае Анелькі?.. Шчасьце маё!..

І зьлілася Анелька целама сваім з Пятрусём. Цалавала яго, хоць у кроў пэцкалася.

Ня глядзячы на тое, што хаця і дабівалі палякаў, але небясьпека была...

Нешта шаптала яму, песьцячы твар яго скалечаны. Потым устала, бліснула вачыма, выпрасталася...

Падбегла к маёру, адварнула яго.

— Знаеш?.. Пан чортаў?! За Пятруся!..

Прыставіла ка лбу рэвольвэр. Выстраліла і адварнулася.

— Памёр Пятрусь—асталася комуна!.. За комуна!..

І, не шкадуючы сябе, лезла ў самыя небясьпечныя месцы, біла прыкладам карабінкі, страляла, грызла зубамі...

А сонца ўжо паднялося і праменьнем у кроплях крыві дыямэнтамі дарагімі адбілася...

Ды сьцяг чырвоны, сьцяг вызвалення палоща ў сінь-чырвані...

X

Анелька з тым палком, дзе служыў Пятрусь, гуляла ўжо ў Польшчы. Партызаны ўсе да аднаго былі з ёю, толькі стары Мікола астаўся дома...

— Я, браткі, ужо стары!.. Я і так шчасьліў, што хоць сваімі рукамі свабоды дастаў. Я тут дома буду сачыць за кулакамі, тут шмат шляхты ёсьць, якая к палякам цягне... Я іх тут, гэты...

Ніхто не сунімаў, толькі Анелька горача разьвіталася з ім ды на дарогу папрасіла ў яго:

— Мікола, бацька мой. Там, дзе мы схапіліся першы раз з палякамі.. Там Пятруся забілі.. Схавай ты яго палюдэку... Адно прашу... Як вярнуся—магілу пакажы...

Відаць было, што гаварыць Анелі было трудна і яна часта астанаўлівалася.

— Добра, любка!.. Галубачка Анелька, і ты астанься!.. Куды ўжо табе...

— Не, Мікола... Пакуль магу, я іх буду біць паноў сволачных... Пакуль буду жыва—я ня дам жыцьця з іх не аднаму...

Сказала рашуча, грозна.

На другі дзень Мікола шукаў там, на полі, Пятруся; ведаў і месца, дзе ён ляжаў, але там яго ўжо ня было.

А Пятрусь ляжаў у шпіталі. Яго толькі ранілі, а яго абамлелага Анелька палічыла за забітага.

Спачатку блузьніў, Анельку ўспамінаў, а потым аздараўліваць пачаў. І яшчэ галава была ўбандажо-

вана, яшчэ сілы ранейшыя к яму не вярнуліся, а ўжо Пятрусь прасіўся ў свой полк, зноў у барацьбу.

— Выпісвайце мяне!.. Я ўжо здароў!

— Ды ты валяешся ад слабасьці!.. Ад ветру пакоцішся!..

— Гэта седзячы ў вас тут будзеш слаб, а там я адразу падужэю!

Пасьля даўгіх кожнадзенных размоў, яго з шпіталю выпісалі і накіравалі ў свой полк.

Радасьці той—не апісаць...

Ён здароў, зноў будзе змагацца.

— Дамоў зараз заеду—аднак, водпуск ёсьць, мо' там Анелька... Быць ня можа, каб яна ваявала?! Ды як мы згубілі адзін аднаго?..

І ніяк у памяці не складалася: пры якіх абставінах яны разышліся.

Мікола сустрэў яго выпадкова неяк.

— Браточки?! Няўжо? Няўжо Пятрусь гэта?— расставіўшы рукі, спуджана гаварыў Мікола.

— Пятрусь!..—з усьмешкай глядзеў на Міколу ён.

— Ты-ж забіт быў?! Як-жа гэта?

— Жыў брат і ваяваць яшчэ буду!.. Ну, Анеля дома?..

— Дзе там дома?.. Паехала на палякаў з усімі партызанамі, нізавошта дома не захацела астацца. Прасіла мяне на дарогу, каб я цябе адшукаў і магілу тады паказаў ёй, як дамоў вернецца... Яна думала, што ты забіт... Бачыла на полі...

Здрыганулася сэрца ў Пятруся, рашучасьцю стала лёвай працяўся.

— А бацькі мае і яе жывы?..

— Жывы!.. Толькі іх паны скатавалі надта.. Маці Анелькі пасья адыходу палякаў не перанесла пабаяў.

— Памерла?..

— Памерла!

Загарэўся помстай нястрыманай Пятрусь і, сьціс-нуўшы кулак, цераз зубы выцадзіў:

— Адплоцім!.. Дармо!.. Ну, дык і бывай здароў, стары партызан! Глядзі тут бацькоў нашых... Я еду дабіваць іх... Вярнуся—ніколі не забуду тваёй ласкі!..

— Каб і не прасіў, дык я-б гэты..

І шчыра пацалаваліся ваякі.

А чырвонаармейцы, зрабіўшы надта вялікі пераход, выбіваючыся з апошніх сіл, не ўстаялі перад узмацаваўшайся новай, падкрэпленай замежным капіталам, польскай бандай..

Ужо зноў каля Менску.

У гэты час Пятрусь зноў уліваецца ў свой родны полк, у якім перанёс цэлы шэраг радасьцяў і гора, у якім спаткаўся з Анелькай-атаманам...

Першай задачай было знайсці Анельку.

Усяк думалася, здавалася. Усё можа здарыцца з ёю...

А полк толькі што з бою.

XI

Полк з бою вярнуўся, а Анелька і Антось з сваімі партызанамі асталіся ў тыле палякаў. Яны жыць не маглі, каб сядзець, злажыўшы рукі, асабліва пасья таго, як Пятруся палякі з строю выбілі...

Да Варшавы ішлі, — Анелька, здаецца, уморанасьці ня знала, ішла бадзёра, з нейкім паднятым ваяўнічым настроем... Партызан сваіх падвясельвала, улівала кожнаму ваяцкі дух...

Але так, толькі ў паходзе, у бойцы...

Калі-ж часамі астанецца адна, як нікога блізка яе няма, — яна кідаецца ніц у траву і сьлёзы горкія глытае... Аж плечыкі ўздрыгваюць...

Яна становіцца зноў той самай калішняй дзяўчынай Анелькай, у Пятруся ўкаханай...

Але ўжо няма мар-думак салодкіх, ружовых — замест іх палыном на сэрцы разьліваецца чорная касьцістая пляма, распаўзаецца на месцы Пятруся любага... Бо яго ўжо няма і ня будзе ніколі...

— Ці-ж гэта праўда?.. Не, няверыцца!.. Але праўда!.. Праўда!.. Палякі — крывапіўцы!..

І зноў дзеўка у сьлёзах. Аж шкода беднай, гартнай!..

... Вось і цяпер у тыле палякаў, у гаю, ляжаць усе партызаны, чакаюць зрокаў. Анелька воддаль ад іх.

— Чакала і дачакалася... Хаця-б нядзельку пажыла з ім любым, мілым... А то... забілі!.. Яны, паны, аднялі ад мяне шчасьце, радасьць... Дык нашто і жыцьцё тады?

Але не!.. Я яшчэ буду патрэбна для арміі чырвонай, буду да апошніх сіл змагацца за комуну, за якую памёр і Пятрусь!..

Змрокі лажыліся і трапяталіся за гаем.

Па вучастку насілася коньніца паляцкая.

Сягонья трэба зноў, як тады, штаб разьбіць.
І Анелька ведала, што заданьне непасільнае, цяжкое,
але-ж калі гэта:

— За комуну!..

Нешта садніла сэрца ў Анелькі, настрой дурны
навяваўся на яе...

Але...

— Выканаем!.. Памром, але зробім!..

Вечар чорнакудры туліўся к зямлі, а з ім ветрык
жартаваў.

Штаб кішэў. Вакол яго, як у мурашніку. Раўлі
аўтамабілі.

— Ці здужаем?..—спытаў палахліва Антось, пазі-
раючы на штаб.

— Ня бойся!.. Галоўнае—бадзёрасьць, і каб усе
партызаны былі ўпэўнены, што возьмем, а тут і чыр-
вонаармейцы падойдуць!.. — з запалам гаварыла
Антосю Анеля.

Страшэнным громам-пярунамі ўскалыхнулася ціш
сонная.

Аўтаматы, карабіны заклякаталі...

Удрызгі штаб рассыпаўся. Палякі дропнулі, хто
куды.

Адступленьне на вучастку...

Гэта Анеля і Антось з сваімі атрадамі бушавалі.

Стварылі паніку.

Анелька зноў у штаб за паперамі. Ды дрэнна
было дастаць, надта-ж паламала ўсё...

Ачухаліся палякі і наступ на кучку партызан
цэлым палком павялі. Адбіваліся хлопцы, аж дрызгі
ляцелі ўбакі. А потым убачылі, што дрэнна...

Васіль у штаб убег.

— Анелька!.. Уцякай-ма, прападзем...

А яна толькі цяпер карты і паперы, грошы знашла і забраць хацелася.

— Адступаем мы!.. Анелька?!

— Ужо!.. Ужо!..

А палякі схітравалі і ў абруч партызан замкнулі. Выйсьця няма.

Анелька на двор.

— Хлопцы, упярод!..

І рынуліся зноў к гаю... Наткнуліся, і бойка завязалася, рэзаліся партызаны, як ваўкі затраўленыя... Але якая-б ня была сіла, яна ломіцца мацнейшай...

Палякі агнём на крыж секанулі.

— Усё роўна паміраць!.. Дык ратуйся!.. Упярод!.. Зычна крыкнула Анеля. Здаецца аж страляніна прыціхла.

— За комуну!..

Выскачылі з ланцуга, хаця і мала. Але коньніца нагнала.

— Хлопцы, не здавайся!.. Паміраць, дык разам!..— гукнуў Антоць.

І вось адчула Анелька, як нешта да немагчымасьці балючае ў шыю ўелася, рука правая анямела, не свая зраблася, карабінку выпусьціла, пацямнела раптам у ваччу... Закруціліся мяцеліцай коньніца панская, партызаны... Цёмна... Іскры...

XII

Гэтым часам Пятрусь у штабе палка, а яшчэ лепш ад сваіх хлопцаў даведаўся, што Анелька і

Антось з партызанамі асталіся ў тыле дзеля выканання важнай вайсковай справы.

Чырвонаармейцы стараліся апавадаць Пятрусю пра цуды харобрасьці, непамернай адважнасьці атамана-дзяўчыны.

Політрук Семянкоў, угледзеўшы, Пятрусю, узрадаваўся, як малое дзіцё, цалаваў яго.

— А мы думалі, што цябе і сапраўды паны забілі!.. Калі-ж атаман-дзеўка і тая гаварыла... Вот дзе, бой дзеўка!.. Паперы ў штаб наш здала, якія забрала ў палякаў... Камандзір палка, камісар, нават Політадзел дывізіі ўдзячнасьць ёй вынес...

— Нешта ў вас з ёй адно!..

— Сумуе толькі вельмі... Але нічога, калі даведаецца, што ты жыў. Зноў вясёлай...

— Ну, добра!..—перабіў Пятрусь, які нічога ня чуў, не разумеў і толькі, блукаючы вачыма, думаў аб адным...—Ды як жа-ж яна там?.. Потым сюды прабярэцца?..

— Ды мы скоро ў наступ!..

Пятрусю гэта не здавальняла. Ён падбухторваў хлопцаў-чырвонаармейцаў для разьведкі ў тыл к палякам, каб знайсьці атрад партызан, знайсьці Анельку сваю любую... О, тады яны ніколі не разыйдуцца!.. Будуць разам, будуць біць разам паноў!..

І махнуў Пятрусь к палякам. Вось ужо тры дні, як у тылу, і аніякіх сьлядоў ад партызанаў не знайсьці.

І толькі вечарам ужо сам Пятрусь наткнуўся у пералеску на атрад Антося. Выпадкова зусім.

— Братка, Антоська!..—цалаваў Пятрусь Антося:—братачка, вядзі хутчэй к Анельцы... Дзе яна?..

— Пойдзем!..

— А варта ў цябе стаіць?..

— Стаіць! Колькі ў цябе чырвонаармейцаў?

— Узвод!

— Парадачна! Цяпер гульнём!—гаварыў Антось аб другім, не чапаў памяці Анелькі, сумна пазіраў на Пятруся і, як відаць, нешта думаў, жадаў сказаць, але не рашаўся..

Чырвонаармейцы, сышоўшыся з партызанамі, радаліся, наперабой апавядалі адзін другому аб здарэннях за гэтыя дні.

— Дык Анелька дзе?..—нецерпяліва прыставаў Пятрусь.

— Сядзем, раскажу!..

У Пятруся сэрца ёкнула ад прадчуўця нядобрага. Сеў.

— Штаб забіралі, сілы ў нас непамерныя былі, але Анелька паперы і ў дывізыйным штабе ўзяла. Паніку зрабілі надзвычайную, аб якой і ня думалі ніколі паны... А нас потым, нас, жменьку партызанаў, палком цэлым акружылі—ледзь выратаваліся... але ня ўсе... Анелькі... сярод нас не аказалася..

Сьціх Антось і жудасная ціш павісла. Трапятаўся толькі лес, нібы і ён успамінаў бойку і шкадаваў Анельку.

— Дык як жа ж гэта?.. А дзе яна?..

— ?..

— Ты месца тое ведаеш, дзе бойка была?..

— Ведаю!

Вядзі нас туды!.. Альбо пойдзем мы з табой...
Я двух чырвонаармейцаў вазьму толькі.

Антось ня супярэчыў. Яму самаму нібы сорамна і праступна было перад Пятрусём, што дагэтуль не пастараўся адшукаць Анелькі, хаця думаў аб ёй кожную гадзіну.

Такі-ж самы вечар, як і тады, калі Анелька з Антосем штаб забіралі.

Шапталася аб нечым жыта сялянскае, здратаванае людзьмі і коньмі, маладзічок трапятаўся у пасьцілках хмар, палахліва пазіралі залатыя зоркі, як-бы хочучы зазірнуць кожнаму ў вочы і разгадаць думку-загадку...

Ды ці зможа хто разгадаць, што думае Пятрусь, крадучыся з хлопцамі к штабу, к таму месцу, дзе адбылася бойка палякаў з партызанамі?..

— Блізка ўжо ці не?..

— Вось тут... Каля гэтага жыта, на лузе!.. Зараз выйдзем!..—ціха шаптаў Антось.

Ужо паднаўзьлі.

Там-сям ляжалі трупы. Пахла прыкрым духам гнілога чалавечага цела. Хлопцы—Антось і Пятрусь—пачалі падпаўзаць к кожнаму трупу і пазнаваць яго. Чырвонаармейцы сталі на варце.

Трывога ў сэрцы Пятруса зьмянілася безнадзейнасьцю, распаччу... Ён ужо прадчуваў, што Анелькі

тут сярод забітых ня знойдзе, што яе ўжо няма і ня будзе ніколі, але шукаў.

Ужо апошні труп адварнулі, як раптам пачулі, што проста на іх лапацеў конь.

Пятрусь з Антосем прыпаді к зямлі і, падпоўзшы к жыту, зьліліся з ім.

— Зьняць трэба яго!..

— Давай!.. Я ўжо думаю...

Пад'яжджаючы к пабоішчу, кавалерысты ход каня прыпыніў і, пад'ехаўшы зусім блізка к Пятрусю і Антосю, суняў каня і пачаў пільна прыслухоўвацца.

Відаць, баяўся партызан.

Маўчала ўсё, толькі трашчэў дзесьці конік у жыце, ды на фронце там-сям аказываліся карабінкі і барабаніў кулямёт.

У кожнага з хлапцоў сэрца як ня вырвацца жадала і, здавалася ім, што і паляк чуе гэтую няроўную таўканіну ў іхных грудзёх...

А потым у кожнага, як маланкай рэзнула.

— Зьняць!.. Чаго ж чакаць?.. А то...

І Пятрусь таўкануў у бок Антося. І разам, кошкамі дзікімі, скокнулі к кавалерыстаму хлопцы. Момант, і пан ужо ляжаў на зямлі, а конь спакойна скуб траву.

— Твой чын у арміі...

— Сэржант!

— Пры штабе дывізіі?..

— Так!

Абшукаўшы добра яго, знашлі хлопцы паперы, якія ён вёз у горад. Пятрусь адразу-ж пачаў дапрос.

— Скажы мне, браце, але толькі праўду, сам ведаеш, што мы хлопцы жорсткія і жартаваць ня любім... Скажы, дзе дзяўчына-атаман?..

— Забралі нашы, тут з поля, параненую...

— А дзе-ж яна цяпер?—увесь калоцячыся, пытаў Пятрусь.

— Пры штабе! Сягоньня быў ужо вайскова-палявы суд і прысудзіў яе к расстрэлу...

— О-о-о-й!.. прастагнаў Пятрусь.

Гэта быў стогн уміраючага чалавека... Які быў ужо крэпак Пятрусь, а ткі ня мог вынесці такой жудаснай навіны.

А ночка бегла, як вада рачная, і хлопцы неагледзеліся, як зарніца пачала загуліваць на ўсходзе.

— Калі расстрэліваць будуць?..

— Раніцай...

— Тут?..

— Тут!..

— Антоська, братка дарагі, любы мой, хутчэй к нашай стаянцы, у гай!.. Бяры сваіх хлапцоў, а я—чырвонаармейцаў, і хутчэй рушым к штабу. Не аставім жывымі ніводнага з іх... Усім сьмерць! Забяром паперы каштоўныя і гэтым часам Анельку выратуем... Антоська!.. Пакуль ня позна...

— Дык ня будзем зяваць!..—шапнуў Антось.

— Дзе расстрэліваюць у вас?..

— Каля вясковых могілак, пры гаі... адказваў сэржант на пытаньні Пятруся.

— Ты ведаеш, Антось, дзе гэта?—звярнуўся Пятрусь да яго.

— Трохі ведаю!.. Патрапім!..

А сэржант, мусіць, дагадаўся, што яго чакае...

— Таварышы!.. Разьвяжэце мяне, не забівайце!..

Карысьці ад гэтага вам ня будзе жаднай, а я вам змагу прынесці шмат карысьці.. Я ўжо даўно не хацеў служыць у польскай арміі, хацеў перайсьці к большавікам, але ня было магчымасьці... Я не паляк, я гродзенскі, беларус. Вы, таварышы, не пашкадуеце, калі даруеце мне жыцьцё і прымеце ў свае шэрагі...

— Здрадзіш?!—працадзіў Антось.

— Я буду пад вашым наглядом, адзін ня так крок зраблю—адразу забэце мяне... Я пакажу, я павяду вас на месца расстрэлу..

— Разьвяжэце!.. Ё вам пад нагляд даручаю яго!..— зьвярнуўся да чырвонаармейцаў Пятрусь.

А цераз некалькі хвілін атрад партызанаў атамана Антося і Пятрусь з чырвонаармейцамі нячутна паўзьлі ў бок штабу.

XIII

— Паручнік Катоўскі?!..

— Я тут, пане генэрале!..

Убег у штаб дывізіі хударлявы, нястройны паручнік. Выцягнуўся, як сабачка на заднія лапкі, перад тоўстапузымі панамі...

— Проша прывесьці да нас большавічку!

— Слухам, пане генэрале!..

Ё ў адзін міг перад цэлым застольем сытых, адкормленых паноў, перад катамі сялян і рабочых стаяла тая, хто за праўду, за свабоду, за дабрабыт працоўнае клясы цяпер прыгаворана да кары сьмерці...

Паны самаздаволена ўсьміхнуліся. Пад вартай чатырох легіянераў стаяла, ледзь могшы стаяць, параненая, разбітая, абарваная, але з бадзёрым геройскім выглядам, з агнём клясавай ненавісьці ў ваччу, Анелька...

...Хто-б цяпер пазнаў у васобе гэтай дзяўчыны тую Анельку, якая, гарэзуючы дома на вячорках, зьяяла хараством непадробленым, радасьцю існаваньня, каханьнем нязьменным?..

А цяпер: страшэнная рана ў плячы, неміласэрнае катаваньне, зьневажэньне асобы, увесь час галадоўка, суд з пабоямі і... нарэшце, прыгавар...

— Нашто яны мяне мучаць?.. Што трэба ім ад мяне?..—пытала сама ў сябе Анелька, стоячы перад застольем чорных груганоў, якія яшчэ ня гублялі надзею выцягнуць ад яе весткі аб фронце, партызанах...

— Ось што, дзеўка!..—пачаў тлусты генэрал,—сама ўжо ведаеш, што табе жыць толькі мінуты... Суд наш пакараў цябе справядліва. Але гэту цяжасьць суда можна яшчэ палягчыць, калі ты нам зараз скажаш аб усім... Мы дадзім табе некалькі пытаньняў, на якія павінна адказаць правільна. Калі-ж так—дык атрымаеш свабоду, а ня скажаш—цераз гадзіну ўжо будзеш на тым сьвеце...

— ?!..

— Пашкадуй, дзеўка, маладосьці, хараства свайго. Ты будзеш яшчэ жыць і можаш скора сустрэцца з тым, хто цябе чакае і каго ты любіш...

Ад гэтых апошніх слоў па целе Анелькі электрычным токам дрыжака прабегла і завіхрыліся ў галаве думкі розныя...

— А мо' і асвабодзяць?.. Але дзе там! Не такіх, як я, расстрэлівалі, замучвалі, а мяне выпускаць. Ды ніхто ўжо мяне не чакае і ніхто мне не патрэбен!.. Пятруся няма...

— Дык мы пачнем!..

І загарэлася зноў Анелька злосьцю к гэтым паном-катам, помста за Пятруся, за зьдзекі над ёю і над усім працоўным сялянствам усё заглушыла.

— Што-ж цябе прымусіла ў партызаны пайсьці?..

Усе настарожыліся, думалі, што цяпер, пасля пакут, ужо ўсё скажа гэтая для іх ненавісная дзяўчына.

— Аддаць вам, паном, доўг, які вы далі ўсяму працоўнаму люду ў нас, на Беларусі, за зьдзекі, за сьмерць вам я несла на кожным кроку ўсім—сьмерць!..

Зжахнуліся паны. Не памаглі ні пагрозы, ні катаваньні...

— Колькі ў цябе партызанаў і дзе яны цяпер?..

— Вот гэтага-то вам ня ведаць!

— Хто пасылаў цябе сюды штаб разьбіць?—пытаў ужо злосна генэрал.

— Я сама пашла, думала пуза тваё растрыбушыць, аж не ўдалося, але гэта зробіць без мяне,— гаварыла, захлібаючыся, Анелька.

— Гмых!!! Курва бальшавіцка!

І, выскачыўшы з-за стала, рынуўся на яе генэрал. Здаецца, толькі гэтага й ждала Анелька. Яна

схапіла генэрала за горла, кусала яго, драла здаро-
вай рукой твар...

— Баранецце!..—зароў генэрал.

Легіянеры ня ведалі, што рабіць, і, наставіўшы ка-
рабіны, скакалі каля счапіўшыхся, баючыся зачапіць
асобу генэрала...

Ледзь разьвялі.

Акрываўлены генэрал хапіўся за рэвольвэр, але
зноў палажыў яго на стол.

— Зараз жа расстраляць!.. Пан Катоўскі!..

— Слухам, пане генэрале!..

І Анельку вывелі на вуліцу.

К ім было выклікана яшчэ дзiesiąткі два легі-
янэраў.

А змрокі разбаўляліся кволымі плямамі раніцы,
хварбавалася неба ў колеры ружовыя, прачыналіся
птушкі...

XIV

Пятрусь і Антоць з сваімі хлопцамі падбіраліся
ўсё бліжэй да гаю, за якім, павінен адбыцца расстрэл
Анелькі.

Чапляючыся за гальлё дрэў, не прыкрываючыся,
ледзь не бягом, спяшаецца атрад: наперадзе Пятрусь.

— Як-бы не апазьніцца!?!.. Хутчэй, хутчэй!..

Думка за думкай нясецца і абрываецца. Галава
разбаліваецца, рана садзея...

— Колькі будзе да могілак?!..—абярнуўшыся к сэр-
жанту, уціраючы пот, які цурком каціўся па твары,
папытаў Пятрусь.

А партызаны-чырвонаармейцы ўжо бачаць усё гэта і бяз памяці нясуцца к могілкам.

Ланцугом узад некалькі зашлі, каб не ўцяклі...

Раптам каманда.

Паднялі жолнежы карабіны.

— За комуну!.. За Пятруса любага!..—крыкнула Анелька, аж Антось з Пятрусём пачулі...

Апусьціў руку паручнік.

Кароткі, зычны залп ускалыхнуў абшарыну.

Прадсьмяротны крык Анелькі зьліўся з крыкам Пятруса...

— Ой, братцы!..

— Упярод за Кому!..

— Гу-у-у-р-а!..

Наляцелі віхрам партызаны з чырвонаармейцамі і, ня помнячы сябе ад злосьці, пачалі крышыць палякаў. Антось на бягу рэзнуў прыкладам карабіна паручніка і той, як сноп, зваліўся к яго нагам. А Пятрусь, задыхаючыся ад бегатні, не зьвяртаючы ўвагі ні на кога, ужо быў каля Анелькі.

Ненормальна перагнуўшыся на бок, дагары ляжала Анелька, аддаўшы ўжо пры Пятрусю апошні ўздых.

Льняныя кудзеркі воласаў выбіліся і растрапаніліся, з вочак матава-васільковых, бязжыццёва адчыненых, сьлёзы каціліся, вусны, ужо пабялелыя, здавалася, ад страсьці нястрыманай, расчыніліся...

З маладых здаровых грудзей бурбатала і пенілася гарача-ружовая кроў.

Ці-ж думаў Пятрусь гэта сустрэць? Як вар'ят, схапіў яе на рукі, цалаваў твар яе халодна-крэмавы, вусны, вочы, валасы...

— Ох, сволачы!.. Дротам калючым зьвязалі!!!

І ня вытрымала сэрца, ня вынесла жудаснага ма-люнку дзікай расправы з любым чалавекам...

Палажыў зноў на траву і... уздрыгваючы ўсім целам, прыпаўшы галавою, абмотанай сьнягова-белай марляй, к яе грудзям, заплакаў наўзрыд Пятрусь...

— Анелечка!.. Сонца маё яснае!..

І, захліпваючыся ад сьлёз, выліваў сваю жальбу-роспач Пятрусь над Анеляй...

Іначай і быць не магло. Камень-сэрца—і тое па-дасца!

А партызаны з чырвонаармейцамі ўжо канчалі палякаў, бяз ніводнага стрэлу ўсіх палажылі. І калі ўсё ўжо было кончана, абступілі хлопцы Пятруся з трупам дзяўчыны любай.

У кожнага сьлёзы навярцеліся ад такой драмы жыцьцёвай, ды шкода было Анелькі-атамана, во-рага паноў...

Антось, шапкай уціраючы сьлёзы, нагнуўся к Пятрусю.

— Пятрусёк, браточак... Нічога-ж ужо ня зробіш... Устань, кінь плакаць... Нас яшчэ справа чакае... Штаб пусьцім з пылам... Паны зараз прыдуць... А потым і сам ня ўтрымаўся, гледзячы на іх абоіх, і, закусіўшы вусны, адышоўся ўбок, ціха ўсхліп-ваючы...

— З поўварсты!..

— Эх, яшчэ шмат!..

І прыбаўляў кроку. У гэты час Пятрусю хацелася пазычыць дзе сіл, каб хутчэй дастацца да месца прыкрага... І сьпяшаліся.

А Анельку ўжо прывялі.

— Сволачы!..

...Дротам калючым рукі яе зьвязалі... А яна ні адным словам, ні адным гукам болі сваёй ня выказала.

Толькі засохшыя вусны шапталі нешта.

К плоту могількаў прыставілі, паручнік Катоўскі шэраг легіянераў выстраіў перад ёй; як-бы перад веліччу яе заслуг у вапошні момант яе жыцця, выстраіліся яны, ненавісныя, найміты панскія...

А тут і сонца разьлілося цёплым, залатым праменьнем і кінулася ў першую чаргу цалаваць твар змораны Анелькі, кінулася вітацца і назаўсёды адвітацца з гэтай дзеўкай-атаманам, перадаць ёй, што сяляне змучанай Беларусі—ужо свабодны... А ветрык пачаў песьціць, мілаваць яе вусны, шчочкі, вочкі-васількі... і яму было шкода расставацца з ёю, любая, бо ўвесь час былі разам...

І, хто яго вадае, ад чаго?.. Мо' шкода было жыцця свайго, мо' думала, што справу вызвалення сялянства і рабочых не давяла да канца, ці мо' Пятрусь...

Але сьлёзы крышталёныя самі сабою з ачэй пасыпаліся...

Што думаў у гэты час Пятрусь—згадаць было немагчыма. Але, падняўшыся з запэцканым у яе кроў тварам і марляй, Пятрусь ізноў узяў яе на рукі і, носячы, глядзеў пяшчотна ў твар нябожчыцы, цалаваў яго...

Паручнік, якога аглушыў Антось, ажыў і заварушыўся. Гэта кінулася неяк у вочы Пятрусю. Ён асьцярожна, нібы сонную, палажыў яе на траву і падышоў да паручніка.

— Хлопцы? Што прыдумаць яму?..

Ніхто ня ведаў, якую даць кару. А паручнік пачаў енчыць у нагах Пятруся.

— Маўчы, сабака!..—грозна крыкнуў Пятрусь, аж кроў пахаладзела ў жылах хлопцаў.

Воддаль была выкапана яма для Анелькі. Гэта заўважыў Пятрусь.

— Туды яго!.. Найміта панскага!.. паказаў пальцам на яму Пятрусь.

— Таварыш камандзір!..—звярнуўся сэржант да Пятруся,—гэта адзін з самых зласьнейшых афіцэраў дэфэнзывы... Ён ужо не адзін дзесятак расстрэліў... Даручэце, я яго!..

— Бяры!..

Ёмка падхапіўшы ўгоў, сэржант пацягнуў паручніка к яме, хаця той адчайна ўпіраўся.

Укінуўшы ўжо зьвязанага паручніка ў яму, сэржант пачаў жыўцом яго закапваць.

Як той ня крычаў, а сэржант ужо з дапамогай партызанаў дакапаў магілу.

— Таварышы!..—рассыпаючы вачыма іскры ма-
ланкі, зьвярнуўся к усім Пятрусь,—за аднаго нашага
партызана, за чырвонаармейца павінна дзесяць га-
лоў панскіх загінуць, а за Анельку—тысячы...

Палажыў Анельку пад кустом, пацалаваў яе і,
накрыўшы сваім плашчом, Пятрусь крыкнуў:

— Ну, хлопцы!.. Упярод!.. Штаб разьбіць!.. Што
не змагла зрабіць Анелька—зробім мы!.. Але загад-
ваю—нікому з паноў не даваць жыцьця!..

А сонца мітусілася ў купчастых гольях могіль-
ніку, шапацелі нешта таёмнае дрэвы, стагоднія ліпы
з клянамі, і яны, здаецца, віталі партызан, герояў
свабоды...

XV

Падышлі к штабу.

Сэржант, апрануты ў легіянерскую форму і добра
ўладаючы польскай мовай, узяўся зьняць вартаўніка,
які стаяў на дарозе к штабу.

Падышоўшы з карабінам, ён пасля некаторай
размовы жарнуў вартаўніку прыкладам карабінкі па
галаве. Дарога свабодна.

— Таварышы, цяпер будзе ў штабе ўсё началь-
ства, пры ганку аўтомобіль стаіць... Нехта прыехаў
дужа важны,—дакладваў радасна сэржант.

Пятрусь з Антосем адлічылі пяць чалавек.

— Вы ўсе,—зьярнуўся Пятрусь да іх,—як толькі
атакуем штаб, закінем туды гранаты, маланкай у
штаб!.. А там будзем бачыць, што рабіць... Вы—рэшта
хлапцоў,—бі ўсіх палякоў.

Ужо ня было як укрывацца, і, адкрыта падышоўшы к вокнам штабу, хлопцы запусьцілі штук няць гранат.

Здаецца, сьцены раздадуцца, так рванулі гранаты. Як мурашкі, забегалі палякі, а партызаны з чырво-наармейцамі, рассыпаўшыся, засыпалі градам сьвінца палякаў. А потым наганялі і білі. Больш гранатамі карысталіся.

А Пятрусь з Антосем і пяць партызанаў былі ўжо ў штабе.

З усяго начальства польскага аніводнага не асталася ў жывых, замест іх: мяса і кроў...

— Забірай, хлопцы, паперы!..

І пхалі ўсё ў свае шырокія кішэні—мяшкі, паперы з картамі штабнымі...

— Цяпер на вуліцу!..

Выскачылі. А там рэзаліся хлопцы з легіянерамі, як зьвяры. Стаяў толькі гул ад стрэлаў, але і той пачаў ужо сьціхаць.

Пятрусь махнуў к сабе рукою. Затрымлівацца ня было як, маглі ўсе папасьціся ў пастку.

— Досыць пагулялі, хлопцы!.. За мной!

І як раптам, нечакана зьявіліся, так і зьніклі партызаны, зрабіўшы адно з самых труднейшых заданьяў.

Партызаны ізноў прабіраліся к могілкам, дзе ляжала Анелька.

Пятрусь узяў яе на рукі, пацалаваў і панёс перад сабою цераз гай у пушчу...

Ніхто яму нічога не казаў, кожны бачыў яго гора і маўчалі.

Толькі Антось паціснуў руку сэржанта.

— Дзякуй, таварыш!.. Мы ад цябе гэтага не чакалі...

Яшчэ дзень гэты прабылі хлопцы ў лесе. Усе набіраліся новых, сьвежых сіл, каб ноччу перайсьці фронт і зноў уліцца ў чырвонаармейскую масу для заядлай барацьбы з панамі.

А Пятрусь ня спаў. Ён адышоўся ад грамады ў гушчар і песьціў, цалаваў, падчас сьлязьмі твар мачыў яе любы...

А яна, мёртвая, як сонная, паслухмяна паддавалася Пятрусёвым ласкам, пшчотам... І злосьць з абідай кіпела ў грудзёх яго, жаль сэрца агортаў...

Толькі цяпер жыць, толькі цяпер можна было пайсьці згодна, разам, аднаў пуцявінай, жыць свабодна ў свабоднай „чырвонай Беларусі“—як нітка жыцьця яе перарвалася...

Людзі перарвалі, паны, на якіх ніколі, да сьмерці сваёй, не забудзецца Пятрусь і помсту будзе таіць у грудзёх сваіх...

А Анелька?!

Як чакала яна яго, Пятруся, як марыла аб сумесным жыцьці разам з ім, аб радасьцях сямейных!..

І потым, палічыўшы яго абмылкова загінуўшым, як пакутавала, як жалела яго, з болью кахала і помствала за гэта паном, як ненавідзела іх, парушчых яе!..

Ї, паміраючы, яна крыкнула, каб увесь сьвет пачуў, што расстрэльваюць яе...

— За комуну!.. За Пятруся любага!..

Бедная, любая!

Ї ці-ж можна зьнесьці гэта, успомніўшы ўсё і баччы перад сабою, замест жыцьцярадаснай Анелькі— труп халодны, кулямі паляцкімі скавяраны!?

Ї плакаў над ёю Пятрусь.

XVI

А ноччу цераз фронт прабраліся партызаны.

Усю дарогу нёс на руках Пятрусь Анельку. Зьнябыўся, пахудаў, рана яго разгнаілася, бяз сну і яды хістаецца— а ня кінуў яе палякам.

Не хацеў, мусіць, каб з трупа яе насьміхаліся, а мо' яшчэ зачым?..

Антось дарогай колькі разоў казаў яму:

— Пятрусёк!? Дай я, братка, пранясу!.. Табе-ж цяжка?..

Антось і не заікаўся аб тым, каб схаваць дзе тут— яшчэ мог-бы дужа ўзлавацца на гэта Пятрусь.

— Антоська, родны мой!.. Не адбірай ад мяне ты яе хаця мёртвай! Апошнія гадзіны, бач, живу з ёй!.. Не давялося з жывой пажыць, дык няхай хоць мёртвая...

Ї ня мог дагаварыць Пятрусь, як увесь калаціўся, нэрвовая дрыжка прабірала ўсё яго цела, і ён змаўкаў.

Тады і Антось маўчаў.

Зноў папалі ў сваю дывізію. А там і полк знашлі.

Назаўтрае з усёй дывізіі прыходзілі чырвонаармейцы і політкомсклад паглядзець на атамана-дзяўчыну, якая за жыццё сваё ў палку і ў лесе, у партызанах столькі карыснага для працоўных зрабіла, колькі перабіла паноў...

Пятрусь з ёй не расставаўся.

Камандзір палка забраў ад яго паперы паляцкія.

Антось апавядаў камандзіру аб усіх падзеях. Камандзір палка толькі дзівіўся адчаю і смеласьці хлапцоў і Анелькі...

— Героі вы, хлопцы!.. Сьмерць яе геройская! Ордэн Чырвонага Сьцягу вам трэба!..

І дзякаваў, далаваў камандзір палка Пятруся з Антосем, усіх чырвонаармейцаў, што разам з імі былі, партызанаў і ўгаварваў Пятруся ня браць блізка к сэрцу сьмерць каханай Анелькі.

З музыкай, з парадам пахавалі Анельку-атамана.

Калі, перад усёй дывізіяй, камандзір дывізіі і політадзел аддзякаваў Анельку і Пятруся за геройскія падзеі, за тую карысьць, якую далі арміі Чырвонай, яны — Пятрусь сказаў:

— Я згубіў усё лепшае і даражэйшае ў маім жыцці, але нічога ня зробіш... У такі час, час клясавай барацьбы ахвяры патрэбны... Затое замест яе ў мяне асталося такое-ж дарагое, гэта—рэвалюцыйная рабоча-сялянская, Савецкая ўлада і Комуністычная партыя... За яе я цяпер, калі трэба будзе, і памру... Яны былі мне і дагэтуль дарагі, а цяпер сталі яшчэ даражэй!..

Пасья такіх хвалюючых, бурных перажывань-
няў, Пятрусь зьлёг...

Праляжаў ужо доўга.

А тут і Рыскі дагавор.

Пятрусь дэмабілізаваўся.

Калі, адвітаўшыся з сваімі хлопцамі, Пятрусю
трэба было ехаць дамоў,—ён у вапошнюю гадзіну
пашоў на магілу Анелькі...

На адыходзе тры жменькі пяску з яе магілы
з сабою ўзяў.

XVII

Павайсковаму закіпела жыцьцё Пятруся дома,
у вёсцы.

Зьмяніўся толькі. Замест вясёлага, з песьнямі,
яго кожны сустракаў удумчывага, стала-сур'ёзнага.
Мала гаварыў, а больш рабіў.

Усе сяляне палюбілі Пятруся, палюбілі за яго
шырокую штодзенную ім дапамогу, рады...

— Свой чалавек!.. А добра, што такі баявы ака-
заўся ў нашай вёсцы!..

— Добры чалавек! Але вось шкода, што ў жыць-
ці яму не паталаніла!..

— Гэта ты наконт Анелі?..

— Ага!.. Што забілі... Не пажаніліся!..

— А душа дзеўка была!..

— І згібла-ж за нас!..

Так часта паміж сабою гаварылі сяляне.

А Пятрусь аніяк ня мог забыцца пра Анелю. Яна
ўсё стаяла перад ім такая-ж стройная, дзіўная, мілая...

Кожнае месца, сенакос, яе садок—усё гаварыла
бяз слоў аб ёй, аб тых уцехах, якія прашлі так хут-
ка і больш ужо ня вернуцца ніколі...

А потым сум стаў сэрца агортваць.

...Расстрэл...

Час праведзены з мёртвай.

Пахаваньне...

Усе гэтыя ўспаміны нацягвалі нэрвы Пятрусёвы
да апошняй магчымасці і вось, здаецца, варта
толькі лішні раз падцягнуць, як усё лопне...

Нават фэльчар заўважыў яму:

— Трэба вам, Пятрусь, лячыцца, а то дрэнна...

І вось, у вадзін дзень прапаў Пятрусь з вёскі.
Ніхто ня ведаў, куды і зачым зьнік. Тры дні ня бы-
ло дома, а на чацьверты з'явіўся... Худы, змораны,
знябыўшыся, але з новым агнём у ваччу, з новай
думкай.

На магілу Анелькі ездзіў. Што рабіў там—ні-
кому невядома, толькі другім вярнуўся ўжо.

— Замест Анелькі, якая памёрла, згібла і якой
ніколі ня будзе ў мяне—асталася другая, якая ўжо
ня згібне... Комуністычная партыя і Савецкая ўлада!..
Вось што мне заменіць Анельку! Яна і пры жыцці
мне казалася, за гэта мы змагаліся, за гэта яна і па-
мерла...

Сказаў Пятрусь і разьвярнуўся...

Організаваў у сваёй вёсцы, уцягнуўшы моладзь
і сумежных вёсак, ячэйку комсамола, адчыніў хату-
чытальню, зрабіў сцэну, на якой у сьвята моладзь
ставіць спектаклі, організаваў масавую выпіску га-

зэт у вёску, з'агітаваў сялян, з дапамогай агронома, перайсьці на шматполье, адным словам, забурліла загатавалася жыццё вясковае, якое дагэтуль драмала ў салодкіх абоймах пасыўнасьці і дзедаўскіх звычаяў...

З галавой, з шчырасьцю аддаўся Пятрусь надзвычайна карыснай справе, і толькі час-ад-часу ў памяці ўстае дзіўны, прывабліваючы сваім характарам вобраз Анелькі...

— Анелечка!.. Любая, бедная!..

Кіне ад усяго сэрца Пятрусь, трасяне галавою і зноў ухопіцца за працу.

А потым, насупроць ленінскага кутка ўстанавіў куток успамінаў аб белапалацкай окупацыі.

Паехаў нарочна ў Менск і партрэт вялікі загазаў з фотографічнай карткі Анелькі.

Павесіў яго ў гэтым кутку, істужкамі чырвонымі й чорнымі аздобіў яго, дзяўчаты вянок кожнае сьвята мяняюць, з кветак жывых, ды біографію яе ўсю сам напісаў, сярод іншых кніг—яна першае месца займае.

Чытаюць усе як старыя, так і малыя... Хоць ужо і досыць ведаюць, а цікава прачытаць аб змаганьні з ненавіснымі панамі іх дзяўчыны-атамана, геройскай сьмерцю якая адышла ад іх, за свабоду у дасягненьні якой жыццё аддала...

А партрэт—жывая Анелька: твар, вочкі, усмешка добрая, мілая, як у жывой...

І глядзіць Пятрусь на яе, як нікога няма ў клубе, глядзіць гадзінамі і сьлёзы самі сабой тады вочы туманяць...

— Анелечка!.. Шчасьце маё, герой мой любы, дарагі!..

Тады цалуе доўга портрэт яе.

А кожны год у дзень вызвалення Беларусі ад белапалякаў, у клуб свой збіраюцца ўсе сяляне і тут, паміж іншымі ўспамінамі, Пятрусь апавядае аб праўдзівым геройстве партызанаў і Анелькі-атамана...

Тады захопліваецца Пятрусь і не пазнаць яго, здаецца, у гэты час ён перажывае зноў свой паход, сустрэчу з Анелькай, барацьбу, яе расстрэл...

У былых партызанаў Міколы і Антося ды ва ўсіх хлопцаў, што разам дзейнічалі, ува ўсіх мужчын сьлёзы самі сабой льюцца...

І ў хмарах смутку і жалобы па загінуўшых—выплывае радасьць гульлівая, радасьць свабоднага снаваньня, радасьць жыцьця пад Сонцам Чырвоным...

З Ъ М Е С Т.

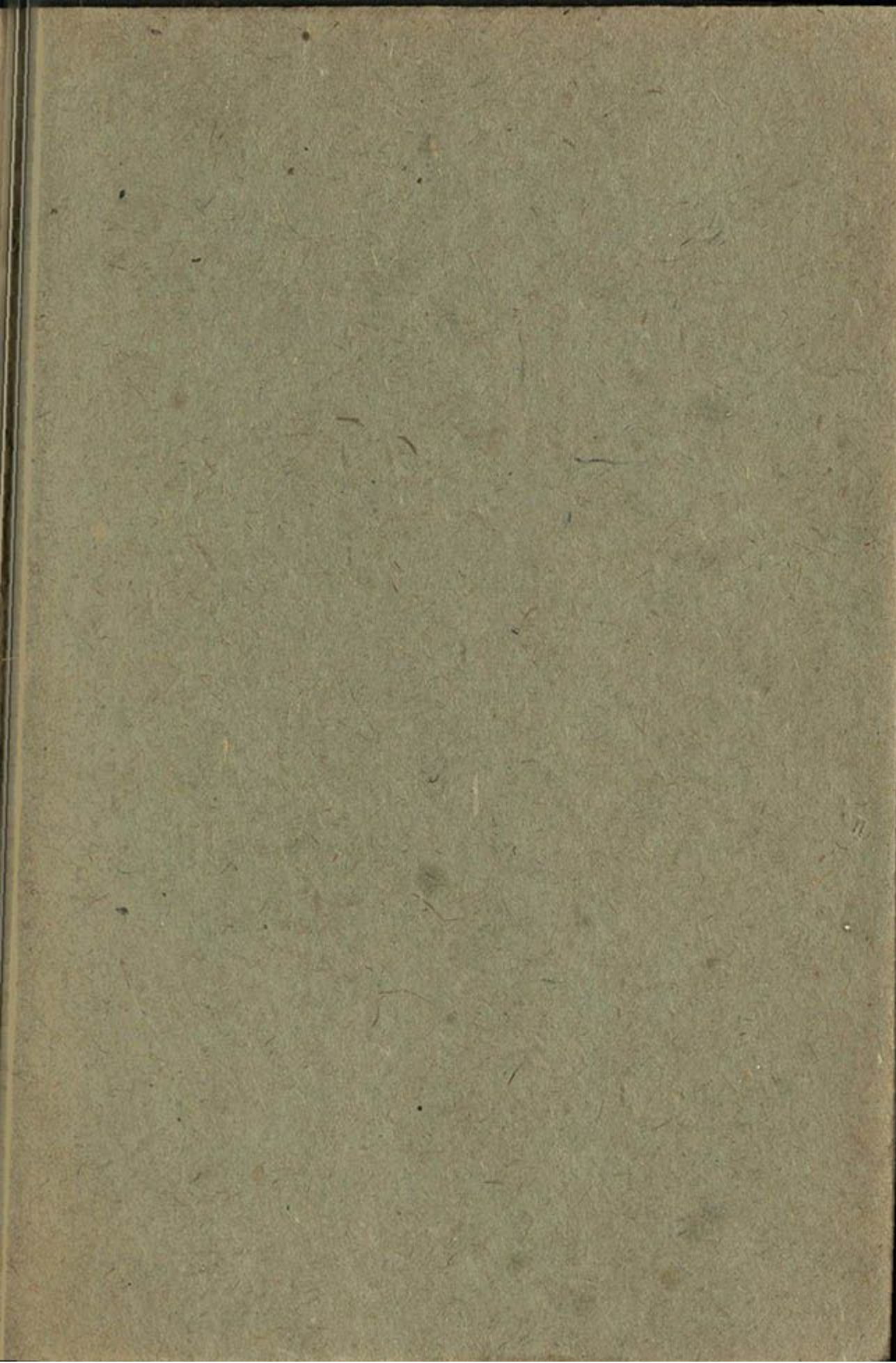
Стар.

✓ Адплаціў	5
✓ „Вы... зьверы!..“	22
У хвалях жыцця	65

1875

1964 г.

Бел. адзед
1994 г.

ЦАНА 75 К.АП.

80000003 138444

